

ISSN 0206 — 569X



საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

1 . 1988

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე,
ეკონომიკისა და საშარტლის სერია, 1988, № 1

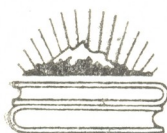
საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца



1. 1988

გამომცემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

სარედაქციო კოლეგია: ა. გუნია (რედაქტორი) ო. გამყრელიძე, მ. გველესიანი, გ. თოდუა, თ. ლილუაშვილი, გ. ნადარეიშვილი, ი. ფუტკარაძე, თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ჩიკვაძე (რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჩიქავა.

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гуния А. Л. (редактор), Гамкრелидзе О. К., Гвелесиани М. И., Тодуа Г. С., Лилуашвили Т. С., Надарейшвили Г. Н., Путкарадзе Я. В., Чикава Л. Л., Чикваидзе Т. Н., (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1988, № 1

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14
Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14

ტელეფონი 93-22-60 телефон

გადაეცა წარმოებას 10.12.87; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 2.03.88; შეკვ. № 3918; ანაწყოების ზომა 7×12; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 10,5 სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 8,0; საღ-გატარება 11,2; უე 04250; ტირაჟი 980;

ფასი 85 კაბ.

*
გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუშოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси 380060, ул. Кутузова, 19

*
საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუშოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

ეკონომიკა

ი. მესხია, ნ. ხუზუა, ეკონომიკური ანალიზისა და პროგნოზირების მრავალფაქტორული მოდელირების თეორიულ-მეთოდოლოგიური წინამძღვრები	5
თ. ჯგოლსავა, არაეკონომიკური დრო, როგორც არამატერიალურ (სულიერ) ურთიერთობათა არსებობისა და განვითარების ობიექტური ფორმა	15
ბ. ბაღიანაშვილი, რეგიონის მეცნიერულ-ტექნიკური პოტენციალის მიზნობრივი ორიენტაციის განვითარების სრულყოფა	27
რ. შიგვილაშვილი, შიგასაქალაქო საფოსტო გადაზიდვის ოპტიმალური ორგანიზაცია მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეფექტიანობის ამაღლების მნიშვნელოვანი პირობაა	36
დ. პაპსაშვილი, საწარმოო გაერთიანების პირველადი სამეურნეო ანგარიშიანი რგოლის განვითარების საფუძვლები	47
ვ. პაპავა, ძირითადი წარმოებრივი ფონდების გამოყენების შეფასებისადმი სახალხო მეურნეობრივი მიდგომის შესახებ	54
ლ. გუგუშვილი, ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემა	66
პ. იოსელიანი, მეურნეობრივობის ახალ პირობებში საბითუმო ვაჭრობა კომერციის ცენტრალური რგოლია	72

სამართალი

პ. ჭამხაძე, დამნაშავეს პიროვნება და მისი მნიშვნელობა სასჯელის განსაზღვრისათვის	76
ი. გომიაშვილი, ქალაქის თავისებურება და არასრულწლოვანთა დამნაშავეობა	87
რ. ფიფია, საწარმოს ფილიალის შრომის სამართალსუბიექტობის შინაარსის განსაზღვრისათვის	92
ბ. ლეჟავა, ამერიკულ კრიმინოლოგიაში შედარებითი გამოკვლევის მცდელობის შესახებ	99
ს. გოგინავა, „ჯელმწიფის კარის გარიგების“ ერთი ტერმინის გამო („სიკისტრონი“)	104

რეცენზია, კოლემიკა, ინფორმაცია, ჟრონიკა

საბჭოთა კავშირ-ამერიკის X სიმპოზიუმი	107
გამოკვლევა პროდუქტიულობის საკითხებზე	117
აქტუალური პრობლემის განხილვა	119



СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

Я. Е. Месхия, Н. Б. Хучуа. Теоретико-методологические предпосылки многофакторного моделирования экономического анализа и прогнозирования	5
Т. Г. Джоховава. Неэкономическое время — объективная форма существования и развития нематериальных (духовных) отношений	15
Г. В. Бедианашвили. Совершенствование целевой ориентации развития научно-технического потенциала региона	27
Р. Ф. Шимшилашвили. Оптимальная организация внутригородских почтовых перевозок — важнейшее условие эффективности научно-технического прогресса	36
Д. Ш. Паксашвили. Основы развития первичного хозрасчетного звена — производственного объединения	47
В. Г. Папава. О народнохозяйственном подходе к оценке использования основных производственных фондов	54
Л. И. Гугушвили. Верхне-алазанская оросительная система	66
К. А. Иоселиани. Оптовая торговля в новых условиях хозяйствования — центральное звено коммерции	72

ПРАВО

К. А. Камхадзе. Личность преступника и ее значение для определения наказания	76
И. В. Годзишвили. Особенность города и преступность несовершеннолетних	87
Р. Д. Пипия. К определению содержания трудовой правосубъектности филиалов предприятий	92
Г. Ш. Лежава. О попытке сравнительного исследования в американской криминологии	99
С. А. Гогинава. О термине «сикистрон» в «Распорядке царского двора»	104

РЕЦЕНЗИЯ, ПОЛЕМИКА, ИНФОРМАЦИЯ, ХРОНИКА

Х Советско-американский симпозиум	107
Исследование по вопросам продуктивности	117
Обсуждение актуальной проблемы	119

ე კ ო ნ ო მ ი კ ა

ი ა კ ო ზ მ ი ს ნ ი ა, ნ უ ზ ჯ ა რ ხ უ ზ უ ა

ეკონომიკური ანალიზისა და პროგნოზირების მრავალფაქტორული მოდელირების თეორიულ-მეთოდოლოგიური წინამძღვრები

სკკპ XXVII ყრილობის მიერ შემუშავებულ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარების სტრატეგიას საფუძვლად უდევს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ბაზაზე წარმოების ყოველმხრივი ინტენსიფიკაცია, ეკონომიკის სტრუქტურული გარდაქმნა, მართვის მეთოდებისა და ფორმების სრულყოფა, შრომის ორგანიზაციისა და სტიმულირების ეფექტიანი ფორმების დანერგვა. ყოველივე ამის საფუძველზე უნდა განხორციელდეს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თვისობრივად ახალ დონეზე აყვანა.

სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარება მოითხოვს მეცნიერულად დასაბუთებული პერსპექტიული გეგმებისა და პროგნოზების შედგენას კვლევის უახლესი ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელებისა და გამოთვლითი ტექნიკის ბაზაზე. ცხოვრებამ პრაქტიკულად დაადასტურა, რომ სახალხო მეურნეობის მართვასა და დაგეგმვაში მიზანშეწონილია გამოყენებული იქნას ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელებისა და მეთოდების ისეთი სისტემა, რომლებიც აღწერს სახალხო მეურნეობაში არსებულ რეალურ მიზეზობრივ-შედეგობრივ კავშირებს და იძლევა ოპტიმალური ან მასთან მიახლოებული გადაწყვეტილების მიღების საშუალებას.

პრაქტიკაში აპრობირებული ეკონომიკურ-მათემატიკური ინსტრუმენტართაგან მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მრავალფაქტორული ანალიზისა და პროგნოზირების მეთოდს, რომლის არსი მდგომარეობს რაოდენობრივი კავშირის დადგენაში წარმოების შედეგსა (საერთო, სასაქონლო, წმინდა პროდუქტია) და საწარმოო რესურსების დანახარჯებს შორის. მთავარია, რომ მრავალფაქტორული მოდელის ფორმა შეესაბამებოდეს კვლავწარმოების რეალურ პირობებს. ამ პოზიციიდან გამომდინარე მიზანშეწონილია ე. წ. საწარმოო ფუნქციების გამოყენება. კ. მარქსის ცნობილი მათემატიკური შრომები „საწარმოო ფუნქციის ცნებაც შესახებ“ და „დიფერენციალის შესახებ“, რომლებიც დაწერილი იქნა 1881 წელს, მოწმობს მის დიდ ინტერესს საწარმოო ფუნქციებისა და დიფერენციალური აღრიცხვის საკითხებზე. ისინი, ფ. ენგელსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, იძლევიან საშუალებას მათემატიკურად გამოიხატოს არა მარტო მდგომარეობანი, არამედ პროცესებიც: მოძრაობა¹.

სოციალიზმის პირობებში აღნიშნული მეთოდის გამოყენება ეყრდნობა მარქსისტულ დებულებებს წარმოების ფაქტორების შესახებ. როგორც ცნო-

¹ ენგელსი ფ., ბუნების დიალექტიკა, 1954, გვ. 281.

აივ. სსრ კ. მარქსის
სახ. საბ. რესპუბ.

ბილია, კ. მარქსი „კაპიტალში“ და „ზედმეტი ღირებულების თეორიაში“ განიხილავდა საზოგადოებრივი წარმოების ორ მხარეს, ერთის მხრივ ღირებულების შექმნის პროცესს და მეორეს მხრივ — საზოგადოებრივი სიმდიდრისა და სახმარი ღირებულების შექმნის პროცესს. „ყოველი შრომა“, — წერდა მარქსი არის ერთ მხრივ ადამიანის სამუშაო ძალის დახარჯვა, ამ სიტყვის ფიზიოლოგიური მნიშვნელობით და როგორც ამ თვისების მქონე, როგორც ადამიანის ერთნაირი ანუ ადამიანის აბსტრაქტული შრომა, იგი ქმნის საქონლის ღირებულებას. მეორე მხრივ, ყოველი შრომა არის ადამიანის სამუშაო ძალის განსაკუთრებული მიზანშეწონილი ფორმით დახარჯვა და როგორც ამ თვისების მქონე, როგორც კონკრეტული სასარგებლო შრომა, იგი ქმნის სახმარ ღირებულებას“².

სწორედ საზოგადოებრივი წარმოების ეს ორი მხარე ღირებულებისა და სახმარი ღირებულების შექმნა და ცოცხალი შრომის ორადი ხასიათი თანმიმდევრულად აისახება კ. მარქსის მიერ გამოკვლეულ შრომითი ღირებულებისა და საწარმოო ფაქტორების თეორიაში.

საწარმოო ფაქტორების მარქსისტული თეორიის ძირითადი ამოსავალი დებულებები შეიძლება წარმოვადგინოთ შემდეგნაირად.

1). მშრომელები და წარმოების საშუალებანი გვევლინებიან საზოგადოებრივი წარმოების ფაქტორებად, სამუშაო ძალა წარმოების აქტიური ელემენტია, წარმოების იარაღების შექმნა-განვითარებასთან ერთად ვითარდება ადამიანის შრომის უნარიც, მისი ნიჭი, ჩვევები, იგი იძენს პროფესიულ გამოცდილებას. „როგორც არ უნდა იყოს, წერს მარქსი — წარმოების საზოგადოებრივი ფორმები, მუშები და წარმოების საშუალებები მუდამ იმის ფაქტორებად რჩებიან, მაგრამ ერთი და მეორეც ერთმანეთისაგან გათიშვის მდგომარეობაში მყოფნი, მის ფაქტორებს წარმოადგენენ მხოლოდ შესაძლებლობის მიხედვით, იმისათვის, რომ საერთოდ აწარმოო ეს ფაქტორები ერთმანეთს უნდა შეუერთდნენ, ის განსაკუთრებული ხასიათი და წესი, რომლითაც ეს შეერთება ხორციელდება განასხვავებს საზოგადოებრივი სტრუქტურის სხვადასხვა ეკონომიკურ ეპოქებს“³.

2). კ. მარქსის ეკონომიკურ თეორიაში, სახმარი ღირებულების ანალიზის დროს, ყოველთვის მსჯელობა მიმდინარეობს გამოყენებული წარმოების საშუალებებზე, მაშინ როცა ღირებულების ფორმების ანალიზის დროს ნავარაუდევია მოხმარებული წარმოების საშუალებები. მაშასადამე სახმარი ღირებულების შექმნის პროცესში მონაწილეობს წარმოების საშუალებების მთელი მასა, ხოლო ღირებულების შექმნის პროცესში წარმოების საშუალებები მონაწილეობენ მხოლოდ ნაწილობრივ, რომლებიც პრაქტიკულად საამორტიზაციო ანარქების ტოლია. „რამდენადაც შრომის ეს საშუალებანი პროდუქტის შექმნას ემსახურებიან, პროდუქტს კი ღირებულებას არ უმატებენ, ე. ი. რამდენადაც მთლიანად გამოიყენებიან, მოიხმარებიან კი ნაწილ-ნაწილ, იმდენად როგორც უკვე აღნიშნული იყო ზემოთ, ისინი ისეთივე მუქთ სამსახურს ეწევიან, როგორც ბუნების ძალები: წყალი, ორთქლი, ჰაერი, ელექტრობა და სხვ“⁴.

3) მეცნიერებისა და ტექნიკის პროგრესი მუშაკთა კვალიფიკაციის ამაღლება, იწვევს წარმოების აღნიშნული ფაქტორების გამოყენების ეფექტია-

² კ. მარქსი კაპიტალი, ტ. I, 1953, გვ. 64.
³ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. II, 1953, გვ. 41.
⁴ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, 1953, გვ. 767.

მარქსი კაპიტალი
 ტ. I, გვ. 64.

ნობის ამადლებას, ე. ი. სამუშაო ძალისა და წარმოების საშუალებების ერთი და იგივე მასის პირობებში ისინი წარმოადგენენ დამატებითი სახმარი ღირებულების შექმნის წყაროს. „მეცნიერება და ტექნიკა — მიუთითებდა მარქსი — ქმნის მოქმედი კაპიტალის ექსპანსიის ძალას, ამ კაპიტალის მოცული სიდიდისაგან დამოუკიდებელად“⁵. მაშასადამე, ავანსებული კაპიტალის უცვლელობის პირობებში, მას აქვს უნარი დამატებითი კაპიტალის სახმარი ღირებულების შექმნისა, ამ უნარს განაპირობებს მისი შემადგენელი ელემენტების ელასტიურობა. „მაშინაც კი, როცა მოქმედი კაპიტალის სიდიდე მოცემულია, მასთან შესისხლხორცებული სამუშაო ძალა, მეცნიერება და მიწა შეადგენს მის ელასტიურ პოტენციალს, რომელიც გარკვეულ ფარგლებში კაპიტალს მისი საკუთარი სიდიდისაგან დამოუკიდებელ მოქმედების სარბიელს აძლევს“⁶.

და ბოლოს — საზოგადოებრივი წარმოების ორ მხარეს შეესაბამება საზოგადოებრივი წარმოების შედეგების ორადი აღრიცხვა. კ. მარქსი „კაპიტალში“ იძლევა წლიური საზოგადოებრივი პროდუქტის ორ განმარტებას: პირველი წლიური საზოგადოებრივი პროდუქტი, როგორც სახმარ ღირებულებათა ჯამი, როგორც სასარგებლო შრომის შედეგი, „...წლიური პროდუქტი არის სასარგებლო შრომის შედეგი, რომელიც დახარჯულია წლის განმავლობაში“⁷. მეორე წლიური პროდუქტი, როგორც გადატანილი და ახლად შექმნილი ღირებულებათა ერთობლივი ჯამი. „...მთლიანი ამონაგების ანუ ბრუტო პროდუქტის ღირებულება უდრის წარმოებაში ავანსებული და მოხმარებული მუდმივი და ცვალებადი კაპიტალის ღირებულებას პლუს ზედმეტი ღირებულება...“⁸.

ამრიგად, წარმოების ფაქტორების მარქსისტული კონცეფცია მდგომარეობს იმაში, რომ წლიური საზოგადოებრივი პროდუქტის, როგორც სახმარი ღირებულების მოცულობა დამოკიდებულია მის შექმნაში მონაწილე საწარმოო ფაქტორების სიდიდეზე. კერძოდ, გამოყენებული წარმოების საშუალებებისა და სამუშაო ძალის მოცულობაზე, მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარების დონეზე, მუშაკთა კვალიფიკაციის დონესა და სხვა ფაქტორებზე.

სწორედ ზემოაღნიშნული მარქსისტული დებულებები წარმოადგენენ იმ თეორიულ წანამძღვრებს, რომლებიც საფუძვლად უნდა დაედოს ეკონომიკურ ანალიზსა და პროგნოზირებაში მრავალფაქტორული მოდელების გამოყენებას.

მრავალფაქტორული მოდელის ერთ-ერთი სახეა საწარმოო ფუნქცია, რომლის ზოგადი სახე შეიძლება ჩაწერილ იქნას შემდეგნაირად:

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_n) \tag{1}$$

სადაც, y-წარმოების შედეგია,

x_1, x_2, \dots, x_n — სხვადასხვა სახის საწარმოო რესურსების დანახარჯებია.

საწარმოო ფუნქციების პრაქტიკული გამოყენება მოითხოვს მისი ძირითადი მახასიათებლების განსაზღვრას, რომლებიც განაპირობებულია საწარ-

5. მარქსი კ., კაპიტალი, ტ. I, 1953, გვ. 763.
 6. მარქსი კ., კაპიტალი, ტ. I, 1953, გვ. 763.
 7. მარქსი კ., კაპიტალი, ტ. II, 1953, გვ. 424.
 8. მარქსი კ., კაპიტალი, ტ. III, ნაწ. II, 1953, გვ. 474.

მობის შედეგებსა და საწარმოო რესურსების დანახარჯებს შორის სხვადასხვა სახის კავშირთიერთობის არსებობით.

წარმოების შედეგებზე საწარმოო რესურსების ზემოქმედების ინტენსივობის შეფასებისათვის გამოიყენება რესურსების ელასტიურობის კოეფიციენტი, რომელიც გვიჩვენებს თუ რამდენი პროცენტით შეიცვლება პროდუქციის წარმოების მოცულობა შესაბამისი საწარმოო რესურსების ერთი პროცენტით გადიდების ან შემცირების შემთხვევაში. იგი გაიანგარიშება ფორმულით:

$$c_i = - \frac{\partial y}{\partial x_i} \cdot \frac{x_i}{y} \tag{2}$$

საწარმოო რესურსების ურთიერთშენაცვლების რაოდენობრივი დახასიათებისათვის გამოიყენება შენაცვლების ზღვრული ნორმა, რომელიც გაიანგარიშება შემდეგი მათემატიკური დამოკიდებულებით:

$$\gamma = \frac{dx_i}{dx_j} = \frac{\partial y}{\partial x_i} : \frac{\partial y}{\partial x_j} \tag{3}$$

ე. ი. პროდუქციის ერთი და იგივე მოცულობა შეიძლება წარმოებული იქნას i და j რესურსების სხვადასხვა კომბინაციური შეერთებით (ანუ სხვადასხვა ტექნოლოგიური რეჟიმის პირობებში). აღნიშნული მაჩვენებლის გამოყენება ხშირ შემთხვევაში დამოკიდებულია ზომის ერთეულის შერჩევაზე, რაც მეტწილად დამახინჯებულ შედეგს იძლევა. ამიტომ შენაცვლების ზღვრულ ნორმასთან ერთად საჭირო ხდება შენაცვლების ელასტიურობის კოეფიციენტის გამოყენება i-რი რესურსისა j-რი რესურსის მიმართ.

$$\sigma_{ij} = \frac{d \left(\frac{x_i}{x_j} \right) \cdot \frac{dx_i}{dx_j}}{d \left(\frac{dx_i}{dx_j} \right) \cdot \frac{x_i}{x_j}} \tag{4}$$

შენაცვლების ელასტიურობის კოეფიციენტი გვიჩვენებს თუ რამდენი პროცენტით უნდა შეიცვალოს i-რი რესურსის შეფარდება j-ურ რესურსთან, რომ შენაცვლების ზღვრული ნორმა ერთი პროცენტით შეიცვალოს.

ელასტიურობის კოეფიციენტზე დამოკიდებულებით საწარმოო ფუნქციები იყოფა ორ ჯგუფად: პირველი, საწარმოო ფუნქციები ელასტიურობის მუდმივი კოეფიციენტით (CES) და მეორე, საწარმოო ფუნქციები ელასტიურობის ცვალებადი კოეფიციენტით (VES). ეკონომიკურ გამოკვლევებში ყველაზე დიდი გავრცელება ჰპოვა საწარმოო ფუნქციებმა ელასტიურობის მუდმივი კოეფიციენტით.

საწარმოო ფუნქციების ერთ-ერთ ყველაზე ფართოდ გავრცელებულ სახეს წარმოადგენს წრფივი საწარმოო ფუნქცია:

$$y = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_i x_i \tag{5}$$

სადაც, y — წარმოებული პროდუქციის მოცულობა;

x_i — საწარმოო რესურსების დანახარჯები;

$\alpha_0, \alpha_i (i=1,2,\dots,n)$ — ფუნქციის პარამეტრია.

მე-(5) ფუნქციის ელასტიურობის კოეფიციენტი $\sigma_{ij} = \infty$, რაც ნიშნავს, რომ რესურსებს შეუძლიათ ურთიერთშენაცვლება ნებისმიერი პროპორციით ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე. ამ თვისების გამო წრფივი საწარმოო ფუნქცია ნაკლებ გამოსადეგია ეკონომიკური განვითარების ანალიზისა და პროგნოზირებისათვის.

საწარმოო ფუნქციების შედარებით სრულყოფილ ფორმას წარმოადგენს კობა-დუგლასის ტიპის ფუნქცია ელასტიურობის მუდმივი კოეფიციენტით:

$$Y = \alpha^0 K^{\alpha_1} L^{\alpha_2} \tag{6}$$

სადაც, Y — პროდუქციის მოცულობა;

K — კაპიტალი;

L — შრომითი რესურსები;

$\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2$ — პარამეტრებია.

რესურსების შენაცვლების ელასტიურობის კოეფიციენტი ერთის ტოლია ანუ $\sigma_{ij} = 1$.

ის ფაქტი, რომ სხვადასხვა ეკონომიკური სისტემა ხასიათდება შენაცვლების ელასტიურობის სხვადასხვა კოეფიციენტით, დაედო საფუძვლად ახალი საწარმოო ფუნქციის შემუშავებას, რომელსაც ორი ცვლადის შემთხვევაში აქვს შემდეგი სახე:

$$Y = \gamma [\delta(K)^{-\alpha} + (1-\delta)(L)^{-\alpha}]^{-\frac{1}{\alpha}} \tag{7}$$

სადაც, Y — პროდუქციის მოცულობა; K — კაპიტალი; L — შრომითი რესურსები; ხოლო γ, δ და α — პარამეტრები. რესურსების შენაცვლების

ელასტიურობის კოეფიციენტი ტოლია $\sigma = \frac{1}{1+\alpha}$. მე-(7) ფუნქცია ფაქტიურად

წარმოადგენს ზემოთ განხილული საწარმოო ფუნქციების განზოგადობას. კერძოდ, α — პარამეტრის განსაზღვრული მნიშვნელობებისათვის ის ლებულობს ადრე განხილული საწარმოო ფუნქციების სახეს. მაგ. თუ $\alpha = -1$, მაშინ იგი რწფივი საწარმოო ფუნქციის სახეს იღებს, ხოლო თუ $\alpha = 0$, მაშინ ის ლებულობს კობა-დუგლასის ფუნქციის სახეს. მაშასადამე, მე (5) და მე (6) ფუნქციები წარმოადგენენ მე (7) ფუნქციის კერძო შემთხვევებს.

საწარმოო რესურსების ურთიერთშენაცვლების შესაძლებლობების შესწავლა მჭიდრო კავშირშია საწარმოო ფუნქციებში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ასახვისა და წარმოების შედეგებზე მის ზემოქმედების გათვალისწინების პრობლემასთან. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი საწარმოო ფუნქციებში გამარტივებულ თეორიულ განსაზღვრას ლებულობს: მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი ეწოდება ყველა იმ მოვლენათა ერთობლიობას (ტექნიკური, ორგანიზაციული, სამართავი), რომელიც უზრუნველყოფს პროდუქციის წარმოების ზრდას იმ დონეზე მაღლა, რომელიც მიიღწევა საწარ-

მოო ფაქტორების „წმინდა“ რაოდენობრივი გადიდების საფუძველზე. ე. ი. საწარმოო ფუნქციებში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი რაოდენობრივად განისაზღვრება არა მისი შინაგანი არსიდან გამომდინარე, არამედ ეკონომიკური ზრდის ტემპებზე მოქმედების ზომის ხასიათის მიხედვით.

პირველ ცდას აღნიშნული მიმართულებით წარმოადგენდა საწარმოო ფუნქციებში მესამე წევრის ჩართვა მამრავლის სახით. ყველაზე მნიშვნელოვანს ამ მიზნით წარმოადგენს $e^{\lambda t}$ ექსპონენციალური ფუნქცია, რომელიც გამოხატავს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მოქმედებას წარმოების შედეგებზე. ამ შემთხვევაში მოდიფიცირებული საწარმოო ფუნქციები შემდეგი ფორმით წარმოგვიდგება:

$$Y = A \cdot K^{\alpha} L^{1-\alpha} e^{\lambda t} \tag{8}$$

და
$$Y = \gamma e^{\lambda t} [\delta K^{-\alpha} + (1-\delta) L^{-\alpha}]^{-\frac{1}{\alpha}} \tag{9}$$

სადაც, λ სწორედ ის პარამეტრია, რომელიც ახასიათებს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ზრდის ტემპს და განისაზღვრება შესაბამისი სტატისტიკური მასალების დამუშავების საფუძველზე.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი, რომელიც მოდელში გათვალისწინებულია ტრენდული მაჩვენებლის სახით, თანამედროვე ლიტერატურაში ცნობილია ავტონომიური მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის სახელწოდებით. იგი წარმოადგენს ხარისხობრივი მაჩვენებლების მოდელირების უმარტივეს მეთოდს. ასეთი წარმოდგენა ფართოდ იყო გავრცელებული მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მოდელირების პირველ ეტაპზე (1950-1960 წწ). შემდგომ პერიოდში, როცა გაიზარდა ინტერესი გრძელვადიანი პროგნოზირების მოდელირებისადმი, სულ უფრო ნაკლებ სარწმუნო გახდა, რომ რაღაც მუდმივად მოქმედი ძალა უზრუნველყოფდა პროდუქციის გამოშვების ზრდას სამუშაო ძალისა და ძირითადი ფონდების უცვლელი სიდიდის პირობებში. ამასთანავე საწარმოო ფუნქციის პარამეტრების შეფასებით დადგინდა, რომ პროდუქციის ზრდის ტემპის $\frac{1}{4}$ -ს განაპირობებდა საწარმოო რესურსების ზრდა,

ხოლო $\frac{3}{4}$ -ს აღნიშნული „ავტონომიური“ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი. ცხადია, რომ ეკონომიკური განვითარების მაღალი ტემპების მიღწევა კაპიტალდაბანდებების გარეშე არარეალურია. ამრიგად, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მოდელირების განხილული მეთოდი ვერ უზრუნველყოფს დასახული პრობლემების სრულყოფილ გადაწყვეტას.

„ენდოგენური“ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის იდეის საფუძველია მისი მოქმედების განსაზღვრა მოდელის შიგნით სხვა ფაქტორებთან კავშირში. ეს ნიშნავს, რომ მაჩვენებლები, რომლებიც მიღებულია მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის რაოდენობრივ მახასიათებლად უშუალოდ ჩაირთვება საწარმოო ფუნქციაში არგუმენტების სახით ძირითად ფონდებსა და მუშაკთა რიცხოვნებასთან ერთად. საბჭოთა მეცნიერმა ს. ვიშნევმა შემოგვთავაზა შემდეგ სახის საწარმოო ფუნქცია:⁹

⁹ Вишнев С. М., Экономические параметры, М., Наука, 1968, с. 94.

$$Q = AK^\alpha L^\beta E^\gamma R^\sigma \quad (10)$$

სადაც, Q — საბოლოო საზოგადოებრივი პროდუქცია უცვლელი ფასებით; K — ძირითადი ფონდები; L — მატერიალური წარმოების სფეროში დასაქმებულთა რიცხოვნება; E — დანახარჯები მუშაკთა განათლებისა და კვალიფიკაციის ამაღლებისათვის; R — დანახარჯები სამეცნიერო-საკვლევ და საკონსტრუქტორო მუშაობაზე; $\alpha, \beta, \gamma, \sigma$ პარამეტრებია.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მოდელირების აღნიშნული მეთოდის ვერ უზრუნველყოფს დასმული პრობლემის სრულყოფილ გადაწყვეტას სხვადასხვა მიზეზების გამო. პირველი, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი ფორმალურად აღიწერება არაადექვატური რაოდენობრივი ფორმით. დანახარჯები სამეცნიერო-საკვლევ და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოებზე, მუშაკთა კვალიფიკაციისა და განათლების დონის ამაღლებაზე მკაცრად განსაზღვრული რაოდენობრივი სიდიდეებია. ამ დანახარჯებსა და წარმოების შედეგებს შორის არსებობს მთელი რიგი შუალედური რგოლები, უწინარეს ყოვლისა სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის „პროდუქცია“, რომელიც სწორედ მეცნიერებსა და განათლებას ახასიათებს, როგორც წარმოების ფაქტორებს, აღნიშნულ პროდუქციას მხოლოდ ნაწილობრივ განაპირობებენ E და R ფაქტორების დანახარჯები. ამავე დროს მისი პირდაპირი გაზომვაც შეუძლებელია და არც შესაბამისი სტატისტიკური ინფორმაცია არსებობს. ამრიგად მაქსიმუმი, რაც შეიძლება მოგვეცეს მე-(10) მოდელის გამოყენებამ, ესაა პროდუქციის ნაზარდის მიახლოებითი განსაზღვრა, რომლებიც მიღებულია ხარისხობრივი ფაქტორებით. მეორე, მოდელში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მაჩვენებლები ისეთივე კანონზომიერებით მოქმედებენ წარმოების შედეგებზე, როგორც ძირითადი ფონდები და შრომითი რესურსები, რაც ჩვენის აზრით არაა სწორი, რადგან მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ზრდა წარმოების შედეგებზე მოქმედებს არა უშუალოდ, არამედ გაშუალებულიად, ძირითადი საწარმოო ფონდებისა და შრომითი რესურსების საშუალებით.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მოქმედების გაზომვის მეტად საინტერესო ცდას გვთავაზობს მ. ბრაუნი. იგი მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მოქმედების რაოდენობრივი დახასიათებისათვის გამოიყენებს 4 მაჩვენებელს: პირველი, ტექნოლოგიის ეფექტიანობა; მეორე, ტექნოლოგიის უკუგება წარმოების მასშტაბის ერთეულზე; მესამე, კაპიტალტევადობა (ფონდშეიარაღება) და მეოთხე, ფაქტორების შენაცვლების ელასტიურობა. პირველი მაჩვენებელი განისაზღვრება თანაფარდობითი წარმოების შედეგსა და მასზე გაწეულ დანახარჯებს შორის. ტექნოლოგიის უკუგება წარმოების მასშტაბის ერთეულზე გვიჩვენებს საწარმოო ფაქტორების პროპორციული გადიდებისას თუ რა სიდიდით გაიზარდება წარმოების საშედეგო მაჩვენებელი. კაპიტალტევადობა განისაზღვრება თანაფარდობის წარმოების საშუალებებსა და შრომით რესურსებს შორის, ხოლო შენაცვლების ელასტიურობა ფაქტორთა შენაცვლების ზღვრული ნორმის დინამიკის შეფარდებით ფაქტორთა შეფარდების დინამიკთან.¹⁰

¹⁰ Браун М., Теория и измерение технического прогресса, М., Статистика, 1971, с. 208.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მაჩვენებელთა რაოდენობრივი გამოვლენის გამოიყენება ორი კონკრეტული სახის საწარმოო ფუნქცია, კერძოდ კობა-დუგლასის და საწარმოო ფუნქცია ელასტიურობის მუდმივი კოეფიციენტით (CES). კობა-დუგლასის ფუნქციის შემთხვევაში ტექნოლოგიის ეფექტიანობის მაჩვენებელი განისაზღვრება A პარამეტრის ცვლილებით. ტექნოლოგიის უკუგება წარმოების მასშტაბის ერთეულზე $\alpha + \beta$ პარამეტრების ჯამით. კაპიტალტევადობა თანაფარდობის ცვლილებით α და β პარამეტრებს შორის. მეოთხე მაჩვენებლის განსაზღვრა არ ხერხდება, რადგან ამ ფუნქციისათვის ელასტიურობის კოეფიციენტი ერთის ტოლია ($\sigma = 1$). CES ფუნქციის შემთხვევაში ტექნოლოგიის ეფექტიანობა და ტექნოლოგიის უკუგება წარმოების მასშტაბის ერთეულზე შესაბამისად განისაზღვრება γ და ν პარამეტრების ცვლილებით. კაპიტალტევადობა პარამეტრის ცვლილებით, ხოლო ფაქტორთა შენაცვლების ელასტიურობის განსაზღვრა მისი მუდმივი მნიშვნელობის გამო, ცხადია შეუძლებელია და შესაბამისად მისი გავლენა პროდუქციის ზრდის ტემპის ცვლილებაზე ნულის ტოლია. ამრიგად, კობა-დუგლასის ფუნქცია და საწარმოო ფუნქცია ელასტიურობის მუდმივი კოეფიციენტით ვერ უზრუნველყოფს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მაჩვენებლების (იგულისხმება ბრაუნის კლასიფიკაცია) სრულყოფილ ასახვას და შესაბამისად მათი მოქმედების გაანგარიშებას პროდუქციის ზრდის ტემპებზე.

საწარმოო ფუნქციებში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის გათვალისწინება მოითხოვს: 1) მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მაჩვენებელთა კლასიფიკაციას, 2) საწარმოო ფუნქციებში შესაბამისი რაოდენობრივი მახასიათებლების ზუსტად განსაზღვრას და 3) არსებული სტატისტიკური საინფორმაციო მასალებით უზრუნველყოფას.

საწარმოო ფუნქციებში ხარისხობრივი ფაქტორების ასახვის ჩვენს მიერ წამოყენებული დებულების არსი მდგომარეობს იმაში, რომ დავაკავშიროთ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი ძირითად საწარმოო ფონდებთან, ხოლო ვანათლებისა და კვალიფიკაციის დონე—შრომით რესურსებთან. ცნობილია, რომ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მოქმედება საბოლოო ანგარიშში ასახვას პოვებს სრულყოფილ წარმოების საშუალებებში, მაღალკვალიფიციურ საწარმოო პერსონალსა და მოწინავე წარმოების ორგანიზაციაში, აღნიშნულის გათვალისწინებით საწარმოო ფუნქციის მოდიფიცირებული ფორმა შეიძლება წარმოვიდგინოთ შემდეგნაირად:

$$Y = A \cdot K^{\frac{1}{m}} \ln K \cdot L^{\frac{1}{n}} \ln L \quad (11)$$

მე-11 ფორმულაში ყველა ცვლადი ცნობილია გარდა m და n პარამეტრებისა. m -აღნიშნავს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ტემპს და განსაზღვრავს დროის იმ პერიოდს, რომლის შემდეგ აუცილებელია შრომის იარაღებისა და ტექნოლოგიური პროცესების განახლება ახალი ტექნიკის ბაზაზე. n — ვანათლების, კვალიფიკაციის დონეს და ახასიათებს დროის იმ პერიოდს, რომლის შემდეგაც აუცილებელი ხდება მუშაკთა კვალიფიკაციის ხელახალი ამადლება. m და n პარამეტრები განისაზღვრება წარსული პერიოდის სტატისტიკური მასალების დამუშავების საფუძველზე (შეიძლება გამოვიყენოთ საექსპერტო შეფასების მასალები).

რესურსების შენაცვლების ელასტიურობის კოეფიციენტი ცვალებადი სიდიდეა და დამოკიდებულია საწარმოო რესურსებსა და მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესზე, რომელიც გაიანგარიშება ფორმულით:

$$\sigma = \frac{1}{2 - \left[\frac{L \left(\frac{\ln L}{nL} \right)^2 + K \left(\frac{\ln K}{mK} \right)^2}{\ln KL \left(\frac{\ln L}{nL} \right)^2 + \ln LK \left(\frac{\ln K}{mL} \right)^2} \right]} \quad (12)$$

მე-(11) ფუნქციისათვის მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მაჩვენებლები ბრაუნის კლასიფიკაციის მიხედვით შემდეგნაირად შეიძლება იქნას დახასიათებული: ტექნოლოგიის ეფექტიანობა განისაზღვრება A პარამეტრის ცვლილებით, ტექნოლოგიის უკუგება წარმოების მასშტაბის ერთეულზე გაიანგარიშება რესურსების ელასტიურობის კოეფიციენტის ჯამით ($C_K + C_L$) თუ $C_K + C_L > 1$, მაშინ ადგილი აქვს საწარმოო დანახარჯების ეკონომიას, თუ $C_K + C_L = 1$ ტექნოლოგიის უკუგების დონე წარმოების მასშტაბის ერთეულზე ნეიტრალური სიდიდეა, ხოლო თუ $C_K + C_L < 1$, მაშინ ადგილი აქვს საწარმოო რესურსების გადახარჯვას, ე. ი. ტექნოლოგიური პროცესი დაბალეფექტიანია. ფონდშიარაღების გავლენა პროდუქციის ზრდის ტემპზე განისაზღვრება თანაფარდობის ცვლილებით C_K და C_L კოეფიციენტებს შორის. თუ თანაფარდობა იცვლება C_K კოეფიციენტის სასარგებლოდ, მაშინ ადგილი აქვს ფონდდამზოგველ ტექნიკურ პროგრესს; ხოლო თუ პირიქითაა — ფონდტევადს.

პროდუქციის ზრდის ტემპზე ფაქტორთა შენაცვლების ელასტიურობის კოეფიციენტის (σ) ცვლილების ზომის განსაზღვრისათვის საჭიროა ვიცოდეთ, თუ რომელი ფაქტორი იზრდება უფრო სწრაფად: ძირითადი ფონდები თუ შრომითი რესურსები. თუ ადგილი აქვს შრომითი რესურსების წინმსწრება ტემპით ზრდას, მაშინ შენაცვლების ელასტიურობის კოეფიციენტის გაზრდა გამოიწვევს ძირითადი ფონდების ზღვრული პროდუქციის შეფარდებით შემცირებას შრომითი რესურსების ზღვრული პროდუქციის მიმართ, ე. ი. ადგილი აქვს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის შრომატევად ფორმას. მაგრამ, თუ ძირითადი ფონდები იზრდება უფრო სწრაფი ტემპით, მაშინ ადგილი აქვს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ფონდტევად ფორმას. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ელასტიურობის კოეფიციენტების ზრდა ყოველთვის იწვევს პროდუქციის გამოშვების ტემპის ზრდას, ამასთან განსაკუთრებით მაშინ, როცა ძირითადი ფონდების ზრდის ტემპი წინ უსწრებს შრომითი რესურსების ზრდის ტემპს.

ამრიგად, მე-(11) საწარმოო ფუნქციაში სხვა საწარმოო ფუნქციებთან შედარებით უკეთესად გამოიხატება მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მაჩვენებლები და შედარებით ზუსტად განისაზღვრება მათი მოქმედება პროდუქციის ზრდის ტემპებზე. ამავე დროს ის უზრუნველყოფილია შესაბამისი სტატისტიკური ინფორმაციით და შეიძლება გამოყენებული იქნას ეკონომიკური განვითარების ანალიზისა და პროგნოზირებისათვის. საჭიროა აქვე აღინიშნოს, როგორც მე-(11) საწარმოო ფუნქციაში ასე კობა-დუგლასისა და საწარმოო

ფუნქციაში ელასტიურობის მუდმივი კოეფიციენტი მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი წარმოადგენდა წინასწარ მოცემულ სიდიდეს, რომელიც განისაზღვრებოდა რეტროსპექტული პერიოდის სტატისტიკური ინფორმაციის დამუშავების საფუძველზე, ე. .ი როგორც ძირითადი ფონდების ისე მუშაკთა კვალიფიკაციის ხარისხი წინასწარ „კონსტრუირებადია“ და ამ ფორმით გამოიყენება მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მოქმედების რაოდენობრივი შეფასებისათვის პერსპექტიულ პერიოდში. მაგრამ, პერსპექტივაში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი გვევლინება არა მხოლოდ განვითარების მიზეზი, არამედ ამ განვითარების შედეგიც. ამიტომ ლოგიკურად მიგვაჩნია დავეუკავმიროთ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი ეკონომიკური განვითარების ტემპებს. მეცნიერულ-ტექნიკურ ლიტერატურაში აღნიშნული მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესი ცნობილია „ინდუცირებული“ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის სახელწოდებით. მომავალში საჭიროა ამ მიმართულებით ეკონომიკურ-მათემატიკური გამოკვლევების შემდგომი გაძლიერება.

Я. Е. МЕСХИЯ, Н. Б. ХУЧУА

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ
МНОГОФАКТОРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА
И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ

Резюме

На основе изучения основных характеристик многофакторных моделей проанализированы наиболее широко применяемые на практике многофакторные модели: линейная производственная функция, функция Кобба-Дугласа и производственная функция с постоянным коэффициентом эластичности. При этом определены возможности учета воздействия научно-технического прогресса на развитие отрасли, в частности, таких его типов, как: автономный, овеществленный, эндогенный, нейтральный, ненейтральный и т.д. На основе проведенного анализа апробированных производственных функций обосновано, что они не позволяют в полной мере отразить влияние научно-технического прогресса на развитие отрасли и вследствие этого рассчитать достоверные прогнозные параметры на долгосрочный период.

Описана новая многофакторная модель с переменным коэффициентом эластичности, которая достаточно полно отражает воздействие научно-технического прогресса на конечные показатели производства. Показана целесообразность применения этой модели для анализа и прогнозирования основных синтетических показателей развития экономики союзной республики.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის კლავწარმოებისა და კაპიტალურ დაბანდებათა ეკონომიკური ეფექტიანობის განყოფილებაში.

თაბაჯ ჯოლოსავა

არაეკონომიკური დრო, როგორც არამატერიალურ (სულიერ) ურთიერთობათა არსებობისა და განვითარების ობიექტური ფორმა.

სოციალური დროის შემადგენელ ელემენტთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია არაეკონომიკურ დროს, როგორც არაეკონომიკურ, სულიერ, იდეალურ ურთიერთობათა არსებობის ობიექტურ ფორმას. ის მოიცავს ინდივიდისა და საზოგადოების მთელ სულიერ სამყაროს, საზოგადოების ფსიქოლოგიას და იდეოლოგიას. ეკონომიკურ და არაეკონომიკურ ურთიერთობათა ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი მისი მოჩვენებითი სიმარტივის მიუხედავად, ერთ-ერთ ყველაზე რთულ საკითხად ითვლება ეკონომიკურ მეცნიერებაში (ამიტომ ჩვენ არაეკონომიკურ დროზე ვერ ვისაუბრებთ მანამ, სანამ არ გაირკვევა ამ ურთიერთობის საკითხი). სირთულე მარტო ის როდია, ესა თუ ის ურთიერთობა ეკონომიკურია თუ არა, არამედ პოლიტიკონომისტთა ერთი ნაწილის აპორიულ მსჯელობაში: როგორ, თუკი ესა თუ ის ურთიერთობა არაეკონომიკურია, მაშინ რატომ ხდება რომ მას შეისწავლის პოლიტიკური ეკონომია — მეცნიერება წარმოებით ურთიერთობათა შესახებ? ეკონომისტთა ამ ნაწილისათვის გამოსავალი ამ დილემაიდან ერთია — სულიერი (არაეკონომიკური) ეკონომიკურია. ამიტომ ისინი ცდილობენ მათ მიერ წარმოებულ კვლევას დაუმორჩილონ ურთიერთობები და არა ურთიერთობებს — მათი კვლევა, აქედან გამომდინარე ძალაუფლებურად განსაზღვრავენ ადამიანის მთელ ცხოველმოქმედებას, როგორც ეკონომიკურ ურთიერთობას და არა როგორც საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ერთობლიობას, საზოგადოებრივ არსებას. ასეთმა მეტისმეტმა პოლიტიკონომიურმა მიდგომამ დაამახინჯა თეორია. საკმარისია თვალი გადავავლოთ ეკონომიკურ ლიტერატურას, რომ დავრწმუნდეთ ამ სიტყვების სიმართლეში. მეცნიერთა ერთი ნაწილი აიგივებს არამატერიალურს მატერიალურთან (ეკონომიკურთან) და ცდილობს ამით ახსნას პოლიტიკური ეკონომიის მიერ არამატერიალური ურთიერთობების შესწავლა². ისინი, მარ-

¹ ერთი ნაწილის, რადგან მეორე ნაწილი არამატერიალურ ურთიერთობებს მიაკუთვნებს ზედნაშენის სფეროს Малахынов П. И. О сферах деятельности и проблем производительного труда при социализме, Улан-Удэ, 1975 г. с. 217; Кронрод Я. А. Актуальные проблемы исследования экономического базиса, «Вопросы философии», № 12, 1979 г. с. 25.

² Глязер Л. С. Некоторые вопросы планирования общественных фондов потребления М. 1966 г; Медведев В. А. Общественное воспроизводство и сфера услуг, М., 1968 г. Струмилин С. Народный доход в СССР, „Плановое хозяйство“, № 8, 1926 г. и др.

თალია, ხმარობენ ტერმინებს „მატერიალურს“ და „არამატერიალურს“, მაგრამ იმდენად გაუიგივეს პირველს მეორე, რომ თვალსა და ხელს შუა გაუქრათ მათ შორის არსებული განსხვავება და ამით ფაქტიურად უარყვეს არამატერიალური და ნებით თუ უნებლიედ დაემშენნენ ვულგარული მატერიალიზმის პოზიციებზე, რომელსაც იდეალური დაჰყავს მატერიალურზე. ასე მაგ., ვ. მედვედევი წერს, რომ: „არ შეიძლება დაუპირისპიროთ მატერიალური წარმოება მომსახურების სფეროს, მატერიალური მოთხოვნილებები სულიერ მოთხოვნილობებს და წარმოვიდგინოთ საქმე ისე თითქოს ვიდრე მომსახურების წარმოებას შეუდგებოდნენ, ადამიანებმა უნდა იცხოვრონ, დაიკმაყოფილონ თავიანთი მატერიალური მოთხოვნილებანი“³. მოცემული დებულებიდან გამომდინარეობს: 1. მატერიალური წარმოება და მოთხოვნილებები არ უპირისპირდებიან სულიერ მოთხოვნილებებს და მომსახურების სფეროს 1. ცნობილია რომ, დაპირისპირებაზე მხოლოდ მაშინ ლაპარაკობენ, როდესაც ერთი არსებითად განსხვავდება მეორისაგან. მათ შორის განსხვავების არ არსებობა (როგორც მოცემულია ავტორის დებულებაში) მათს იგივეობაზე მიუთითებს; 2. რომ, მატერიალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება სრულიად არ განსაზღვრავს მომსახურების წარმოებას, რადგან ისინი ავტორის პოზიციიდან გამომდინარე ერთი და იგივეს წარმოადგენენ. ვ. ი. ლენინი აკრიტიკებდა რა დიკცენს, რომელიც მიიჩნევდა რომ „...არაგრძნობადი წარმოდგენაც გრძნობადია, მატერიალურია, ე. ი. ნამდვილია... სული ისევე ნაკლებ განსხვავდება მაგიდისაგან, როგორც ეს საგნები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან“, წერდა, „აქ აშკარად უსწორობაა, რომ აზრიცა და მატერიაც „ნამდვილია“ ე. ი. არსებობენ, სწორია მაგრამ აზრის მატერიალურ რამედ დასახვა ნიშნავს შემცდარი ნაბიჯის გადადგმას მატერიალიზმისა და იდეალიზმისა შერევისაგან“⁴, რასაც ადვილი აქვს ზემოთ მოყვანილ მაგალითში. ეს თვალსაზრისი თავის დროზე საკმარისად იქნა გაკრიტიკებული ეკონომიკურ ლიტერატურაში ამიტომ, ჩვენ მასზე მეტად არ შეეჩერდებით.

ეკონომისტთა მეორე ნაწილი ცდილობს გამიჯნოს მატერიალური და არამატერიალური ურთიერთობები ისე, რომ პოლიტიკონომიას არ დაუკარგოს თავისი შესწავლის „ობიექტი“. მათი აზრით, წარმოებითი ურთიერთობებზე მატერიალური წარმოების ურთიერთობების განსაზღვრაა, ხოლო ეკონომიკური მოიცავს ნაწილობრივ არამატერიალურ წარმოებითს, არამედ არამატერიალურსაც. ამასთან დაკავშირებით პოლიტიკური ეკონომიის კურსის ავტორები შენიშნავენ რომ: „წარმოებითი ურთიერთობები არ წარმოიშობა არასაწარმოო სფეროში. მასში ყალიბდება არასაწარმოო ხასიათის ეკონომიკური ურთიერთობები“.⁵ თუ რატომაა ეს ეკონომიკური და ის წარმოებითი, რა განსხვავებაა მათ შორის ეს ბოლომდე გაუგებარია. მასზე არაფერი არაა ნათქვამი წიგნში. კიდევ უფრო ბუნდოვანია ეს თვალსაზრისი ნ. კოლე-სოვთან, რომელიც მიზნად ისახავს გამოიკვლიოს წარმოებითი და ეკონომიკური ურთიერთობების ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი. ავტორის

³ Медведев В. А. Общественное воспроизводство и сфера услуг, М., 1968 г. с. 156.

⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზ., 1950 წ., გვ. 307.

⁵ Курс политической экономии (Под ред. Н. А. Цагалова), М. 1973 г. Т. 1, с. 56.

აზრით: „იმ შემთხვევაში, როდესაც მატერიალური დოვლათის მოძრაობა გადის წარმოების ფარგლებს გარეთ, ამ სიტყვის ფართო გაგებით, და ხორციელდება არასაწარმოო სფეროში (განათლება, ჯანდაცვა, ხელოვნება, კულტურა და ა. შ.) ურთიერთობები ეკონომიკურია, მაგრამ არა წარმოებითი“⁶. ისმის კითხვა რა მიაჩნია ავტორს ეკონომიკურ ურთიერთობებად? როგორც ნ. კოლესოვი შენიშნავს „ეკონომიკური ურთიერთობების ქვეშ გაიგება წარმოებითი ურთიერთობების ის ნაწილი, რომელიც დაკავშირებულია მატერიალური დოვლათის, როგორც საკუთრების პროდუქტების მოძრაობასთან“⁷. ამასთან როგორც ავტორი შენიშნავს, „წარმოებითი ურთიერთობების განსაზღვრული ნაწილი მუდამ გამოდის როგორც ეკონომიკური ურთიერთობა. ამიტომ არ შეიძლება მოვწყვიტოთ ეკონომიკური ურთიერთობა წარმოებითს, რადგან ასეთ შემთხვევაში წარმოებითი ურთიერთობები არ შეადგენს საზოგადოების ეკონომიკურ სტრუქტურას, რეალურ ბაზისს“⁸. აქედან გამომდინარეობს: 1. მატერიალური წარმოების გარეთ არსებული ურთიერთობები არაწარმოებითი, ეკონომიკურია. მაშინ ძალუწებურად დგება საკითხი ამ არაწარმოებითი, ეკონომიკური ურთიერთობების ხასიათის შესახებ. თუ რით განსხვავდება ეს ეკონომიკური, რომელიც არაა წარმოებითი, საკუთრივ წარმოებითისაგან? ამ საკითხს ავტორი, მონდომების მიუხედავად, ჩვენის აზრით, ვერ ხსნის 2. რადგან, როგორც ეკონომიკური ურთიერთობების განსაზღვრებიდან ვგებულობთ, იგი წარმოებითი ურთიერთობების მხოლოდ განსაზღვრული ნაწილი ყოფილა. ნ. კოლესოვი ცდილობს არ მოწყვიტოს ეს ურთიერთობები ერთმანეთს, რადგან მისივე განცხადებით ეს გამოიწვევდა იმას, რომ წარმოებითი ურთიერთობები აღარ იქნებოდა საზოგადოების ეკონომიკური სტრუქტურა, ბაზისი. მაგრამ ეკონომიკური მასთან არა მხოლოდ წარმოებითია, არამედ არაწარმოებითიცაა (ე. ი. ეკონომიკური სტრუქტურა, ბაზისი მასთან ბევრად უფრო ფართოა) და აქედან გამომდინარე, შეუძლებელია წარმოებითმა ურთიერთობებმა შეადგინოს ავტორის კეთილი ნების მიუხედავად, ეკონომიკური სტრუქტურა. მისთვის ცნობილია კ. მარქსის დებულება რომ „წარმოებითი ურთიერთობების ერთობლიობა შეადგენს საზოგადოების ეკონომიკურ სტრუქტურას, რეალურ ბაზისს“⁹, ცდილობს თანხმობაში იყოს კ. მარქსთან, მაგრამ მაინც ვერ აღწევს თავს წინააღმდეგობას. ავტორთა ცთომილებების საფუძველი ჩვენის აზრით მათს მეთოდოლოგიაში უნდა ვეძიოთ. რატომ არის მათი შეხედულება მცდარი? თუნდაც იმიტომ, რომ მათთან წარმოებითი წარმოგვიდგება როგორც თვითკმარი, მატერიალურ წარმოებაში ჩაკეტილი, მეტაფიზიკური კატეგორია, ხოლო ის რაც არაწარმოებითშია (არამატერიალურშია) მათთვის ეკონომიკურია და წარმოებითს გამოირიცხავს; სულ რომ არაფერი ვთქვათ იმის შესახებ, რომ არამატერიალურის ეკონომიკურ ურთიერთობებად მიჩნევა საფუძველშივე მცდარია. ის, რომ იდეალურში, არსებობს ეკონომიკურის იგივეობრივი ნიშნავს იმას, რომ ეკონომიკური და სულიერი ურთიერთობები ერთიანის — საზოგადოებრივი ურთიერთობების ორი წინააღ-

⁶ Колесов Н. Д. Закон соответствия производительных сил и производственных отношений при социализме Л. 1973 г. с. 40.
⁷ Там же, с. 37.
⁸ Там же, с. 40.
⁹ კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, 1953., გვ. 10.
 2. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1988, № 1

საქ. სსრ კ. მარქს
 სახ. სახ. რესპუბ.
 ბიბლიოთეკა

მდეგობრივი ურთიერთგამომრიცხველი მხარეა, რომელშიაც ადგილი აქვს საწინააღმდეგო მხარეების თანამთხვევას. არამატერიალურში (არაეკონომიკურში) უდავოა ადგილი აქვს ეკონომიკურ ურთიერთობებს, თუნდაც იმიტომ, რომ ეს მატერიალური, იდეალურშია გადატანილი და გარდაქმნილი ე. ი. იდეალურია. ასე მაგ., ისევე როგორც ადამიანში 70% წყალია, აქედან სრულიადაც არ გამომდინარეობს რომ ის წყალია. იგი უფრო მეტია ვიდრე უბრალოდ წყალი. წყალი ადამიანში შედის მაგრამ იგი მის თვისობრიობას არ ქმნის და იმიტომ ის მასზე არ დაიყვანება. სწორედ, ასევე მატერიალური შედის არამატერიალურში, მაგრამ მის თვისობრიობას არ ქმნის, ე. ი. არამატერიალური არ დაიყვანება ეკონომიკურ ურთიერთობებზე.

განსხვავებული პოზიცია უკავია ეკონომისტთა მესამე ნაწილს, რომელიც არ იზიარებს თვალსაზრისს ეკონომიკურისა და წარმოებითი ურთიერთობების განსხვავების შესახებ; მათი აზრით, მატერიალური წარმოების ფარგლებს გარეთ არსებული არამატერიალური ეკონომიკური, წარმოებითი ურთიერთობების გამომატველია. ამასთან ანსხვავებენ მატერიალური წარმოების ეკონომიკურ ურთიერთობებს არამატერიალური წარმოების ეკონომიკური ურთიერთობებისაგან, როგორც მსაზღვრელს საზღვრულისაგან. ისინი ფიქრობენ რომ არამატერიალურ სფეროში ადგილი აქვს სულიერი პროცესების, იდეების წარმოებას. სულიერი ურთიერთობები კი ზედნაშენური ურთიერთობებია. მაშინ მათ წინაშე დგება დილემა: თუ არამატერიალური სფერო ზედნაშენური ურთიერთობაა, მაშინ როგორ ავსხნათ რომ მას შეისწავლის პოლიტიკური ეკონომია? საქმე სახელდახელოდ გვარდება: ისინი არამატერიალურს უწოდებენ წარმოებითს, რომელიც მათთვის უფრო სხვანაირი წარმოებითია, მაგრამ მინც წარმოებითია. იმიტომ არ უნდა გაგვიკვირდეს, როგორც წარმოებითი ურთიერთობებით გატაცების ლოგიკური შედეგი, როცა ზედნაშენი, იდეალური, ამ გავებით არაეკონომიკური ურთიერთობების სფერო, მათ მიერ განიძარცვება ზედნაშენური ურთიერთობებისაგან და გადაიქცევა წარმოებით ურთიერთობებად, ხოლო თვით ზედნაშენისაგან, იდეალური ურთიერთობებისაგან რჩება მხოლოდ დიდი-დიდი ფუნქცია¹⁰. ამგვარად იშლება ზღვრული ბაზისსა და ზედნაშენს შორის. რას ემყარება არგუმენტაცია რის საფუძველზეც ეკონომისტები არამატერიალურ ურთიერთობებს რთავენ ეკონომიკურ ურთიერთობათა სისტემაში. ეკონომისტთა ერთი ნაწილი მაგ., რ. ასათიანი მიიჩნევს, რომ არასაწარმოებითი სფერო შედის წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში¹¹, იმიტომ რომ სოციალისტური აღწარმოების პრობლემებს ვერ შევისწავლით არაწარმოებითი სფეროს გარეშე¹². ეს თვალსაზრისი მატერიალური სფეროს ეკონომიკური ხასიათის დასაბუთებას ცდილობს იმ მნიშვნელობის საფუძველზე, რაც ამ სფეროს გააჩნია საკუთრივ აღწარმოების მიმართ. არ შეიძლება გავიზიაროთ ავტორის პოციზია, რადგან ცნობიერებაც არ არსებობს მატერიის გარეშე (მის გარეშე ვერ გავიგებთ მატერიას), მაგრამ ეს არ ნიშ-

¹⁰ Солодков М. В. Непроизводственная сфера при социализме. М., 1978 г. с. 25.

¹¹ ეკონომისტი № 8, 1984 წ., გვ. 42—43.

¹² ეკონომისტი, № 10, 1976 წ., გვ. 38.

საქმის გარეშე
საქმის გარეშე
საქმის გარეშე

ნავს იმას, რომ ცნობიერება მატერიალურია. ერთადერთი რაშიც შეიძლება დავეთანხმოთ ავტორს ეს არის ის, რომ, მართლაც, სოციალისტური აღწარმოების პრობლემებს ვერ შევისწავლით არამატერიალური სფეროს გარეშე. მაგრამ როგორ უნდა იქნას გაგებულია სოციალისტური აღწარმოება როგორც საყოველთაობა? აღწარმოება ამა თუ იმ საზოგადოებაში, მაშასადამე საზოგადოებრივად განსაზღვრული აღწარმოება, ასევე აღწარმოება მის საყოველთაობაში წარმოგვიდგება ორი სახით: მატერიალურ საარსებო საშუალებათა აღწარმოება და არამატერიალური პროცესების აღწარმოება. რას შეისწავლის პოლიტიკური ეკონომია? პოლიტიკური ეკონომია შეისწავლის საზოგადოების ეკონომიკურ წყობას. პოლიტიკური ეკონომიის საგნის განსაზღვრებას ჩვენ ვხვდებით ფ. ენგელსის ნაშრომში „ანტი-დიურინგი“ (რომელიც მოიწონა კ. მარქსმა): „პოლიტიკური ეკონომია, წერს ფ. ენგელსი — ყველაზე ფართო გაგებით, არის მეცნიერება იმ კანონების შესახებ, რომლებიც განაგებენ მატერიალურ საარსებო საშუალებათა წარმოებასა და გაცვლას ადამიანთა საზოგადოებაში“¹³, ან თუნდაც „ეკონომიკური ურთიერთობებში, რომელთაც ჩვენ საზოგადოების ისტორიის განმსაზღვრელ ბაზისად ვთვლით, ვგულისხმობთ იმ წესს, რომლითაც გარკვეული საზოგადოების ადამიანები თავიანთ საარსებო საშუალებებს აწარმოებენ და ერთმანეთს შორის პროდუქტებს ცვლიან“¹⁴. ამრიგად პოლიტიკური ეკონომია შეისწავლის მატერიალურ საარსებო საშუალებათა წარმოებას, ანუ ბაზის ეკონომიკურ ურთიერთობებს, რაც ერთხელ კიდევ ადასტურებს იმ ეკონომისტთა შეხედულებების არამართებულობას, რომლებიც აცხადებენ, რომ კლასიკოსებს არ ჰქონდათ დამუშავებული ეკონომიკური ურთიერთობების, როგორც პოლიტიკური ეკონომიის საგნის პრობლემა. და მათი კვლევა შემოისაზღვრებოდა მხოლოდ მატერიალური წარმოებით, აქაოდა არამატერიალური სფერო ავიწყდებოდათ. რაც მათ სრულიად არ უშლით ხელს კ. მარქსს გააწვევინონ პროპაგანდა თავიანთი თეორიის სასარგებლოდ. აცხადებენ კ. მარქსი მატერიალური წარმოების გვერდით გამოყოფდა სულიერ წარმოებას და ასევე აქაც წარმოება და იქაც წარმოება, ე. ი. კ. მარქსს საზოგადოებრივი წარმოება ფართოდ ესმოდა, ამიტომ მას შეისწავლის პოლიტიკური ეკონომიით¹⁵. კ. მარქსი ბუნებრივ წარმოებაზეც ლაპარაკობდა, გამოდის ესეც ეკონომიკური ურთიერთობა ყოფილა და შესაბამისად, პოლიტიკური ეკონომიის შესწავლის საგანი. მას შემდეგ, რაც გავარკვიეთ ეკონომიკური ურთიერთობები, საჭირო ხდება იდეალური, არაეკონომიკური ურთიერთობების გარკვევა. რა არის არაეკონომიკური, იდეალური ურთიერთობები? ამის განმარტებას ჩვენ ვხვდებით ვ. ი. ლენინთან: იდეალური ურთიერთობები ესაა ისეთი ურთიერთობები, რომლებიც თავიანთ ჩამოყალიბებამდე ადამიანის ცნობიერებაში გაივლიან.

კ. მარქსი
კ. მარქსი

¹³ ფ. ენგელსი, ანტი-დიურინგი, 1952 წ., გვ. 173.

¹⁴ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩ. ნაწ., ტ. 2, თბ., 1964 წ., გვ. 617-618.

¹⁵ Закирова С. О характере экономических отношений вне материального производства, „Экономические науки“, 1986 г. с. 35.

როგორც შეცნობილი საზოგადოებრივი ურთიერთობები¹⁶. არაეკონომიკურა ანუ იდეალური ურთიერთობები, როგორც მატერიალური ისე არამატერიალური ე. ი. მთლიანად საზოგადოებრივი ურთიერთობების გაცნობიერება არსებული ცოდნის, გრძნობების, აზრების, ზრახვების, იდეალურ მისწრაფებათა სახით, განსხვავდებიან მატერიალურ საზოგადოებრივ ურთიერთობათაგან, რომელნიც ისე ყალიბდებიან, რომ საზოგადოებრივ ცნობიერებაში არ გაივლიან; პროდუქტების გაცვლა-გამოცვლის დროს ადამიანები შედიან წარმოებითს ურთიერთობაში, ისე რომ არც კი აქვთ შეგნებული რომ აქ საზოგადოებრივი წარმოებითი ურთიერთობაა¹⁷. ამრიგად, ეკონომიკურ და არაეკონომიკურ ურთიერთობებს შორის არსებობს სხვაობა, მაგრამ არ არსებობს ჩინური კედელი. ეკონომიკური და არაეკონომიკური ურთიერთობები როგორც ერთიანი საზოგადოებრივი ურთიერთობების წინააღმდეგობრივი, ურთიერთგამომრიცხველი მხარეები დიალექტიკურ ურთიერთკავშირში იმყოფებიან, ერთიმეორეს განაპირობებენ, ურთიერთქმედებენ და ამ ურთიერთქმედებისას თვითონაც გარდაიქმნებიან; ამასთან ის რომ, ადგენენ და ანვიტარებენ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს, როგორც ერთიანს. მამსადამე, არამატერიალური ურთიერთობები ზემოქმედებენ მატერიალურ კვლავწარმოებაზე, მაგრამ აქედან სრულიადაც არ გამომდინარეობს ის, რომ არამატერიალური ეკონომიკური ურთიერთობაა. ერთია ის, რაც ზემოქმედებს და ეს — არაეკონომიკური ურთიერთობაა და მეორე ის, რაზედაც ზემოქმედებენ — ეს ეკონომიკური ურთიერთობაა. შეისწავლის თუ არა პოლიტიკური ეკონომია არაეკონომიკურ ურთიერთობებს? გარკვეული აზრით შეიძლება ითქვას რომ ის მას შეისწავლის. რატომ გარკვეული აზრით? იმიტომ რომ მას არამატერიალური ურთიერთობები აინტერესებს იმდენად, რამდენადაც ისინი ხელს უწყობენ ეკონომიკურ ურთიერთობათა განვითარებას და რამდენადაც მასში ვლინდებიან ეკონომიკური ურთიერთობები. ჩვენ ხშირად ვლაპარაკობთ იმის შესახებ, რომ პოლიტიკური ეკონომია ესაა მეცნიერება წარმოებითი ურთიერთობების შესახებ, რომელიც მუდამ შეისწავლება საწარმოო ძალებთან ურთიერთკავშირში, რადგან საწარმოო ძალები შინაარსია, ხოლო წარმოებითი ურთიერთობები ფორმა; ფორმა კი, ყოველთვის განიხილება შინაარსთან ურთიერთკავშირში. წარმოებითი ურთიერთობების — ფორმის საწარმოო ძალებისაგან, შინაარსისაგან დამოუკიდებლად განხილვა მეტაფიზიკაა. მაგრამ თუკი წარმოებითი ურთიერთობების მოწყვეტა არ შეიძლება საწარმოო ძალებისაგან, ასევე წარმოებითი ურთიერთობებიც არ შეიძლება განვიხილოთ ზედნაშენისაგან დამოუკიდებლად, როგორც თვითკმარი, რადგან ის, რაც ერთ შემთხვევაში ფორმა ხდება, მეორე შემთხვევაში შინაარსია ზედნაშენთან დამოკიდებულებაში. ხოლო შინაარსის ფორმისაგან მოწყვეტა არ შეიძლება. იმიტომ პოლიტიკური ეკონომია, როგორც მეცნიერება, შეისწავლის წარმოებით ურთიერთობებს საწარმოო ძალებთან და ზედნაშენთან ურთიერთკავშირში. მხოლოდ აქედან. გამომდინარე, შეიძლება დავეთანხმოთ რ. ასათიანის თვალსაზრისს, რომ სოციალისტური აღწარმოების პრობლემებს ვერ შევისწავლით არაწარმოებრივი სფეროს გარეშე.

არამატერიალურ სფეროს წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში რთავს მ. სოლოდკოვიც; „წარმოებითი ურთიერთობები — წერს იგი — მთლიანად

16 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 1, 1948., გვ. 150.
17 იქვე

აღებული წარმოადგენს არა მხოლოდ მატერიალური დოვლათის წარმოებას, განაწილებას, გაცვლას და მოხმარებას, არამედ არამატერიალური დოვლათის წარმოებას, განაწილებას, გაცვლას და მოხმარებას¹⁸. ავტორს მიაჩნია რომ მატერიალური წარმოებითი ურთიერთობები წარმოშობენ ეკონომიკურ ურთიერთობებს არასაწარმოო სფეროში, რადგან ამ სფეროში ადგილი აქვს მატერიალური პროდუქტის მოძრაობას და რომ არასაწარმოო სფეროს მუშაკთა პონაწილეობა მატერიალური დოვლათის განაწილებასა და მოხმარებაში დამოკიდებულია მათ შრომაზე. აქედან გამომდინარე კი არ შეიძლება მივიჩნიოთ მათი საქმიანობა არაეკონომიკურად. „...არასაწარმოო სფეროს მუშაკები შედიან წარმოებით ურთიერთობებში — შენიშნავს მ. სოლოდკოვი — გაცვლის, განაწილებისა და მატერიალური პროდუქტის მოხმარების სტადიაზე“¹⁹. ამასთან დაკავშირებით უნდა შევნიშნოთ შემდეგი: ჯერ ერთი ის რომ მატერიალური წარმოების წარმოებითი ურთიერთობები წარმოშობენ არამატერიალურ ურთიერთობებს, სრულიადაც არაა საკმარისი იმის აღსანიშნავად რომ არამატერიალური, ეკონომიკურია. ავტორი ცდილობს შრომაში დააფიქსიროს ის იგივეობრივი, რაც გააჩნია მატერიალურ ურთიერთობებს არამატერიალურთან, მაგ., რომ არამატერიალურში ადგილი აქვს მატერიალური პროდუქტების მოხმარებას, განაწილებას და ამის საფუძველზე არამატერიალურს, არაეკონომიკურს მთლიანად აცხადებს ეკონომიკურად, განიხილავს მათ ურთიერთმიმართებას ცალმხრივად. ამასთან ივიწყებს იმას რომ, ეს ეკონომიკური (მატერიალურის იგივეობრივი) არაეკონომიკურში არსებობს. თუკი ჩვენ განვიხილავთ მატერიალურ და არამატერიალურ ურთიერთობებს, მათს შესახებ, როგორც ერთიანი საზოგადოებრივი ურთიერთობების სხვადასხვა ნაწილებზე, შეიძლება ვილაპარაკოთ მატერიალურის არამატერიალურთან იგივეობრივზე და პირიქით, რაც არსებითად ერთიანის — საზოგადოებრივი ურთიერთობების დადგენა იქნებოდა. ამდენად, ამ ერთიანობის ფარგლებში ბუნებრივია ადგილი აქვს თანამთხვევას წინააღმდეგობის მხარეებს შორის და გარკვეული აზრით შეიძლება ითქვას რომ არამატერიალური მატერიალურია და პირიქით. მაგრამ არამატერიალური რომ მართო მატერიალური იყოს, მაშინ მატერიალური არ გვექნებოდა, როგორც ასეთი, და გვექნებოდა მხოლოდ მატერიალური. რა თქმა უნდა არამატერიალური თავისში გულისხმობს მატერიალურს, როგორც ასეთს. მაგრამ იგი უფრო მეტია ვიდრე მხოლოდ მატერიალური და ამიტომ არ შეიძლება ითქვას რომ არამატერიალური მატერიალურია. როგორც აღვნიშნეთ, ავტორები ივიწყებენ იმას რომ, ეს ეკონომიკური არაეკონომიკურში არსებობს, განსაზღვრავენ არაეკონომიკურს ცალმხრივად როგორც ეკონომიკურს, რითაც არსებითად სპობენ არაეკონომიკურს, როგორც არაეკონომიკურს და მთელ საზოგადოებას წარმოგვიდგენენ როგორც ეკონომიკურ ურთიერთობათა ერთობლიობას და არა როგორც საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ერთობლიობას; მეორე, ის რომ არამატერიალურ სფეროში ადგილი აქვს მატერიალური პროდუქტების მოხმარებას, განაწილებას და გაცვლას, ეს უბრალოდ მიუთითებს იმაზე, რომ არამატერიალური არ არსებობს მატერიალურის გარეშე და არა იმაზე, რომ არამატერიალური ეკონომიკური ურთიერთობების სფეროა. ასე მაგ., დიდგორის ან ვატერლოოს ბრძო-

¹⁸ Солодков М. В. Непроизводственная сфера при социализме, М., 1978 г. с. 118.
¹⁹ Там же, с. 38.

ლა, როგორც ბრძოლის პოლიტიკური ფორმა, არაფერია ხმლების, შუბების და სხვა განაწილების და მოხმარების გარეშე, მაგრამ იმაზე სასაცილო არაფერი იქნება თუკი ჩვენ მათ გამოვაცხადებთ ეკონომიკურ ურთიერთობებად, აქაოდა მატერიალური პროდუქტების მოხმარებას აქვს ადგილი. უმაღლესი სწავლება მართო შენობების, ნაგებობების და სპეციალური აპარატურის გამოყენება როდია, არამედ ცოდნის, გამოცდილების გაზიარების სულიერი პროცესია და, სწორედ, ეს უკანასკნელი განსაზღვრავს აქ ნივთების მოხმარებას, ურთიერთობათა არაეკონომიკურ ხასიათს და არა პირველი. სწორედ ამიტომ არ შეიძლება სულიერი პროცესი იყოს ეკონომიკური პროცესი. ამით შეიძლებოდა დაგვემთავრებინა, მაგრამ აქ არის ერთიც სადაც ავტორი უნებლიედ აღიარებს არამატერიალური ურთიერთობა ზედნაშენური ურთიერთობაა. ასე მაგ., „წარმოებითი ურთიერთობები — წერს მ. სოლოდკოვი — იცვლება საწარმოო ძალთა ხასიათთან ერთად ხოლო მატერიალური წარმოებითი ურთიერთობების (ეკონომიკური ბაზისის) კვალდაკვალ იცვლება საზოგადოების ზედნაშენი“.²⁰ აქედან გამომდინარეობს: 1. წარმოებითი ურთიერთობები და მატერიალური წარმოებითი ურთიერთობები, ანუ ეკონომიკური ბაზისი ერთი და იგივეა, რომლის ცვლილების კვალობაზე იცვლება საზოგადოების ზედნაშენი. 2. ვინაიდან ავტორი ან აიგივეს მატერიალურ და არამატერიალურ ურთიერთობებს და ამ უკანასკნელს მიიჩნევს მატერიალური ურთიერთობის ფარგლებს გარეთ არსებულად²¹, ხოლო რადგან მასთან ბაზისის გარეთ მხოლოდ ზედნაშენია, როგორც ავტორის მოცემული დებულებიდან ჩანს, შეიძლება განვაცხადოთ რომ არამატერიალური ზედნაშენური ე. ი. ერაეკონომიკურია.

მსგავსი პოზიცია უკავია გ. პრუდენსკის, რომელიც ადამიანის მთელ ცხოველმოქმედებას განიხილავს, როგორც ეკონომიკურ დროში მიმდინარე პროცესს, „დრო — წერს გ. პრუდენსკი — შეიძლება განვიხილოთ... როგორც ეკონომიკური კატეგორია. ადამიანის მთელი ცხოველმოქმედება მიმდინარეობს ამ კატეგორიაში“²². როგორც ცნობილია, დროის, როგორც საზოგადოებისა და ინდივიდის არსებობის ობიექტური ფორმის, შინაარსია ის მოვლენები და პროცესები, რომლებიც საზოგადოებაში მიმდინარეობს თანმიმდევრულად, რომლებიც კი სხვა არაფერია თუ არა საზოგადოებრივი ურთიერთობების, როგორც ეკონომიკურის, ისე არაეკონომიკურის ერთობლიობა, რომელთა არსებობის ობიექტური ფორმა სოციალური დროა. ამიტომ თქმა იმისა რომ ადამიანის მთელი ცხოველმოქმედება ეკონომიკურ დროში მიმდინარეობს ტოლია იმის, რომ ადამიანის არსება განსაზღვრო, როგორც ეკონომიკურ ურთიერთობათა ერთობლიობა, რასაც არ შეიძლება დავეთანხმოთ, რადგან ადამიანი საზოგადოებრივი არსებაა, საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ერთობლიობა და არა მხოლოდ ეკონომიკურ ურთიერთობათა ერთობლიობა. პრუდენსკისა და ასევე სხვა ეკონომისტების ამ თვალსაზრისმა ფართო გავრცელება ჰპოვა თავისუფალი დროის მკვლევართა შორის.

ეკონომიკური დრო, როგორც საყოველთაო კატეგორია ჩვენს ლიტერატურაში გვიან შემოვიდა, ამიტომ ის ჯერ კიდევ არ არის სათანადო დონეზე

²⁰ Солодков М. В. Непроизводственная сфера при социализме. М., 1978 г. с. 11.
²¹ Там же, с. 13.
²² Пруденский Г. А. Время и труд. М. 1964 г. с. 21.

დამუშავებული. ეს მით უფრო ითქმის არაეკონომიკური დროის შესახებ, რომელიც ჩვენ შემოგვაქვს. არაეკონომიკური დრო, არსებითად იგივე ზედნაშენური, სულიერი და ამ გაგებით, არაეკონომიკური ურთიერთობების დროა. ეს თუ ასეა ისმის კითხვა რატომ მაინც და მაინც არაეკონომიკური და არა ზედნაშენური ურთიერთობების დრო? რა საჭიროა კიდევ ერთი ახალი კატეგორია და ეკონომიკური ლიტერატურის გადატვირთვა ახალი ცნებით? ამასთან დაკავშირებით უნდა შევნიშნოთ შემდეგი: ჯერ-ერთი, ეკონომიკური დრო, როგორც მატერიალური, გაუცნობიერებელი (ლაპარაკია საზოგადოებრივ და არა რაიმე სხვა ურთიერთობათა გაცნობიერებაზე) ურთიერთობების არსებობის ობიექტური ფორმა გარკვეული აუცილებლობის ძალით გარდაუვლად გულისხმობს თავის დიალექტიკურად საწინააღმდეგო მხარეს არაეკონომიკურ, გაცნობიერებული ურთიერთობების არსებობის დროით ფორმას. მეორეც, ჩვენ იძულებულნი ვართ, ავტორთა შეხედულებების საპირისპიროდ, ხაზი გავუსვათ ურთიერთობათა არაეკონომიკურ ხასიათს მატერიალური წარმოების ფარგლებს გარეთ და ამიტომ შემოგვაქვს ეს კატეგორია. გარდა ამისა ამ კატეგორიის შემოტანის აუცილებლობა განაპირობა აგრეთვე ამ ბოლო ხანს ფეხმოკიდებულმა ისეთმა ეკლექტიკურმა დროითმა გარკვეულობამ როგორცაა სოციალურ-ეკონომიკური დრო, რომელიც მოიცავს თითქოს მთლიანად საზოგადოებრივ ურთიერთობებს. ამ ცნების ხმარება გაუმართლებელია შემდეგი მოსაზრებების გამო: იქმნება შთაბეჭდილება თითქოს სოციალური მხოლოდ ეკონომიკურის ფარგლებს გარეთ არსებულია, მაშინ როდესაც სოციალური მოიცავს როგორც ეკონომიკურს, ისე მის ფარგლებს გარეთ არსებულ — „სოციალურს“ — არაეკონომიკურს. ავტორთა ნაწილი ამჩნევს რა ამ წინააღმდეგობას, მსჯელობს სოციალურ დროზე ფართო გაგებით, დროზე რომელიც მოიცავს ადამიანის მთელ ცხოველმოქმედებას, როგორც ეკონომიკურს, ისე მის ფარგლებს გარეთ არსებულ — არაეკონომიკურს და სოციალურზე ვიწრო გაგებით (საკუთრივ არაეკონომიკური)²³. მეორეც ეს ვიწრო გაგება მიეყენება როგორც ეკონომიკურს, ისე არაეკონომიკურს, რადგან ორივე ვიწროა სოციალურთან დამოკიდებულებაში. გამოდის რომ გვქონია სოციალური დრო, მისი ვიწრო გაგებებით. ამიტომ, ჩვენის აზრით, უფრო მიზანშეწონილია სოციალური დრო წარმოვიდგინოთ, როგორც ორი წინააღმდეგობრივი მხარის: ეკონომიკური და არაეკონომიკური დროის ერთიანობა. განვიხილოთ ახლა ამ მხარეების ურთიერთდამოკიდებულება. ინდივიდის საქმიანობა ეკონომიკურ დროში. მაშასადამე, ეკონომიკური ურთიერთობების თანამიმდევრული მონაცვლეობა მიზანდასახული საქმიანობაა, რომლის დროსაც მიიღება გარკვეული საზოგადოებრივი ეფექტი. რომელიც მიღებამდე ჯერ კიდევ არსებობს იდეალური სახით მატერიალური წარმოების მუშაკთა ნებაში. ამგვარად ეკონომიკური დრო, გარკვეული აზრით წარმოგვიდგება როგორც გაცნობიერებული დრო, როგორც არაეკონომიკური დრო. გარდა ამისა წარმოების საშუალებებში გასავლობრივებული დრო სხვა არაფერია თუ არა ინდივიდის ინდივიდუალურ მისწრაფებათა მატერიალიზაცია, რაც გარკვეული აზრით მის არაეკონომიკურ ხასიათზე მიუთითებს. ასევე დღეს მეცნიერებისა და ტექნიკის გან-

²³ Чемыхин В. А. Методологические основы исследования закона экономии времени при социализме, Воронеж, 1984, с. 96; Горыков А. П. Экономия времени и развитие личности. Томск, 1984 г. с. 97.



ვითარების თანამედროვე ეტაპზე ადგილი აქვს თვით აზროვნებითი პროცესების გაუცხოვებას, მათ გადატანას ე. წ. გასაგნობრივებულ დროზე — კომპიუტერები, ტელექსები, სხვადასხვა საინფორმაცია ტექნიკა და სხვა, რაც, როგორც აღვნიშნეთ, სულიერი პროცესების გამოყენებაა ეკონომიკურ დროში. აქედან გამომდინარე შეიძლება ითქვას რომ ეკონომიკური პროცესების თანამიმდევრობა, ანუ ეკონომიკური დრო, იმავდროულად არაეკონომიკური პროცესების მონაცვლეობაა, ანუ არაეკონომიკური დროა. ვლენტულობთ ერთგვარ წინააღმდეგობრივ განსაზღვრას: ეკონომიკური არაეკონომიკური დროა, სულ რომ არაფერი ვთქვათ იმაზე, რომ ეკონომიკური დროის განსაზღვრა, როგორც არაეკონომიკური დროის, იმავე დროს ეკონომიკურის უარყოფაა, როგორც ეკონომიკურის. მაგრამ ეკონომიკური დროის ამ განსაზღვრას ჩვენ იმიტომ ვიძლევი, რომ ეკონომიკურ დროსთან გაიგივებული არაეკონომიკური დრო განვასხვავოთ საკუთარი არაეკონომიკური დროისაგან, რომელიც წარმოგვიდგება, როგორც ეკონომიკურის სრული საპირისპირო, როგორც ინდივიდის სულიერი უნარის განვითარების დრო, როგორც მთელი საზოგადოებრივი ურთიერთობების გაცნობიერების არსებობის დროითი ფორმა. ეკონომიკურ დროში არაეკონომიკური დრო დაქვემდებარებულია ეკონომიკურ დროზე და მის შესაბამისად ურთიერთობები მუდამ დაკავშირებულია ნივთებთან და საბოლოოდ ვლინდება, როგორც ნივთი, ხოლო არაეკონომიკურში, პირიქით ნივთები მოხმარება იმისათვის, რომ წარმოებულ იქნას ინდივიდისა და საზოგადოების სულიერი ცხოვრება.

არაეკონომიკური დრო უშუალოდ ეკონომიკური დროცაა, რადგან არაეკონომიკური „...ინდეალური სხვა არაფერია, თუ არა მატერიალური ადამიანის თავში გადატანილი და მასში გარდაქმნილი“²⁴. ეკონომიკური დრო აისახება არაეკონომიკურ დროში იმით რომ იგი აისახება ინდივიდისა და საზოგადოების ცნობიერებაში, მის ნებაში და მისი შემდგომი მოქმედების მასტიმულირებელ მოტივად იქცევა. ამიტომ ბუნებრივია მასში, ე. ი. არაეკონომიკურ დროში ადგილი აქვს პოლიტიკური ეკონომიის კატეგორიებს, სამუშაო დროს, სულიერი პროცესების წარმოების დროს, ასევე სულიერი პროცესების აღწარმოების დროს და სხვა. თუკი ჩვენ ავიღებთ მაგალითად არაეკონომიკური დროის ისეთ გარკვეულობას, როგორიცაა პოლიტიკური დრო, კერძოდ მის ნაირსახეობას — დიდ სამამულო ომს თუ განვიხილავთ, ვნახავთ, რომ მასში ადგილი აქვს ისეთ ეკონომიკურ კატეგორიებს, როგორიცაა აქტიური და გასაგნობრივებული სამუშაო დრო. მასთან დაკავშირებული დროის ეკონომია და სხვა. გარდა ამისა არაეკონომიკური დრო წარმოგვიდგება ასევე მატერიალური გასაგნობრივებული დროის ფორმით, როგორც გაზეთი, ყურნალი, კინოფილმი და სხვა. ყოველივე აქედან გამომდინარე შეიძლება ითქვას რომ არაეკონომიკური დრო ეკონომიკური დროა. მიუხედავად იმისა რომ ეს უკანასკნელი ეკონომიკურისა და არაეკონომიკურის უშუალო ერთიანობაა—იგი მაინც განსხვავდება საკუთრივ ეკონომიკური დროისაგან, როგორც არაეკონომიკური ურთიერთობების დრო. უშუალო ერთიანობა, სადაც ეკონომიკური დრო ემთხვევა არაეკონომიკურ დროს და პირიქით ვერ სპობს მათს გაორებას, მათ წინააღმდეგობრივ ხასიათს. ამრიგად, ეკონომიკური არაეკონომიკური დროა, არაეკონომიკური კი ეკონომიკური დრო. თითოეული თავის საპირის-

²⁴ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 1, 1954 წ., გვ. 23.

პირობა. მაგრამ მათ შორის ადგილი აქვს ურთიერთგანმავირობებელ მოძრაობასაც. ეკონომიკური დრო შესაძლებლად ხდის არაეკონომიკური დროის არსებობას იმით, რომ, სწორედ ეკონომიკურ დროში იქმნება მატერიალური დოვლათი, რომლის საფუძველზეც არსებობს არაეკონომიკური დრო. ამ გაგებით ის ქმნის არაეკონომიკურ დროს. თავის მხრივ არაეკონომიკური დროც ქმნის ეკონომიკურ დროს, რადგან სწორედ არაეკონომიკურ დროში მოიხმარება არამატერიალური დოვლათის ნაწილი. მეორე მხრივ, ეკონომიკური დრო წარმოშობს არაეკონომიკურ დროს სწორედ იმით, რომ ინდივიდის საქმიანობა არაეკონომიკურ დროში, გარკვეული აზრით, წარმოვედგება, სწორედ, როგორც ცნობიერებაში გადატანილი და მასში გარდაქმნილი ეკონომიკური ურთიერთობების ასახვის დრო, ე. ი. როგორც ეკონომიკური დროის არსებობის ფორმა. ამრიგად, არაეკონომიკური დრო წარმოვედგება, როგორც ეკონომიკური დროის არსებობის ობიექტური ფორმა. ეკონომიკური დრო არაეკონომიკურ დროსთან დაკავშირებით წარმოვედგება, როგორც შინაარსი. დიალექტიკური მატერიალიზმის მიხედვით კი, როგორც ცნობილია შინაარსი განსაზღვრავს ფორმას, როგორცაა შინაარსი, ისეთივეა ფორმა. თუკი ჩვენ ამოვალთ შინაარსის მიერ ფორმის განსაზღვრის ამ პრინციპიდან შეიძლება ითქვას რომ სოციალისტური საზოგადოების ეკონომიკური დრო, როგორც ექსპლოატაციისაგან თავისუფალი ადამიანების ეკონომიკური საქმიანობის ობიექტური დროითი ფორმა, განსაზღვრავს არაეკონომიკურ დროში მიმდინარე ინდივიდთა საქმიანობას, როგორც ექსპლოატაციისაგან თავისუფალ საქმიანობას თავისთვის და თავისი საზოგადოებისათვის. ამ გაგებით, ეკონომიკური დრო ქმნის არაეკონომიკურ დროს. მეორე მხრივ, ეკონომიკური დრო განსაზღვრავს არაეკონომიკურ დროს იმით, რომ გარკვეული აზრით, სწორედ ეკონომიკის განვითარების საჭიროებას ასახავს, ექიმის ზრუნვა პაციენტზე, მასწავლებლისა მოწაფეზე, მწვრთნელისა მოვარჯიშეზე, პოლიტიკოსის პოლიტიკაზე, მეომრის ომის ბედზე (მიუხედავად იმისა რომ ყველა მათ თავიანთი საქმიანობა წარმოუდგებათ როგორც რაღაც თავისთავადი, ეკონომიკისაგან დამოუკიდებელი. მხოლოდ თავიანთი პროფესიის მისწრაფებებით განპირობებული), მაგრამ თუკი ეკონომიკური დრო ქმნის არაეკონომიკურ დროს იმით, რომ აწვდის მას მატერიალურ დოვლათს, გასაგნობრივებულ დროს, არაეკონომიკური დრო ქმნის ეკონომიკურ დროს იმით, რომ სწორედ აქ იქმნება არამატერიალური დოვლათი — ჯანმრთელობის, ცოდნის, პოლიტიკური ბრძოლებისა და მათი შედეგების, საკანონმდებლო დირექტივებისა და სხვათა სახით, რომელთა ზემოქმედება ეკონომიკურ დროზე ძლიერ დიდია. სწორედ, ეს იყო მიზეზი იმისა რომ თუ რატომ დაუთმო კ. მარქსმა ასე დიდი ადგილი „კაპიტალში“ არამატერიალური ურთიერთობების სფეროს ისეთ პროდუქტს, როგორცაა საფაბრიკო კანონმდებლობა. ამ გაგებით არაეკონომიკური დრო ქმნის ეკონომიკურ დროს. ეკონომიკური დროის ზემოქმედება არაეკონომიკურ დროზე გამოიხატება ასევე იმაშიც, რომ საზოგადოება მეცნიერებისა და ტექნიკის უკანასკნელი მიღწევების ფართო გამოყენებით ამცირებს ეკონომიკური საქმიანობისათვის განკუთვნილ დროს, რის შედეგადაც იზრდება არაეკონომიკური დრო, არაეკონომიკური დროის ზრდა კი განპირობებს ეკონომიკური დროის შემდგომ შემცირებას. თავის მხრივ, არაეკონომიკურ დროშიც აქვს ადგილი დროის დაზოგვას. ეკონომიკის, რაც გამოიხატება ინდივიდის მიერ დროის ერთეულში მიღებულ საზოგადოებრივ ეფექტში. რაც

უფრო ნაკლებ დროს ხარჯავს ადამიანი, ამა თუ იმ პრობლემების გადაწყვეტისას მით უფრო უზოგავს ის საზოგადოებას დროს. ასე მაგ., თუკი ჩვენ განვიხილავთ გონებრივ პროცესებს (როგორც აზროვნებით პროცესებს), ვნახავთ რომ მასში ადგილი აქვს დროის დაზოგვას. ყოველი მეცნიერული აღმოჩენა არსებითად აზროვნებითი პროცესებისათვის განკუთვნილი დროის დაზოგვაა, რომელსაც იგი დახარჯავდა ამა თუ იმ პრობლემის გადაუწყვეტლობისას. რამდენი მეცნიერის დრო დაიჭოგებოდა, რომ გადაეჭრა ვინმეს კიბოს პრობლემა და რამდენს ხარჯავს ის დღეს ამ პრობლემის გადასაწყვეტად. ამრიგად, არაეკონომიკურ დროში ადგილი აქვს არა მარტო დროის ზრდას, არამედ მის დაზოგვასაც. თავის მხრივ ამ დროის დაზოგვის შედეგად მიღებული ეფექტი არა მარტო ამცირებს ეკონომიკურ დროს, არამედ ზრდის კიდევაც მას გასაგნობრივებული დროის ფორმით. ამრიგად ეკონომიკური დროც ერთი და იმავე დროს წარმოგვიდგება, როგორც შემცირებადი და ზრდადი. მასთანადამე, მათი ურთიერთმყოფობა ერთმანეთისათვის არის მათი რაოდენობრივი თანაფარდობის ცვლილების, მთელი სოციალური დროის ცვლილების მყოფობა.

საბოლოო შედეგი, რომელიც ჩვენ მივიღეთ, ის კი არ არის რომ, ეკონომიკური არაეკონომიკურია და პირიქით, არამედ ის რომ ერთიცა და მეორეც ერთიანის, სოციალური დროის შემადგენელი ნაწილებია, განსხვავება ამ ერთიანობის შიგნითაა. მიუხედავად მათი ურთიერთგანპირობებულობისა, ეკონომიკური დრო, მაინც გვევლინება როგორც გაბატონებული დრო — არა მარტო თავის თავზე — მის საპირისპირო განსაზღვრაში, არამედ არაეკონომიკურ დროზეც. მისი მეშვეობით საზოგადოებრივი მოძრაობა ყოველთვის ხელახლა იწყება.

Т. Г. ДЖОЛОХАВА

НЕЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ — ОБЪЕКТИВНАЯ
 ФОРМА СУЩЕСТВОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ
 НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ (ДУХОВНЫХ) ОТНОШЕНИЙ

Резюме

На основе учения марксизма-ленинизма обосновывается неправомерность и нежизненность положений, которые идеальные (неэкономические) отношения определяют как экономические. Поэтому прежде чем перейти к обсуждению неэкономического времени — категории, которая впервые вводится в данной статье, рассмотрены неэкономические отношения, формой существования которых является это время.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ავროსამრეწველო კომპლექსის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებაში.



Г. В. БЕДИАНАШВИЛИ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЦЕЛЕВОЙ ОРИЕНТАЦИИ РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

На XXVII съезде КПСС указывалось, что научно-технический прогресс является главным средством ускорения социально-экономического развития страны. Это подчеркивает важность усиления целевой ориентации развития науки и техники в решении экономических и социальных задач. Именно обеспечение активной, определяющей роли социально-экономических целей и задач по отношению к темпам, направлениям и результатам научно-технического прогресса и является исходной предпосылкой его планомерности¹.

Рассматривая перспективы развития научно-технического потенциала региона, следует также исходить из конечных социально-экономических потребностей и требований, предъявляемых к данному региональному звену как органической части территориальной структуры нашего общества. При этом необходимо учесть особенности региональной системы как объекта планового управления². Так, союзная республика, являясь целостной социально-экономической системой, должна быть представлена в двух различных отношениях: во-первых, как подсистема социально-экономической системы страны и, во-вторых, как относительно самостоятельная региональная система. С этих позиций и следует формировать общую структуру комплекса целей развития региона, его экономического и научно-технического потенциалов. Здесь нужно исходить из необходимости гармоничного сочетания, с одной стороны, увеличения вклада каждого региона в укрепление единого народнохозяйственного комплекса страны и решения социальных задач, а с другой — усиления комплексности развития и специализации хозяйств республик и экономических районов. Именно так и ставился вопрос на XXVII съезде КПСС³.

Таким образом, в комплексе целей союзной республики (или региональной социально-экономической системы другого типа) должны отражаться и потребности страны в той части, которые реализуются

¹ См.: Научно-техническая революция и социалистическая система хозяйства. М., 1983, с. 17.

² Эти особенности предопределяют специфику общих закономерностей и направлений научно-технического прогресса в рамках конкретных регионов; так, для Грузинской ССР они исследованы в работах: Гуния А. Л. Экономические проблемы научно-технического прогресса в Грузинской ССР. Тбилиси, 1983 (на груз. языке); Чиквандзе Т. Н. XXVI съезд КПСС и проблема ускорения научно-технического прогресса. Тбилиси, 1982 (на груз. языке).

³ См. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. М., 1986, с. 276.

данном регионом, и внутренние потребности самого региона, отдавая предпочтение общегосударственным интересам⁴.

Глобальная цель формируется как «комплексное экономическое и социальное развитие региона». Эта цель на основе применения метода «дерева целей» дезагрегируется на следующие подцели: 1) цели, обусловленные территориальным разделением труда; 2) удовлетворение потребностей населения региона; 3) развитие и совершенствование социально-экономических отношений и 4) создание потенциала для будущего; они детализируются далее на подцели нижнего уровня, с выделением соответствующих качественных и количественных показателей. Рассмотрим, к примеру, вторую подцель — удовлетворение потребностей населения республики, — которая включает подцели следующего уровня⁵:

2.1. Удовлетворение материальных потребностей населения региона.

2.2. Удовлетворение социальных и духовных потребностей населения региона.

В свою очередь эти подцели содержат следующие составляющие:

2.1.1. Охрана здоровья населения региона.

2.1.2. Удовлетворение потребностей населения региона в питании.

2.1.3. Удовлетворение потребностей населения региона в одежде.

2.1.4. Удовлетворение потребностей населения региона в жилищно-бытовых условиях.

2.1.5. Сохранение и улучшение природно-биологической среды жизни человека.

2.2.1. Удовлетворение потребностей населения региона в творческом труде.

2.2.2. Удовлетворение потребностей населения региона в общем и профессиональном образовании.

2.2.3. Удовлетворение потребностей населения региона в культурных благах.

2.2.4. Удовлетворение потребностей населения региона в досуге.

2.2.5. Удовлетворение социально-политических и нравственных запросов населения региона.

В системе целей социально-экономического развития региона, кроме структуры стратегических целей и конкретизирующих их подцелей, необходимо также выделить проблемы регионального развития⁶.

После определения желаемых (нормативных) уровней реализации социально-экономических целей региона, можно ставить вопрос о выделении основных направлений развития научно-технического потен-

⁴ Общая каноническая форма и особенности формирования системы целей социально-экономического развития региона исследуется в работе: Бедианашвили Г. В. Цели социально-экономического развития региона: особенности формирования, оценка перспектив их реализации. В сб.: Цели и ресурсы в долгосрочном планировании. М., 1979.

⁵ Они аналогичны соответствующим подцелям на уровне страны и будут иметь такой же вид для различных типов региональных социально-экономических систем. о способах определения количественных и качественных характеристик целей см.: Анализ и разработка целей долгосрочного плана экономического и социального развития (Метод. материалы). М., 1979; Цели и ресурсы в перспективном планировании. М., 1985.

⁶ Более подробно см. работу Бедианашвили Г. В. Целевой аспект долгосрочного социально-экономического развития региона. Сообщения АН СССР, 113, № 1, 1984.

цинала, обеспечивающий максимальную степень реализации поставленных целей и разрешение важнейших региональных проблем.

Формирование целевого аспекта научно-технического развития должно происходить на основе целевых установок комплексного экономического и социального прогресса региона и результатов их согласования с ресурсами. При этом, очевидно, нужно учесть закономерности и тенденции развития науки и техники в целом в стране и за рубежом⁷.

Технологию определения «целевой траектории» развития научно-технического потенциала региона на примере союзной республики можно представить в виде итеративного процесса, с выделением следующих блоков: (1) анализ достигнутого уровня социально-экономического развития республики; (2) формирование базовой (исходной) структуры целей долгосрочного социально-экономического развития республики; (3) разработка генетических и нормативных прогнозов социально-экономического развития региона; (4) выделение и системный анализ проблем социально-экономического развития; (5) формирование развернутого комплекса целей долгосрочного социально-экономического развития республики; (6) анализ достигнутого уровня технического прогресса в народном хозяйстве региона и его отраслях; (7) анализ общих направлений перспективного развития научно-технического потенциала республики; (8) общий анализ достигнутых и ожидаемых ресурсных возможностей республики; (9) согласование целей долгосрочного социально-экономического развития республики с ресурсами и выделение узких мест; (10) анализ возможной степени реализации целей социально-экономического развития; (11) обоснование необходимости разработки целевых комплексных программ по отдельным проблемам социально-экономического развития; (12) формирование требований к перспективному развитию научно-технического потенциала республики, техническому прогрессу в народном хозяйстве и его отраслях; (13) выделение согласованных по целям и ресурсам вариантов научно-технического и социально-экономического развития республики (см. рис.).

Исходя из стратегических целевых установок ускорения социально-экономического развития страны и соответствующих задач, стоящих перед республикой, формируются, с одной стороны система целей комплексного экономического и социального прогресса республики на долгосрочный период с выделением количественных и качественных характеристик, а с другой — возможные варианты перспективной динамики уровня общественной технологии (фондоёмкость, трудоёмкость и материалоемкость производства в регионе), как отражения внедрений достижений научно-технического прогресса⁸.

Эти два аспекта развития республики — целевой и ресурсный, взаимоувязываются при помощи оптимизационной модели, построенной на базе динамического межотраслевого баланса региона. Целевая функция модели является квадратичной функцией и обеспечивает получение такой траектории развития региона, которая соответствует максимальной степени реализации поставленных целей. При этом учи-

⁷ Общая идея и возможности согласования указанных двух аспектов в процессе обоснования перспективных направлений развития науки и техники были высказаны еще А. И. Анчишкиным, см., например, статью: Методология прогнозирования развития народного хозяйства. «Вопросы экономики», 1980, № 1.

⁸ О показателях уровня общественной технологии см. работу: Экономическая теория научно-технического прогресса. М., 1982.

тываются их важность и ресурсная ограниченность в предстоящем временном периоде.

В оптимизационной модели согласования целевого и ресурсного аспектов научно-технического и социально-экономического развития региона выделяются следующие соотношения⁹.

1. Балансы формирования и распределения ресурсов материального производства региона:

$$x^{(t)} + z^{(t)} = A^{(t)}x^{(t)} + K^{(t)}(k^{(t)} + \Gamma^{(t)} \cdot \varphi^{(t-1)}) + y^{(t)}$$

$$K^{(t)}(k^{(t)} + \Gamma^{(t)} \varphi^{(t-1)}) \leq \tilde{k}^{\text{Mn}}(t)$$

$$k^{(t)} = \sum_{\theta=t}^{t+\bar{\tau}} \Omega^{(t,\theta)} (\varphi^{(\theta)} - \varphi^{(\theta-1)})$$

$$F^{(t)}x^{(t)} = \varphi^{(t)}$$

$$z^{(t)} \leq \tilde{z}^{(t)}$$

2. Балансы формирования и распределения ресурсов целевого конечного продукта

$$y^{(t)} = \sum_{i \in I} y_i^{(t)} + \sum_{\theta=0}^{\tau_p-1} D_{\text{ТР}}^{(t,\theta)} \tilde{l}^{(t-\theta)} + D_{\text{ТР}}^{(t,t)} \tilde{l}^{(t-1)} + \psi_{\text{ТР}}^{(t)} + B(x^{(t)}, t) +$$

$$+ B(\bar{y}_i^{(t)}, t) + \psi_{\text{ТР}}^{(t)} + \psi_{\text{НТП}}^{(t)} + \Psi_3^{(t)}x^{(t)} + \Psi^{*(t)}x^{(t)}$$

3. Балансы формирования и распределения трудовых ресурсов

$$L^{(t)}x^{(t)} + \sum_{i \in J} L_i^{(t)} \cdot \bar{y}_i^{(t)} \leq \bar{l}^{(t)}$$

$$\bar{l}^{(t)} = (E_p - \Lambda^{(t)}) \bar{l}^{(t-1)} + \sum_{\theta=0}^{\bar{\tau}_p} \tilde{\Lambda}^{(t,\theta)} \tilde{l}^{(t-\theta)}$$

$$(\tilde{e}_p, \tilde{l}^{(t)}) \leq L_{\text{ND}}^{(t)}; (e_p, \bar{l}^{(t)}) \leq \tilde{L}_{\text{ТР}}^{(t)}$$

где: e_p — вектор-столбец размерности p^* , с элементами 1.

4. Балансы распределения природных ресурсов

$$(e_m, B_q(x^{(t)}, t)) + (e_m, B_q(\bar{y}_i^{(t)}, t)) \leq \tilde{b}_q^{(t)}$$

где: e_m — вектор-столбец размерности m^* с элементами 1, и для упрощения записи введены обозначения

⁹ Возможные подходы к построению моделей согласования целей и ресурсов социально-экономического развития исследуются в работе: Бедянашвили Г. В. Ресурсы и их целевая ориентация в региональных экономико-математических моделях. В сб.: Проблемы целевой ориентации развития ресурсного потенциала. М., 1985.

$$B_q(x^{(t)}, t) = B_q^{(t)} \cdot x^{(t)}$$

$$B_q(\bar{y}_t^{(t)}, t) = \sum_{i \in I} B_{qi}^{(t)} \cdot \bar{y}_i^{(t)}$$

5. Условия формирования ресурсов для непосредственного удовлетворения конечных социально-экономических потребностей

$$\bar{y}_i^{(t)} = (E_m - \bar{\Gamma}_i^{(t)}) \bar{y}_i^{(t-1)} + \sum_{\pi=0}^{\bar{\tau}_i} V_i^{(t,\pi)} y_i^{(t-\pi)}$$

6. Целевая функция

$$\sum_{i \in I} \sum_{t \in T} \alpha_i \|\bar{Y}_i^{(t)}\|^2 \rightarrow \min$$

В модели использованы следующие обозначения:

Множества:

M_1 — множество индексов чистых отраслей народного хозяйства, продукция которых используется для целей социально-экономического развития региона;

M_2 — множество видов (профессионально-квалификационных групп) трудовых ресурсов;

M_3 — множество индексов видов природных ресурсов;

I — множество индексов целей социально-экономического развития региона;

T — множество индексов лет планового (рассматриваемого) предстоящего периода.

Индексы:

m, j — индексы чистых отраслей народного хозяйства, продукция которых используется для целей социально-экономического развития региона ($m, j \in M_1$);

p — индекс вида трудовых ресурсов ($p \in M_2$);

q — индекс вида природного ресурса ($q \in M_3$);

i — индекс целей нижнего уровня системы целей региона ($i \in I$).

Параметры и условно-постоянные величины:

$A^{(t)} = (a_{mj}^{(t)})$ — квадратная $m^* \times m^*$ матрица (m^* — количество элементов множества M_1), где $a_{mj}^{(t)}$ — коэффициенты прямых материальных затрат продукции m -й отрасли на производство единицы продукции j -й отрасли в году t ;

$K^{(t)} = (k_{mj}^{(t)})$ — квадратная $m^* \times m^*$ матрица, где $k_{mj}^{(t)}$ — коэффициенты технологической структуры капитальных вложений в году t , показывающие долю продукции m -й отрасли в общем объеме капитальных вложений в отрасль j ;

$\Gamma^{(t)} = \text{diag}(\gamma_m^{(t)})$ — диагональная $m^* \times m^*$ матрица, где $\gamma_m^{(t)}$ — норма выбытия основных производственных фондов отрасли m в году t ;

$\Omega^{(t,\theta)} = \text{diag}(\omega_m^{(t,\theta)})$ — диагональная $m^* \times m^*$ матрица, где $\omega_m^{(t,\theta)}$ — коэффициенты временной структуры капитальных вложений отрасли m , указывающие долю капитальных вложений года t в приросте основных производственных фондов года θ ;

- $F^{(t)} = \text{diag}(f_m^{(t)})$ — диагональная $m^* \times m^*$ матрица, где $f_m^{(t)}$ — коэффициенты фондоемкости валового продукта отрасли m в году t , исчисленные для фондов на конец данного года;
- $\bar{\Gamma}_i^{(t)} = \text{diag}(\bar{\eta}_{mi}^{(t)})$ — диагональная $m^* \times m^*$ матрица, где $\bar{\eta}_{mi}^{(t)}$ — нормы выбытия (потребления или износа) продукции цели i в году t ;
- $V_i^{(t,\pi)} = \text{diag}(v_{mi}^{(t,\pi)})$ — диагональная $m^* \times m^*$ матрица, где $v_{mi}^{(t,\pi)}$ — коэффициенты влияния целевого конечного продукта отрасли m цели i , выделяемого в году π , на значение предметного целевого показателя года t ;
- $L^{(t)} = (l_{pm}^{(t)})$ — прямоугольная $p^* \times m^*$ матрица (p^* — количество элементов множества M_2), где $l_{pm}^{(t)}$ — коэффициенты трудоемкости валовой продукции отрасли m по p -му виду трудовых ресурсов в году t ;
- $L_i^{(t)} = (l_{pmi}^{(t)})$ — прямоугольная $p^* \times m^*$ матрица, где $l_{pmi}^{(t)}$ — коэффициенты трудоемкости цели i по p -му виду трудовых ресурсов в соответствии с предметным целевым показателем $\bar{y}_{mi}^{(t)}$;
- $\Lambda^{(t)} = \text{diag}(\lambda_p^{(t)})$ — диагональная $p^* \times p^*$ матрица, где $\lambda_p^{(t)}$ — нормы уменьшения количества трудовых ресурсов (по причине старости, смертности и т. д.) вида p в году t ;
- $\tilde{\Lambda}^{(t,0)} = \text{diag}(\tilde{\lambda}_p^{(t,0)})$ — диагональная $p^* \times p^*$ матрица, где $\tilde{\lambda}_p^{(t,0)}$ — нормы использования в народном хозяйстве трудовых ресурсов Θ -го года обучения вида p в году t ;
- $\tilde{L}_{\text{тр}}^{(t)}$ — общая численность трудоспособного населения региона в году t ;
- $L_{\text{тр}}^{(t)}$ — общая численность трудоспособного населения, подготавливаемая для народного хозяйства региона в году t ;
- $\Psi_{\text{тр}}^{(t)} = (\Psi_m(\tilde{L}_{\text{тр}}^{(t)}, t))$ — вектор-столбец размерности m^* , где $\Psi_m(\tilde{L}_{\text{тр}}^{(t)}, t)$ — величина общих затрат целевого конечного продукта m в году t для обеспечения занятости на уровне $L_{\text{тр}}^{(t)}$ для всех $t \in T$;
- $\Psi_{\text{пр}}^{(t)} = (\Psi_m(\bar{b}^{(t)}t))$ — вектор-столбец размерности m^* , где $\Psi_m(\bar{b}^{(t)}t)$ — величина общих затрат целевого конечного продукта m в году t для поддержания объема природных ресурсов региона на уровне $\bar{b}^{(t)}$ для всех $t \in T$;
- $\Psi_{\text{нтр}}^{(t)} = \Psi(\Psi_m(A^{(t)}, F^{(t)}, l^{(t)}, B^{(t)}, t))$ — вектор-столбец размерности m^* , где $\Psi_m(A^{(t)}, F^{(t)}, l^{(t)}, B^{(t)}, t)$ — величина общих затрат целевого конечного продукта m в году t для обеспечения соответствующей динамики указанных в скобках параметров для всех $t \in T$;
- $D_{\text{тр}}^{(t,0)} = (d_{\text{тр}}^{(t,0)})$ — прямоугольная $m^* \times p^*$ матрица, где $d_{\text{тр}}^{(t,0)}$ — коэффициенты затрат m -й продукции в году t на подготовку единицы p -й группы трудовых ресурсов, находящихся на Θ -м году обучения;

- $D_{TP}^{(t)} \text{diag}(d_{mp}^{(t)})$ — диагональная $m^* \times p^*$ матрица, где $d_{mp}^{(t)}$ — коэффициенты затрат m -й продукции на поддержание единицы трудовых ресурсов p -й группы;
- $B_q^{(t)} = \text{diag}(b_{qm}^{(t)})$ — диагональная $m^* \times m^*$ матрица, где $b_{qm}^{(t)}$ — коэффициенты природоемкости валовой продукции отрасли m по q -му виду природного ресурса в году t ;
- $\bar{B}^{(t)} = (b_{mjq}^{(t)})$ — квадратная $m^* \times m^*$ матрица, где $b_{mjq}^{(t)}$ — коэффициенты затрат m -й продукции в году t на поддержание (восстановление) единицы природных ресурсов вида q , используемых в отрасли j ;
- $B_{qi}^{(t)} = \text{diag}(b_{qmi}^{(t)})$ — диагональная $m^* \times m^*$ матрица, где $b_{qmi}^{(t)}$ — коэффициенты природоемкости цели i по q -му виду природных ресурсов в соответствии с величиной предметного целевого показателя $\bar{y}_{mi}^{(t)}$;
- $\bar{B}_{bi}^{(t)} = (b_{mjiq}^{(t)})$ — квадратная $m^* \times m^*$ матрица, где $b_{mjiq}^{(t)}$ — коэффициенты затрат m -й продукции в году t на поддержание (восстановление) природных ресурсов вида q , используемых под цель i в соответствии с величиной предметного целевого показателя $\bar{y}_{ji}^{(t)}$;
- $\tilde{b}^{(t)} = (\tilde{b}_q^{(t)})$ — вектор-столбец размерности q^* (q^* — количество элементов множества M_3), где $\tilde{b}_q^{(t)}$ — общий объем природных ресурсов региона вида q в году t ;
- $\tilde{y}_{mi}^{(t)}$ — величина интегрального предметного целевого норматива вида m цели i в году t ;
- α_i — количественная оценка важности реализации i -й цели социально-экономического развития региона.

Переменные (искомые величины):

- $x^{(t)} = (x_m^{(t)})$ — вектор-столбец размерности m^* , где $x_m^{(t)}$ — валовая продукция отрасли m , производимая на территории региона в году t ;
- $z^{(t)} = (z_m^{(t)})$ — вектор-столбец размерности m , где $z_m^{(t)}$ — желаемый объем ввоза продукции m в году t ;
- $y_i^{(t)} = (y_{mi}^{(t)})$ — вектор-столбец размерности m^* , где $y_{mi}^{(t)}$ — объем целевого конечного продукта отрасли m , выделяемый для цели i в году t ;
- $\bar{y}_i^{(t)} = (\bar{y}_{mi}^{(t)})$ — вектор-столбец размерности m^* , где $\bar{y}_{mi}^{(t)}$ — компонент интегрального предметного целевого показателя по продукту отрасли m цели i в году t ;
- $\bar{l} = (\bar{l}_p^{(t)})$ — вектор-столбец размерности p^* , где $\bar{l}_p^{(t)}$ — величина численности трудовых ресурсов вида p , используемых в народном хозяйстве региона;
- $\tilde{l}^{(t)} = (\tilde{l}_p^{(t)})$ — вектор-столбец размерности p^* , где $\tilde{l}_p^{(t)}$ — величина численности трудовых ресурсов вида p в процессе подготовки (обучения) в году t ;

$\bar{Y}_i^{(t)} = (1 - \frac{\bar{y}_{mi}^{(t)}}{\widetilde{y}_{mi}^{(t)}})$ — вектор-столбец размерности m^* , $1 - \frac{\bar{y}_{mj}^{(t)}}{\widetilde{y}_{mj}^{(t)}}$ — относи:

тельные нувязки по интегральным предметным целевым показателям и нормативам вида m цели i в году t^{10} .

Результаты расчетов, проведенных на основе указанной оптимизационной модели, анализируются с точки зрения удовлетворительности степени реализации целей социально-экономического развития республики на долгосрочную перспективу.

При недостаточном уровне реализации отдельных целей рассматривается возможность улучшения перспективной траектории развития региона. Это можно осуществить: а) на основе переопределения исходных значений оценок важности реализации отдельных целей; б) выделением узловых проблем социально-экономического развития и разработкой для их решения целевых комплексных программ; в) путем целесообразного регулирования перспективных значений показателей общественной технологии.

С учетом принятых решений происходит очередной цикл согласования целевой и ресурсной частей развития республики до получения приемлемых вариантов как реализации целей, так и эффективности использования ресурсного потенциала региона.

Рассматривая научно-технический прогресс в качестве важнейшего фактора ускорения социально-экономического прогресса, следует выбирать те направления развития науки и техники (производство новых видов продуктов и технологии, совершенствование специализации и кооперации производства и т. п.), которые в наибольшей степени обеспечивают удовлетворение конечных общественных потребностей и реализацию назревших региональных проблем. Здесь имеется в виду определение с учетом региональных особенностей требований к фондо-, трудо- и материалосберегающим направлениям научно-технического прогресса в отраслях народного хозяйства республики, что, очевидно, дает возможность изменить структурные соотношения экономического и социального развития региона, увеличить отдельные виды ресурсов и тем самым повысить уровень реализации социально-экономических целей.

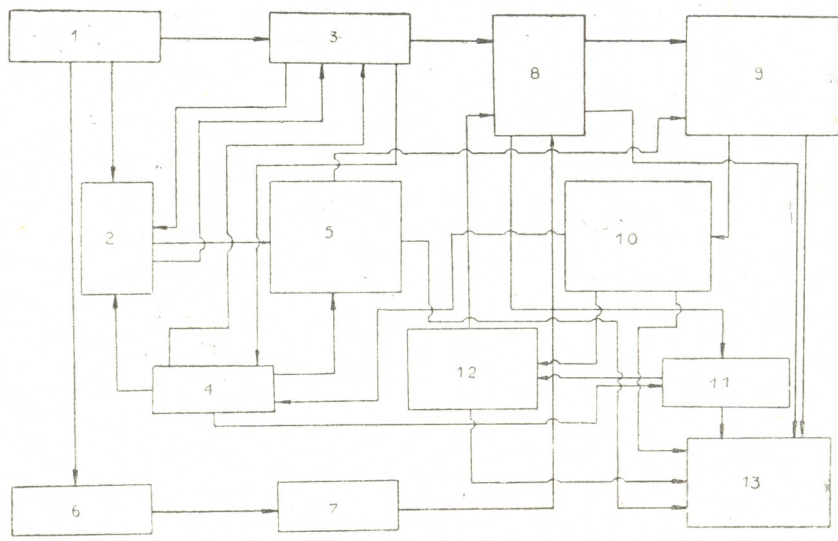
Каждый вариант общественной технологии предполагает определенную систему взаимосвязанных мероприятий разработки и внедрения в отраслях народного хозяйства региона нововведений. Эти варианты, с одной стороны, требуют определенных затрат ресурсов, а с другой, позволяют обеспечить некоторый уровень реализаций поставленных целей. Различные варианты должны предварительно разрабатываться, а их эффективность уже будет оцениваться на основе многовариантных расчетов по предложенной оптимизационной модели¹¹.

¹⁰ В соотношениях под (x, y) — подразумевается скалярное произведение векторов

$$x = (x_m) \text{ и } y = (y_m), \text{ т. е. } (x, y) = \sum_{m=1}^{m^*} x_m \cdot y_m \text{ а под } \|x\| \text{ — норма вектора } x, \text{ т. е. } \|x\| = \sqrt{(x, x)}.$$

¹¹ Для предварительного обоснования целесообразности отдельных направлений научно-технического прогресса могут быть использованы также двойственные оценки решений задачи в исходной форме — см., например, работу: Вавилин С. А., Чуканов С. В. Применение теории возмущений для оценки эффективности новых

Очевидно, что решение отдельных узловых проблем социально-экономического развития может потребовать, в свою очередь, целесообразное формирование желаемой динамики параметров общественной технологии, т. е. разработку такой системы намечаемых научных исследований и разработок, внедрений достижений новейшей техники и технологии, которые обеспечат заданный уровень эффективности использования ресурсного потенциала. Полученная при этом «целевая траектория» общественной технологии должна выступать основой для более детальной проработки направлений технического прогресса в народном хозяйстве региона и его отраслях, соответствующих научных и научно-прикладных исследований.



Таким образом, для дальнейшего усиления целевой ориентации динамики научно-технического потенциала на уровне региона, с точки зрения ускорения социально-экономического развития и повышения степени удовлетворения конечных общественных потребностей, необходимо усовершенствовать целевой аспект всей системы планового управления региональным комплексом, в особенности в процессе формирования комплексной программы научно-технического прогресса регионального звена. Это предполагает выделить в качестве исходного самостоятельного этапа работ целевую стадию, которая должна обеспечить предварительное согласование целевого и ресурсного аспектов социально-экономического развития региона, с выделением требований к важнейшим параметрам динамики науки и техники как к основному источнику роста ресурсных возможностей, интенсификации регионального производства.

Представлена отделом экономических проблем научно-технического прогресса Института экономики и права АН ГССР

технологий. В сб.: Численные методы в задачах оптимального экономического планирования. М., 1983, вып. 1. Однако предпочтительными представляются многовариантные расчеты по оптимизационной модели с дальнейшим внемоделным комплексным анализом каждого варианта с точки зрения социальных, экологических и др. аспектов.

რუბან უიზილავილი

**უიზილავილი საფოსტო გადაზიდვის ოპტიმალური ორგანიზაცია
მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრამის ეფექტიანობის ამაღლების
მნიშვნელოვანი პირობაა**

სსრ კავშირის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების 1986-1990 წლებისა და 2000 წლამდე პერიოდის ძირითად მიმართულებებში ნათქვამია: „მოვაწყით გაზეთების მიტანა ხელმომწერებისათვის და საცალო ქსელში, როგორც წესი, მათი გამოსვლის დღეს, ავამაღლოთ ამ მიზნით კავშირგაბმულობის საწარმოო ტექნიკური აღჭურვის დონე“¹.

ამ ამოცანის გადაწყვეტა მოითხოვს დიდი მასშტაბის სამუშაოთა შესრულებას. პირველ რიგში, ცენტრალური და რესპუბლიკური გაზეთების დაბეჭდვის პუნქტების ქსელის გაფართოებას, საგაზეთო ზოლების გადაცემას ფოტოელექტრული ხერხით თანამგზავრული და სახმელეთო კავშირების არხებით. საფოსტო კავშირის საწარმოებში გაზეთების ექსპედირება უნდა წარმოებდეს გაზეთების ჩაბარების მაქსიმალური ცენტრალიზაციის ბაზაზე გამსხვილებულ საფოსტო საწარმოებში.

მნიშვნელოვნად უნდა გაიზარდოს პრინციპულად ახალი ტექნიკის შექმნა გაზეთების დამუშავებისათვის, როგორც გამოცემლობებთან არსებულ ექსპედიციებში ისე კავშირგაბმულობის მსხვილ დატარების საწარმოებში, რაც გამოიწვევს პოლიგრაფიული საწარმოების და მიმტანი კავშირგაბმულობის საწარმოების ქსელის გარდაქმნას. იგი ითვალისწინებს არა მარტო გაზეთების მკითხველამდე მიტანის სისტემის სრულყოფას, არამედ მთელი საფოსტო კავშირის სისტემის გარდაქმნას, რათა დაჩქარდეს ამანათების, ფულის გზავნილების, წერილების, ჟურნალების და სხვათა გადაგზავნა და მიტანა.

საფოსტო კავშირის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია მისი აგების სისტემის შერჩევა, რომელიც განსაზღვრავს საკვანძო საფოსტო საწარმოების განლაგების ადგილს მსხვილ მაგისტრალურ, საოლქო და კავშირგაბმულობის რაიონულ კვანძებში, საფოსტო მარშრუტების ოპტიმალური რაოდენობის დადგენას, საფოსტო გზავნილებისა და პერიოდულ გამოცემათა დროულ გადაზიდვას, მოსახლეობისა და სახალხო მეურნეობის საფოსტო კავშირის საშუალებით მომსახურებას დადგენილი ნორმატივებისა და საკონტროლო ვადების უცილობელ შესრულებას შრომითი და მატერიალური რესურსების მინიმალური დანახარჯებით.

სკკპ ცკ-ის და სსრკ მინისტრთა საბჭოს 1978 წ. 14 ივლისის დადგენილება „ქვეყნის მოსახლეობისა და სახალხო მეურნეობის საფოსტო კავშირით უზ-

¹ სკკპ XXVII ყრილობის მასალები, თბ., 1986, გვ. 470-471.

რუნველყოფის შემდგომი გაუმჯობესების შესახებ“, აგრეთვე საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1985 წ. 29 ივნისის დადგენილება „რესპუბლიკის საფოსტო კავშირის მდგომარეობის და მისი შემდგომი განვითარებისა და სრულყოფის შესახებ მეთორმეტე ხუთწლედში და 2000 წლამდე პერიოდისათვის“ ითვალისწინებს საექსპლუატაციო საქმიანობის ძირეულ გარდაქმნას ამ ქვედარგის სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის მიღწევათა საფუძველზე, სახალხო მეურნეობისა და მოსახლეობის მაქსიმალურად დაკმაყოფილებას საფოსტო კავშირის საშუალებათა მომსახურებით.

მე-XI ხუთწლედში, მარტო ჩვენს რესპუბლიკაში საფოსტო ქსელი 5%-ით გაიზარდა და 1773 ერთეულს შეადგენს. ექსპლუატაციაში გადაეცა 8 რაიონული კვანძის 45 სოფლის კავშირგაბმულობის განყოფილების შენობა, კავშირგაბმულობის ყველა საქალაქო და რაიონულ კვანძში დაინერგა ავტომატიზებული სისტემა „ონევა“ (ელექტრონული აპარატი) საფოსტო-საკასო ოპერაციების მექანიზაციისათვის და ფულის გზავნილებათა ოპერაციების კონტროლის ავტომატიზაციისათვის, ქალაქებსა და რაიონულ ცენტრებში ფოსტალიონების დატარების უბნები გადაყვანილია მოტორიზებულ დატარებაზე, ახლა კი ეს ღონისძიება ხორციელდება სოფლად, საფოსტო გზავნილების გადატანისათვის დაინერგა კონტეინერული გადაზიდვა თბილისი-მოსკოვის, თბილისი-ლენინგრადის რკინიგზის ხაზებზე და რესპუბლიკის რამდენიმე რაიონში და სხვა.

მეთერთმეტე ხუთწლედში საფოსტო ქსელის პროდუქციის მოცულობის მაჩვენებელი (იგი გაწეულ მომსახურებას გამოხატავს) 12,1%-ით გაიზარდა, შრომის მწარმოებლურობა 11,4%, ძირითადი ფონდები 72,2%, ფონდშიწილი 71,0%. ამასთან გაუმჯობესდა ქვედარგის მუშაობის ხარისხობრივი მაჩვენებლები*.

სკკპ XXVII ყრილობის გადაწყვეტილებებიდან გამომდინარე საფოსტო კავშირის წინაშე დგას პრინციპულად ახალი საკმაოდ რთული ამოცანა: მოსახლეობის მომსახურების ძირეული ამაღლება. 1987 წ. დამთავრდა რესპუბლიკის მთავარი საფოსტო კვანძის — თბილისის რკინიგზის სპირა ფოსტამტის მშენებლობა, ხოლო 1989 წ. გათვალისწინებულია — ყურნალ-გაზეთების ექსპედიციის რეკონსტრუქცია, რომლებიც აღჭურვილი იქნება უახლესი ტექნიკით, გაზეთების, წერილების, ამანათების, ბანდეროლების ავტომატურად დამუშავების ტექნოლოგიური მოწყობილობით, რიგ საწარმოო პროცესებში დაინერგოს ელექტრონულ გამოძივლელი ტექნიკა.

საფოსტო კავშირის გარკვეული თავისებურების გამო პროდუქციის მოცულობის ზრდა არ წარმოადგენს ახალი ტექნოლოგიისა და ტექნიკის დანერგვის შედეგს და პრაქტიკულად არ არის დამოკიდებული მათზე. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი საფოსტო კავშირის სტრუქტურისა და მისი ქსელის ორგანიზაციის სრულყოფასთან ერთად წარმოადგენს შრომის ნაყოფიერების ამაღლების წყაროს წარმოებრივი საქმიანობის ყველა დარგში, აგრეთვე სოციალური ამოცანების გადაწყვეტაში და მიმართულია მომსახურების ხარისხის ამაღლებისაკენ.

საფოსტო კავშირის სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის საბოლოო შედეგებია:

* ციფრობრივი მონაცემები აქ და შემდგომში აღებულია საქართველოს სსრ კავშირგაბმულობის სამინისტროს საანგარიშო მასალებიდან.

— საფოსტო კავშირის ყველა რგოლის შეუწყვეტელი, შეუფერხებელი და სტაბილური მუშაობა;

— საფოსტო გზავნილებათა და პერიოდულ გამოცემათა დამუშავების, გადაზიდვის და ადრესატებამდე მიტანის დაჩქარება;

— საფოსტო გზავნილებათა სრული დაცულობა;

— მაღალი შრომის მწარმოებლურობა და მომუშავეთა მძიმე ფიზიკური დაბალკვალიფიცირებული შრომის შემცირება.

საქართველოს საფოსტო კავშირის საწარმოები ყოველდღიურად ამუშავებენ 6,5 მლნ ეგზემპლარ უურნალ-გაზეთს, 1 მლნ წერილს, 0,05 მლნ ცალ ამანათს და 8 მლნ.-დღე ფულს. დღესასწაულების წინაღობებში წერილებისა და ამანათების რაოდენობა 3-4 ჯერ იზრდება.

გასული 10—15 წლის საერთო გამავალი საფოსტო ცვლის დინამიკის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ 2000 წლისათვის 1985 წ. შედარებით, საფოსტო კავშირის პროდუქცია გაიზრდება 28%-ით, მათ შორის, საამანათო ფოსტის — 30%, პერიოდული გამოცემების — 16%, ფულის გზავნილების 24%. რამდენადმე შემცირდება წერილობითი კორესპონდენციის ზრდის ტემპი ადგილობრივი და ქალაქთაშორისო სატელეფონო კავშირისა და კავშირგაბმულობის ახალ ელექტრონულ საშუალებათა (ტელეტექსი) და სხვ. მოსალოდნელ განვითარებასთან დაკავშირებით.

ამოცანა მდგომარეობს იმაში, რომ 2000 წლისათვის უზრუნველყოთ მოსახლეობისა და სახალხო მეურნეობის მოთხოვნილებათა სრული დაკმაყოფილება საფოსტო კავშირის მომსახურებით. საფოსტო გზავნილებათა და პერიოდული გამოცემების მთელი ნამატის მაღალხარისხოვანი დამუშავება, გადაგზავნა და ადრესატამდე მიტანა უზრუნველყოთ ძირითადი საქმიანობის მომუშავეთა რაოდენობის გაზრდის ვარაუდს, რაც საფოსტო კავშირის მუშაკთა შრომის მწარმოებლურობას 40-50%-ით გაზრდის.

ჩვენი რესპუბლიკისა და ქვეყნის საფოსტო კავშირის შემდგომი განვითარებისა და სრულყოფის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შემდგომი განვითარება და განმტკიცება. საფოსტო კვანძები, როგორც წესი, გაადგილებულია რესპუბლიკურ საოლქო ცენტრებსა და მსხვილ ქალაქებში. საფოსტო კვანძების საშუალებით მუშავდება 70% მეტი საფოსტო გზავნილები. ამით აიხსნება ფართომასშტაბიანი ღონისძიებანი, რომლებსაც ახორციელებენ კავშირგაბმულობის ორგანოები საფოსტო კავშირის მსხვილი კვანძების მშენებლობისათვის. ამასთან ერთად დიდი ყურადღება ექცევა ფოსტის გადაზიდვისათვის საჰაერო, რკინიგზის და საავტომობილო ტრანსპორტის თანამედროვე საშუალებათა ფართოდ გამოყენებას. რესპუბლიკურ და საოლქო ცენტრებში, სადაც დიდი საფოსტო ნაკადებია, როგორც წესი, იქმნება რესპუბლიკური, საოლქო საფოსტო კვანძები, რომლებიც საფოსტო დამხარისხებელ ცენტრებს (სდც) წარმოადგენენ. აქ ხდება საფოსტო გზავნილებათა მაქსიმალურად შესაძლებელი კონცენტრაცია, რაც საშუალებს იძლევა ეფექტიანად გამოვიყენოთ მექანიზაციისა და ავტომატიზაციის საშუალებანი და ტრანსპორტი. ფოსტის დამუშავების კონცეფცია სდც-ში გამოწვეულია აგრეთვე მაგისტრალური მატარებლების (რომელთა შემადგენლობაში ჩართულია საფოსტო ვაგონები) გაჩერების რაოდენობისა და მათი ხანგრძლივობის შემცირებით, აგრეთვე საავიაციო და ავტოტრანსპორტის სულ უფრო ფართოდ გამოყენებით. სდც-ს ოპტიმალური გაადგილება ხელს უწყობს სა-

ფოსტო გზავნილებათა დამუშავების გადაგზავნასა და დაჩქარებას, სატრანსპორტო საშუალებათა ეკონომიას, რომელიც საჭიროა ფოსტის გაცვლისათვის ქალაქში გაადგილებულ საფოსტო ობიექტებზე.

მძიმე ფოსტის (ამანათების) გადაზიდვის ერთ-ერთ ძირითად საშუალებად მაგისტრალურ ხაზებსა და საშუალო სიგრძის ხაზებზე ჯერ კიდევ დარჩება რკინიგზის ტრანსპორტი. მომავალში ასეთი გადაზიდვები თანდათან შემცირდება საპაერო და საავტომობილო ტრანსპორტის სწრაფ განვითარებასთან დაკავშირებით.

ამჟამად და ახლო მომავალში ფოსტების გადაზიდვის ძირითად საშუალებას წარმოადგენს ავტო და რკინიგზის ტრანსპორტი. ჩვენს რესპუბლიკაში საავტომობილო ტრანსპორტის გარბენა ფოსტების გადაზიდვისათვის 20 მლნ კილომეტრს აღემატება წელიწადში. საფოსტო გადაზიდვების, მათი სიჩქარისა და რეგულარობის მკვეთრ ზრდასთან დაკავშირებით მოთხოვნილება ავტოტრანსპორტის გამოყენებაზე უფრო მეტად გაიზრდება.

ჩვენი ქვეყნის საფოსტო კავშირის ორგანიზაციას საფუძვლად უდევს საფოსტო ტრანსპორტის გეგმური და კომპლექსური გამოყენება საფოსტო მარშრუტების ერთიანი კომპლექსური სქემის საფუძველზე. იგი საშუალებას იძლევა სწრაფად და რეგულარულად გადავიდეთ საფოსტო გზავნილები ნებისმიერ დასახლებულ პუნქტებს შორის, იმ პირობით, რომ უზრუნველყოთ გადაზიდვის ეკონომიურობა და სატრანსპორტო საშუალებათა გამოყენების ეფექტიანობა.

მაგისტრალურ მარშრუტებზე ფოსტის გადაზიდვისათვის ძირითადად იყენებენ რკინიგზის და საავიაციო ტრანსპორტს. საავტომობილო ტრანსპორტს იყენებენ ყურნალ-გაზეთებისა და ფოსტის გადასატანად შიდარესპუბლიკურ, საქალაქო და რაიონულ საფოსტო მარშრუტებზე. გაზეთების ავტომანქანებით გადატანა საშუალებას იძლევა რეგულარულად მივიტანოთ ისინი ხელმომწერამდე ნებისმიერ ამინდში. საავიაციო ტრანსპორტს, რამდენადაც ის რკინიგზის ტრანსპორტსა და საავტომობილო ტრანსპორტთან შედარებით ძვირი ჯდება, მაგისტრალურ მარშრუტებზე იყენებენ მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ გაზეთებისა და წერილების მიტანას აჩქარებს არანაკლებ ერთი დღით.

პრაქტიკა ვვიჩვენებს, რომ მაგისტრალურ საფოსტო მარშრუტებზე, რომელთა რადიუსი 500 კმ. ნაკლებია ავიატრანსპორტის გამოყენება არ არის ეფექტიანი და არ აჩქარებს საფოსტო გზავნილების მიტანას. ამიტომ ადგილობრივი პირობების მიხედვით, 500 დან 1000 კმ-დე მანძილზე შესაძლებელია როგორც რკინიგზისა და საავტომობილო ტრანსპორტის ისე ავიატრანსპორტის გამოყენება. 1000 კმ. ზევით უფრო ეფექტიანია საავიაციო ტრანსპორტის გამოყენება.

სავიაციო ტრანსპორტის გამოყენების ეფექტიანობის საზღვრები სიჩქარის მაჩვენებლის მიხედვით შეიძლება დავადგინოთ შემდეგი ფორმულის გამოყენებით²:

$$L_{\text{ავ}} = 0,5 \left[L \left(\frac{V_n}{V_a} + 1 \right) V_n \left(\frac{12n}{n} + t_1 + t_2 + t_3 + \Delta t \right) \right]. \text{ კმ.}$$

² А. А. Вишневский, Ф. Ю. Крупянский, Организация и планирование почтовой связи М., 1964, с. 258.

- სადაც L — მანძილი თვითმფრინავის დასაჯდომ პუნქტებს შორის, კმ;
 Vn — მატარებლის მოძრაობის საექსპლუატაციო სიჩქარე, კმ/ს;
 Va — თვითმფრინავის ფრენის სიჩქარე, კმ/ს;
 t_a — რკინიგზის სადგურზე ფოსტის გადაზიდვის დროის დანახარჯები საწყის პუნქტში, სთ;
 t_2 — იგივე თვითმფრინავის დაჯდომის პუნქტში, სთ;
 n — თვითმფრინავის მოძრაობის სიხშირე დღეში;
 Δt — ნორმატიული მოგება დროში საავიაციო ტრანსპორტის გამოყენებისას რკინიგზის ტრანსპორტთან შედარებით;
 t_3 — რკინიგზის სადგურის საწყის პუნქტში ფოსტის გადაზიდვის დროის დანახარჯები.

სატრანსპორტო საშუალებათა შერჩევის ძირითად კრიტერიუმს წარმოადგენს პრესისა და ფოსტის მიტანის საკონტროლო ვადების შესრულება, იმ პირობით, რომ უზრუნველყოფილი იქნება ფოსტების მოძრაობის მდგრადობა და რეგულარობა.

საჭირო სატრანსპორტო საშუალებები შეიძლება შეირჩეს მოძრაობის სიჩქარის მიხედვით შემდეგი ფორმულის გამოყენებით;

$$V_{\text{აკ}} = \frac{L}{24(n-1) + k(t \pm a)},$$

- სადაც V_k — ტრანსპორტის მოძრაობის საექსპლუატაციო სიჩქარე კმ/ს, რაც საჭიროა გაზეთებისა და კორესპონდენციის მიტანის მოცემული ვადების უზრუნველყოფისათვის გარკვეულ მანძილზე (L);
 L — საფოსტო მარშრუტის მანძილი გაგზავნის პუნქტიდან დანიშნულების ადგილამდე, კმ;
 n — ფოსტის დანიშნულების პუნქტში მიტანის ვადა დღეებში;
 K — სსრ კავშირის კავშირგაბმულობის სამინისტროს მიერ გაზეთებისა და კორესპონდენციის მიტანის დადგენილი ნორმირებული, დრო მოცემულ დასახლებულ პუნქტში მათი შემოსვლის დღეს;
 t — ტრანსპორტის გაგზავნის დრო საათებსა და წუთებში;
 a — ფოსტის გამგზავნისა და მიმღებ პუნქტებს შორის სასარტყელო დროის სხვაობა საათებსა და წუთებში;

საფოსტო გზავნილებათა, პირველ რიგში კი გაზეთებისა და წერილობითი კორესპონდენციის, მიტანა მოითხოვს მოძრაობის სიჩქარის ამაღლებას. ამ მიზნით ჩვენი რესპუბლიკის ზოგიერთ ქალაქში (სოხუმი, ბათუმი, ფოთი) თვითმფრინავებით იგზავნება გაზეთები, ხოლო წერილობითი კორესპონდენცია — რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთ.

საფოსტო გზავნილებათა მიტანის მაქსიმალურად დაჩქარების უზრუნველყოფისათვის ამოცანა უნდა წყდებოდეს ყველაზე უფრო ეკონომიკური ხერხით. ამის მიღწევა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საფოსტო კავშირის შიგნით (რესპუბლიკურ და საოლქო ცენტრებში), სადაც დიდ რაოდენობით საფოსტო მომსახურების პუნქტებია: კავშირგაბმულობის ქალაქის განყოფილებები, საფოსტო ყუთები, ქალაქის სასამსახურო ფოსტის პუნქტ-

ტები, თვითმომსახურებისა და ფოსტალიონების დასაყრდენი პუნქტები და სხვ.

საჭიროა საფოსტო გზავნილების დამუშავების დროის შემცირება სდც-ს და შიდა საქალაქო მარშრუტებზე.

საფოსტო გზავნილებათა მოძრაობისა და დამუშავების დროის შემცირება შიდა საქალაქო ქსელში, სადაც გამოყენებულია დიდი რაოდენობით საავტომობილო ტრანსპორტი, ბევრადაა დამოკიდებული საკვანძო საფოსტო საწარმოს გაადგილების ოპტიმალური ადგილის შერჩევაზე.

საფოსტო კვანძის ოპტიმალური გაადგილება ხელს უწყობს შიდასაქალაქო საფოსტო გადაზიდვების ეფექტიანობის და მთელი საქალაქო საფოსტო კავშირის ეკონომიკური მაჩვენებლების ამაღლებას. საფოსტო გზავნილებათა გადაზავნის ხარჯები მნიშვნელოვანი ნაწილია საფოსტო კავშირის მთელი ხარჯებისა, ამიტომ მათი მცირეოდენი შემცირებაც კი არსებით გავლენას ახდენს საფოსტო კავშირის რენტაბელობაზე. ეკონომიურობასთან ერთად საუკეთესოდ წყდება საფოსტო გზავნილებათა მოძრაობის დაჩქარება ქალაქად, აგრეთვე საფოსტო გზავნილებათა გადასატანად განკუთვნილ სატრანსპორტო საშუალებათა გამოყენება.

1640-80 სახელმწიფო სტანდარტის შესაბამისად ტერმინი „საფოსტო კვანძი“ გულისხმობს: „კავშირგაბმულობის საწარმოთა ერთობლიობას, რომელიც გაადგილებულია საფოსტო მარშრუტების გადაკვეთის ან პირდაპირ პუნქტებში და უზრუნველყოფს ფოსტის დამუშავებისა და გაცვლის ურთიერთ დაკავშირებული ფუნქციების შესრულებას, აგრეთვე მის გადატანას მიმდგრებულ საფოსტო მარშრუტების მიხედვით.

საფოსტო კვანძის ფუნქციებს ასრულებენ ფოსტამტები, ფოსტის გადაზიდვის განყოფილებები, კავშირგაბმულობის კვანძები და განყოფილებები.

როგორც წესი, **სდც** გაადგილებულია რკინიგზასა და საავტომობილო მაგისტრალზე, აგრეთვე მსხვილ ნავსადგურებსა და აეროპორტებზე.

რიგ ქვეყნებში და მათ შორის ჩვენს ქვეყანაში **სდც-ს** გაადგილება მჭიდროდ არის დაკავშირებული ადმინისტრაციულ დაყოფასთან.

სსრ კავშირის კავშირგაბმულობის სამინისტროს პერსპექტიული გეგმით 2000 წლისათვის ჩვენს ქვეყანაში იქნება 100-მდე **სდც**, კომპლექსური მექანიზაციისა და ჩქაროსნული ავტომატური საფოსტო ნაკადური ხაზების ფართო გამოყენებით.

სდც ოპტიმალურად გაადგილების ადგილის შერჩევისათვის, პირველ რიგში, საჭიროა ავირჩიოთ მისი გაადგილების ეფექტიანობის კრიტერიუმი. ასეთ კრიტერიუმად შეიძლება მივიღოთ სატრანსპორტო საშუალებათა გარბენის შეჯამებული სიდიდე, რომელიც შედგება **სდც** და მასზე მიმდგრებულ შესაბამის ობიექტებს შორის ფოსტის ცვლისათვის გამოყენებული ტრანსპორტის გარბენისაგან.

ტრანსპორტის გარბენის შეჯამებული სიდიდის შემცირების შესაბამისად საფოსტო კავშირის კვანძის გაადგილების ადგილის ოპტიმალური შერჩევა ხელს შეუწყობს საფოსტო ცვლის ნაკადების მოძრაობის დაჩქარებას, საექსპლუატაციო დანახარჯების შემცირებას, რასაც დღეს წარმოების ეფექტიანობის ამაღლების ამოცანის გადაწყვეტის პირობებში დიდი მნიშვნელობა აქვს.

შიდასაქალაქო საფოსტო კავშირის სისტემაში დღეს და შემდგომ პერსპექტივაში ტრანსპორტის ძირითად სახეს წარმოადგენს ავტოტრანსპორტი. ასეთ

პირობებში სდც-ს ოპტიმალური გადაგილების ადგილის შერჩევით უზრუნველყოფილი უნდა იყოს ავტოტრანსპორტის გარბენის ჯამური სიდიდის მინიმალური მნიშვნელობა, რომელიც ობიექტური მაჩვენებელი იქნება არჩეული გადაწყვეტილების ოპტიმალურობის შეფასებისათვის.

სდც-ს გადაგილების ადგილის შერჩევის საკითხი რთული საკითხია და სპეციალურ თეორიულ გამოკვლევას საჭიროებს. იგი რიგ შემთხვევაში სახალხო მეურნეობის სხვა დარგებში წარმატებით წყდება მათემატიკური მეთოდების გამოყენებით.

ქვემოთ მოგვყავს მეთოდთა, რომლის მიხედვით ქალაქად სატრანსპორტო სქემის კრიტერიუმად მიღებულია ქალაქის ფარგლებში საფოსტო გზაენილება და დამუშავებასა და ტრანსპორტირებაზე გაწეული ხარჯების მინიმუმი. ამავე დროს ცხადია, რომ ზუსტად უნდა იქნეს დაცული მუშაობის ხარისხობრივი მაჩვენებლები კერძოდ სსრ კავშირის კავშირგაბმულობის სამინისტროს მიერ დამტკიცებული საფოსტო გზაენილების დამუშავების, გადაგზავნის და ჩაბარების ნორმატივები და საკონტროლო ვადები, თითოეული ქალაქის სპეციფიკური თავისებურება.

ეს საკითხები უფრო ძნელად წყდება მსხვილ ქალაქებში, სადაც გართულებულია სდც-ს უშუალო კავშირი ქალაქად გადაგილებულ კავშირგაბმულობის განყოფილებებსა და მრავალრიცხოვან პუნქტებთან, აგრეთვე აეროპორტებსა და ვაგზლებთან, საგაზეთო ექსპედიციებთან. ამ შემთხვევაში სდც აწყობს როგორც წრიულ ისე რადიალურ მარშრუტებს. სატრანსპორტო სქემა უნდა შედგეს ცალკე წრიული მარშრუტებისათვის და ცალკე რადიალური მარშრუტებისათვის.

სდც გადაგილების ადგილის ოპტიმალური შერჩევისათვის თითოეულ სქემას აქვს თავისი დამახასიათებელი დამოკიდებულება, ამიტომ მეთოდური მოსახრებების მიხედვით ისინი ჩვენს ნაშრომში განიხილება ცალ-ცალკე.

თუ წარმოვიდგინოთ, რომ ქალაქის ქუჩები ურთიერთ პერპენდიკულარულია, საფოსტო გზაენილების გადაზიდვაზე ტრანსპორტის საერთო გარბენა (ან გადაზიდვის ხარჯები) შეადგენს ტრანსპორტის გარბენის ჯამს ვერტიკალური და ჰორიზონტალური მიმართულებით.

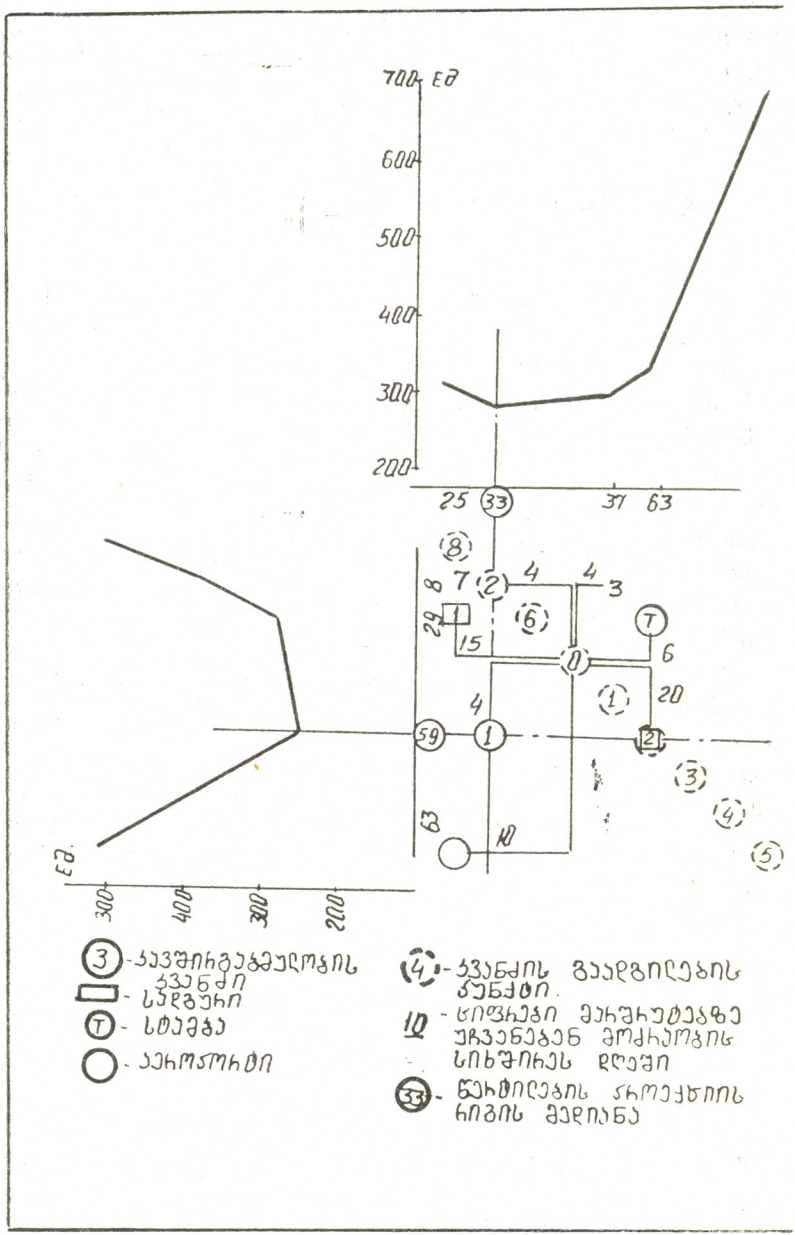
ნახ. 1 საშუალებით განვაშირებულია სდც-ის მიერ თავისი ობიექტების მომსახურებაზე შესრულებული ავტოტრანსპორტის გარბენის სიდიდე.

ამ ნახაზიდან ჩანს, თუ როგორ შეიცვლება ტრანსპორტის გარბენის სიდიდე რადიალურ მარშრუტებზე სდც-ს სხვადასხვა წერტილებში მოთავსებისას.

ზემოთ ჩვენ განვიხილეთ სდც-ს გადაგილების ოპტიმალური ადგილის შერჩევის შესაძლებლობა რადიალური მარშრუტების გათვალისწინებით, რომლებიც სდც-ს აკავშირებს შედარებით მცირე რაოდენობის საყრდენ პუნქტებთან (აეროპორტი, სადგური, ჟურნალ-გაზეთების ექსპედიცია). მაგრამ, საფოსტო კვანძის სატრანსპორტო კავშირები არ შემოიფარგლება მარტო ამ სახის მარშრუტებით.

შიდასაქალაქო საფოსტო მარშრუტებზე საავტომობილო ტრანსპორტის გამოყენება მიზანშეწონილად ხდის საფოსტო ყუთებიდან წერილების ამოღების ცენტრალიზაციასა და სხვა საფოსტო პუნქტების მომსახურებას, აგრეთვე ფოსტის გაცვლას კავშირგაბმულობის საფოსტო განყოფილებებთან.

განვიხილოთ სდც-ს გადაგილების ადგილის ოპტიმალური შერჩევისა და დასაბუთების მეთოდთა საფოსტო კავშირის სხვა პუნქტების მომსახურების



ნახ. 1

პირობებში, ამ შემთხვევაში სდც-ს სატრანსპორტო კავშირები (რადიალური) კავშირგაბმულობის საყრდენ პუნქტებთან არ არის მიღებული მხედველობაში. კავშირგაბმულობის პუნქტების ქსელის მომსახურებაზე შესრულებული სატრანსპორტო გარბენა მნიშვნელოვნად სჭარბობს რადიალური მარშრუტების გარბენას.

ჩვენს მიერ დადგენილია ტრანსპორტის გარბენის დროის ბალანსი ერთ მარშრუტზე საკონტროლო დროში (KS) (ამ შემთხვევაში KS-2სთ) რომელიც

ითვალისწინებს მარშრუტზე გაადგილებული ობიექტების მომსახურებას: საფოსტო ყუთების (a), საფოსტო კავშირის პუნქტების (ქალაქის სასამსახურო ფოსტა, ფოსტალიონის დატარების უბნებზე გაადგილებული საყრდენი პუნქტები, თვითმომსახურების პუნქტები) (b_n), კავშირგაბმულობის განყოფილებები (C_{oc}). მაშინ, ერთი მარშრუტის დროის ბალანსი შეადგენს:

$$KS = \frac{2l_x}{V_1} + S \left(at_{na} + lt_n + \frac{a}{V_2} \right).$$

მომსახურების უბნის სიდიდეზე მოქმედებს სამი ძირითადი ფაქტორი: ცარიელი გარბენის სიდიდე, საკონტროლო ვადა და ქალაქის ინტეგრალური დახასიათება.

კონკრეტული ქალაქის პირობებში საფოსტო ტრანსპორტის გარბენის სიდიდე (ცარიელი გარბენის გარეშე), სდც-ს გაადგილების ადგილის მიუხედავად იქნება მუდმივი, რადგან უბნის მომსახურებისას ტრანსპორტის გარბენა განისაზღვრება 1 მკ² ფართზე გარბენის და ქალაქის ტერიტორიის სიდიდით.

ამასთან, გაანგარიშებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ცარიელი გარბენის სიდიდის დადგენას. სდც-ს გაადგილების ადგილის მიხედვით ქალაქის ტერიტორიაზე შეიქმნება მომსახურების უბნები დაცილებული სდც-დან სხვადასხვა მანძილზე. ამასთან დაკავშირებით შეიცვლება მარშრუტების ოდენობა და მათი საშუალო მანძილი, შეიცვლება ცარიელი გარბენების საერთო სიდიდე. სდც-ს გაადგილების ყველაზე უფრო მიზანშეწონილ ვარიანტად უნდა ჩაითვალოს ის, რომელიც უზრუნველყოფს ცარიელი გარბენის მინიმალურ სიდიდეს.

ტრანსპორტის მუშაობის შეჯამებული დროის დანახარჯები ერთ შემოვლაზე მანქანა-საათებში ($\sum T$) შეიძლება წარმოვიდგინოთ ცარიელი გარბენის დროის ($\sum T_x$) და მომსახურებაზე გაწეული დროის დანახარჯების სახით⁴.

$$(\sum T_{ocn}).$$

$$\sum_1^n T = \sum_1^n T_{ocn} + \sum_1^n T_x$$

სადაც n — უბნების საერთო რაოდენობა. რამდენადაც თითოეული ავტომანქანა ერთ შემოვლაზე დაკავებულია N საათი, როგორც ჩანს

$\sum_1^n T_{ocn} + \sum_1^n T_x = nks$ თუ ვიცით ცარიელი გარბენის დროის დანახარჯები და 1 კმ მანძილის დაძლევის საჭირო დრო, მაშინ განვსაზღვრავთ ცარიელი გარბენის შეჯამებულ სიდიდეს⁵ ($\sum_1^n l_x$):

$$\sum_1^n l_x = \frac{nks - VS}{0,05}$$

ამ გამოსახულებიდან ჩანს, რომ კონკრეტული ქალაქის პირობებში საკმარისია ვიცოდეთ უბნების საჭირო რაოდენობა — n .

⁴ Р. Ф. Шимшилашвили, Методика проектирования почтовой связи в городах. М., 1962, с. 38.

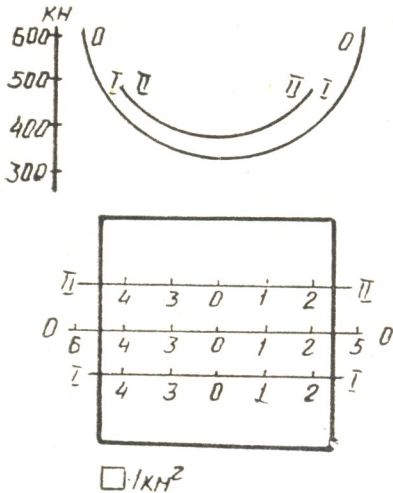
⁵ იქვე, გვ. 39.



სდც-ს ყველა წერტილის გაადგილების განგარიშებით დადგინდა, რომ ცარიელი გარბენის მინიმალური სიდიდე მიღებული იქნება თუ სდც მოთავსდება 0—0 სარტყელის 0 წერტილი.

სდც-ს ასეთი გაადგილება 20% ამცირებს ცარიელ გარბენას.

0—0 სარტყელის 0 წერტილი იმყოფება დიაგონალების გადაკვეთაზე — ფიგურის სიმძიმის ცენტრში (ნახ.2) და მისი ნებისმიერი გადგილება ამ ცენტრალური წერტილიდან გამოიწვევს ცარიელი გარბენის გაზრდას.



ნახ. 2

ამრიგად ჩვენ განვიხილეთ სდც-ს გაადგილების ამოცანის ორი გადაწყვეტა, რომლებიც არ ემთხვევა ერთმანეთს, რადგან თითოეულ შემთხვევაში ვხელომდგანელობდით სხვადასხვა საწყისი მონაცემებით. სდც განლაგება 0—0 სარტყელის 5 წერტილში წარმოადგენს ოპტიმალურ გადაწყვეტილებას, თუ გავითვალისწინებთ მარტო შიდასაქალაქო მარშრუტებს.

სდც რადიალური მარშრუტების განხილვამ გვიჩვენა, რომ სდც-ს ოპტიმალურ გაადგილებად უნდა ჩაითვალოს 0—0 სარტყელის წერტილი 6.

ამოცანა მდგომარეობს იმაში, რომ ორი დამოუკიდებელი გადაწყვეტილების შეერთებით მივიღოთ ერთი კომპლექსური გადაწყვეტილება, რომელიც ითვალისწინებს თითოეული გადაწყვეტილების ყველა ფაქტორს.

საბოლოო გადაწყვეტილების მიღება მდგომარეობს სდც-ს განლაგების ისეთი ადგილის შერჩევაში, რომელიც უზრუნველყოფს ტრანსპორტის მინიმალურ გარბენას ყველა მარშრუტის მიხედვით. ჩვენს შემთხვევაში გარბენის მინიმუმი (1780 კმ) იქნება მიღებული მისი 0—0 სარტყელის 5—6 წერტილს შორის. ყველა სხვაგვარი განლაგება გამოიწვევს საერთო გარბენის გადიდებას.

პერსპექტივაში საფოსტო ცვლა გაიზრდება და შესაძლებელია რომ ქალაქში სდც ტიპის ერთი საწარმო არ იყო საკმარისი.

ამ მხრივ გარკვეულ ინტერესს წარმოადგენს თბილისის რკინიგზისპირა ფოსტამტის (რომელიც სდც-ს ფუნქციებს ასრულებს), სარაიონთაშორისო საფოსტო ტრაქტების მომსახურება.

რესპუბლიკის საფოსტო გადაზიდვების მოქმედი სატრანსპორტო სქემის სპეციფიკის გათვალისწინებით სდც მომსახურებას უწევს მხოლოდ აღმოსავლეთ რაიონების საფოსტო ტრაქტებს.

სდც-ს ქალაქის აღმოსავლეთ ნაწილში გადატანა გამოიწვევდა ავტომანქანების ცარიელი გარბენის შემცირებას ავტობაზიდან სდც-მდე და უკან, წელიწადში დაახლოებით 300,0 ათასი კმ. მაგრამ მისი ასეთი გადაადგილება გამოიწვევდა ტრანსპორტის გარბენის გადიდებას შიდასაქალაქო მარშრუტებზე.

სდც-ს ტრანსპორტის საერთო გარბენის ყველაზე უფრო მეტი შემცირება არსებულთან შედარებით შეიძლება ფოსტების გადაზიდვის კიდევ ერთი საწარმოს აშენებით თბილისში. ასეთი საწარმოს აშენება ზემოთ მოყვანილი მეთოდის გათვალისწინებით დაგეგმილია მეთოთხმეტე ხუთწლედში ნავთლუდის რკინიგზის სადგურის რაიონში.

სპეციალიზებული საწარმოებისა და გადაზიდვის ოპტიმალური ორგანიზაცია წარმოადგენს შიდასაქალაქო საფოსტო პუნქტების მომსახურების საკონტროლო ვადების შემცირებისა და საფოსტო მუშაკების შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების, საფოსტო გადაზიდვების თვითღირებულების შემცირების დამატებით რეზერვს.

Р. Ф. ШИМШИЛАШВИЛИ

ОПТИМАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ВНУТРИГОРОДСКИХ ПОЧТОВЫХ ПЕРЕВОЗОК — ВАЖНЕЙШЕЕ УСЛОВИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА

Резюме

Рассмотрены вопросы: значение и функции почтовой связи, развитие почтовой связи за XI пятилетку, задачи на перспективу и направление научно-технического прогресса, использования железнодорожного, авиационного и автомобильного транспорта в почтовых перевозках с применением математических формул. Предложен оптимальный вариант размещения почтово-сортировочного узла. Даны технико-экономические обоснования полученных результатов.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელირების სექტორმა.

დ. შ. ПАКСАШВИЛИ

ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПЕРВИЧНОГО ХОЗРАСЧЕТНОГО ЗВЕНА — ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ

Задачи социально-экономического ускорения нашего общества, качественно новый подход к управлению народным хозяйством, переход на полный хозрасчет, самокупаемость и самофинансирование первичных звеньев производства требуют от экономической науки более глубокого изучения сути и характера функционирования этих первичных звеньев.

В законе о государственных предприятиях четко определено место предприятий и производственных объединений в системе народного хозяйства, но предприятия и производственные объединения по своей экономической природе отличаются друг от друга, поэтому является актуальным дальнейшее исследование экономических основ развития производственных объединений.

В экономической жизни социалистического общества производственные объединения играют все более активную роль. В настоящее время функционируют их разные формы, но следует возразить против того, что в анализе этих форм на первый план выдвигается то, что они объединены. Главное в исследовании этих форм заключается в том, чтобы раскрыть их экономическое содержание, реальную функциональную роль в экономике¹.

Между разными формами объединения особое место занимают производственные объединения, ибо они в отличие от других форм представляют те первичные звенья, где непосредственно производятся материальные блага. В этом и заключается та принципиальная роль и значение, которую они играют в процессе общественного воспроизводства.

В советской экономической литературе пока не существует единого мнения об экономической природе производственных объединений. Часть авторов производственное объединение считают формой выражения концентрации производства², другие предполагают, что их создание обусловлено лишь процессами централизации производства³.

Но вопрос не сводится лишь к процессам централизации и концентрации производства. Здесь существуют более глубинные причинно-следственные связи. Концентрация, централизация и специализация производства со своей стороны, на уровне первичных звеньев, пред-

¹ Методологические основы теории хозяйственного расчета. Под ред. В. В. Радаева. М., 1981, с. 123.

² Черковец В. Н. Социализм как экономическая система. М., 1982. с. 57.

³ Научно-техническая революция и система экономических отношений социализма. Под ред. Н.А. Цаголова, М., 1979, с. 34



ставляют формы проявления разделения и кооперации труда, и поэтому и для них присущи та внутренняя логика и взаимоотношения, которые вообще характерны для разделения и кооперации труда, т. е. взаимообусловленность и взаимопереход друг в друга.

Концентрация производства по своей внутренней природе первична с централизацией. Общественное производство всегда возобновляемое, поэтому когда речь идет о концентрации производства, здесь всегда подразумевается и накопление, расширенное воспроизводство общественного производства, а централизация по сравнению с концентрацией — вторичный процесс. Она подразумевает рост производства не на основе накопления, а на основе объединения уже существующего производства.

В таком аспекте эти процессы самостоятельные, но так как общественное производство находится в постоянном движении, эти процессы не существуют друг без друга. Они однотипные. Но первичная роль, в конечном счете, принадлежит концентрации производства. Централизация представляет собой лишь форму ее проявления.

Сегодня, когда в определенной мере ограничен экстенсивный путь развития социалистической экономики и большое значение имеет интенсификация производства, одним из прогрессивных направлений концентрации производства является создание производственных объединений на базе уже существующих предприятий. Здесь централизация лишь завершает концентрацию. Значит можно выделить такую логическую схему: развитие производительных сил, совершенствование производственных отношений, углубление процессов разделения и кооперации труда на современном этапе развития социалистической экономики, развитие на их основе концентрации, централизации и специализации вызывает существенные сдвиги в производственно-экономических, организационных структурах первичных производственных звеньев, что выражается в развитии качественно нового производственного звена — производственного объединения.

На современном этапе развития происходят качественные изменения в общественном характере производства. Появление новых видов продукции, тенденции роста их номенклатуры способствуют развитию новых отраслей и подотраслей, дифференциации производства, а это объективно ставит в порядке дня развитие технико-экономических отношений между субъектами производства, совершенствование производственных отношений. Этот процесс отражается развитием первичных производственных звеньев, прежде всего развитием производственных объединений.

Производственные объединения — это качественно новые первичные звенья. Они представляют собой не механическое соединение предприятий, а единый производственно-хозяйственный комплекс, в котором органически слиты наука и производство, широко развиты специализация и кооперирование. Для раскрытия экономической природы производственных объединений необходимо исходить из такой постановки вопроса, ибо здесь даны экономические основы производственного объединения и ее основные признаки.

Во-первых, производственные объединения не представляют собой механическую сумму предприятий. Арифметическое объединение предприятий, централизация лишь функций управления, и то нередко частичное, с количественной или качественной стороны, не меняет общественного производства. Поэтому производственное объединение должно представить органический комплекс, т. е. взаимоотношения предприятий и организаций, входящих в него, должны основываться на их

технической и экономической целостности; во-вторых, производственное объединение основывается на специализации и кооперации, а это означает, что входящие в него производственные звенья заняты производством каких-то частей конечного продукта и эта специализация развита на таком уровне, что звенья, входящие в объединение, технико-технологически и экономически взаимозависимы; в-третьих, глубокая специализация и кооперация способствуют органическому слиянию науки с производством.

Главная особенность, которая характерна для производственного объединения, заключается в том, что оно представляет многозаводское предприятие, и деятельность каждого так взаимосвязана технически и экономически, что они теряют свою самостоятельность. На основе изменения в техническом базисе деятельность каждого звена сливается в один общественный процесс. Как отмечает К. Маркс, «весь процесс разлагается здесь объективно, в зависимости от его собственного характера, на свои составные фазы и проблема выполнения каждого частичного процесса и соединения различных частичных процессов разрешается посредством технического применения механики, химии и т. д.»⁴.

Исходя из этого положения, производственное объединение — не предприятие в прямом смысле, как завод или же фабрика, ибо само охватывает разные предприятия.

Производственное объединение — это единый производственно-хозяйственный комплекс, который характеризуется: а) единством производственных и технологических процессов. Процесс производства здесь опирается на определенную систему машин, определенный технологический цикл. Каждое звено, входящее в объединение, представляет собой одно звено технологической цепочки и их деятельность направлена на получение конечного продукта; б) экономическим единством — кругооборот и воспроизводство производственных фондов осуществляются лишь в масштабе производственного объединения. Основные хозяйственные функции сосредоточены в объединении и оно выступает как самостоятельный субъект производства, как юридическое лицо; в) организационным единством, что подразумевает централизованное управление объединением, участие производственных звеньев в управлении на основе принципов демократического централизма.

Исходя из этого, производственное объединение — это единый производственно-хозяйственный комплекс, возникший на основе дальнейшего обобществления социалистического производства и углубления специализации и кооперации, которая характеризуется научно обоснованным единством, технико-технологической и экономико-организационной целостностью. Производственные единицы, входящие в объединение, не представляют собой обособленных технико-экономических субъектов, для них характерна органическая целостность, управление исходит из единого центра.

Производственное объединение не только основывается на специализации и кооперации производства и представляет итог их развития, но в это же время выступает условием развития специализации и кооперации. Здесь имеются не только прямые, но и обратные причинно-следственные связи, поэтому формы развития производственных объединений в большой степени зависят от форм развития специализации и кооперации.

Формы производственных объединений зависят от типа объединения, а тип определяется направлениями развития специализации произ-

⁴ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 23, с. 391.

водства, следовательно, в народном хозяйстве существует два типа объединения — вертикальный и горизонтальный. Соответственно этим двум типам, в экономической литературе выделяют три основные формы объединения⁵.

К первой форме относятся те объединения, которые характеризуются высоким уровнем обобществления производства. Предприятия, входящие в это объединение, полностью теряют свою производственную и хозяйственную самостоятельность, не пользуются правами юридического лица. Фактически создается новый производственно-хозяйственный организм. Предприятия, входящие в него, характеризуются органическим единством, и основу этого единства представляют основные производственные процессы технологического цикла.

Ко второй форме относятся те объединения и часть предприятий, которые входят в нее, частично теряя самостоятельность. Такое объединение, в основном, построено на принципах управления.

К третьей форме относятся те объединения, предприятия которых не теряют хозяйственную самостоятельность. Здесь централизованы лишь некоторые функции управления. Производственные связи в таких объединениях не опираются на единый технико-технологический процесс. Происходит лишь разработывание политики общих направлений развития производства.

Надо отметить, что в народном хозяйстве функционируют все три вида производственных объединений, но преобладающее преимущество занимают объединения первых двух форм. Крупное машинное производство представляет ту сферу, где наиболее наглядно просматриваются закономерности развития производства, поэтому становление и развитие производственных объединений в таких отраслях, как машиностроение, станкостроение и др. носит наиболее классический характер и наиболее точно отражает закономерности развития процессов обобществления производства.

Создание производственных объединений в народном хозяйстве по постановлению ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 12 июля 1979 года должно было закончиться еще в прошлой пятилетке, но продолжается оно и сегодня. Вместе с тем растет число тех объединений в состав которых входят самостоятельные звенья. Это объясняется во-первых, ростом абсолютного числа производственных объединений, неразвитостью взаимосвязи между ранее обособленными предприятиями и, во-вторых, часто это вызвано механическим подходом к делу, т. е. когда создаются объединения, которые носят одно лишь название и не отражают реального содержания объединения. В связи с этим в полной мере разделяем мнение А. Л. Гуния, что «... высокий удельный вес в общей численности промышленно-производственных единиц предприятий, находящихся на самостоятельном балансе, свидетельствует, что особенно существенных качественных сдвигов в результате создания производственно-и научно-производственных объединений в промышленности не произошло. В данном процессе имело место механи-

⁵ См.: Производственные объединения. Проблемы, перспективы. Под ред. В. М. Лагуткина. М. 1971, с. 96; Калита Н. С. Манцуров Г. И. Социалистическое производственное объединение. М., 1972, с. 55; Шербаков В. Объединения в промышленности и товарно-денежные отношения, «Экономические науки» 1982, № 9, с. 42.

ческое объединение промышленных предприятий (а также отраслевых научных подразделений) вместо органического слияния их в едином целенаправленном производственном цикле»⁶. Другие авторы указывают, что невозможно допускать в создании производственных объединений шаблона и формализма. Объединения создаются не для того, чтобы в одном предприятии сосредоточить большое количество рабочих и объем выпускаемой продукции. Концентрация производства уже сама собой подразумевает сосредоточение ресурсов в одной производственной единице, но рост размеров производства не самоцель. Это обозначало бы упрощение проблемы и ее формальное решение. Можно объединить разные предприятия, но не получить экономического эффекта. Механически, лишь на организационной основе объединенные предприятия не создают одну целостность и экономически не дополняют друг друга. Трудно не согласиться с этой точкой зрения, поскольку реальное обобществление производства, развитие производственных отношений происходит лишь в том случае, когда с созданием объединения происходит перегруппировка технологии, техники, углубление специализации производства.

Существование большого количества производственных объединений, в которые входят самостоятельные предприятия, породило мнение о формальных, механических объединениях. Такое состояние было допущено положением о производственных объединениях как исключение⁷, но это исключение носит такой обширный характер, что оно превратилось в закономерность.

Создание производственных объединений — сложный процесс, поэтому здесь нужно учесть ряд факторов. Одним из таких факторов представляется фактор территориального единства. Одной из особенностей производственных объединений представляется то, что их единицы расположены на значительной территории, имеют большие пространственные масштабы и это обусловлено тем, что в производственные объединения входят ранее самостоятельные предприятия, которые имели разное территориальное расположение, поэтому необходимо соблюдать принцип рационального территориального единства, соблюдение которого имеет особо важное значение, ибо, во-первых, тот экономический эффект, который достигается углублением специализации, перекрывается транспортными издержками; во-вторых, не улучшаются технико-экономические показатели предприятий, входящих в объединение, так как большая территориальная разобщенность мешает соблюдению принципа производственного единства.

Становление производственных объединений — сложный и противоречивый процесс. Многие предприятия часто вынуждены изготавливать такие детали и узлы, которые не входят в ее производственный профиль, и разворачивать такое подсобное производство, которое обеспечивает нормальное функционирование основного производства. В результате таких процессов растет автономность. Экономическая обособленность этих предприятий от других растет, развивается их универсальный характер, поэтому специализация таких предприятий без крупного капиталовложения, без значительных изменений производ-

⁶ Гуния А. Л. Качественные сдвиги в формах и методах управления в сфере экономики. Тбилиси, 1983, с. 175.

⁷ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, т. 10. М., 1976, с. 140.



ственных функций почти невозможна и связана с большими общественными затратами. Такая твердая универсализация — не положительное явление, поскольку, во-первых, трудно в условиях роста новых видов продукции перейти на их производство и, во-вторых, когда предприятие выпускает продукт одного профиля, но вместе с тем вынуждено изготавливать разные вспомогательные средства, это ухудшает качество выпускаемой продукции или же вообще технико-экономические показатели, что обходится обществу довольно дорого.

Для решения этого вопроса в некоторых социалистических странах (ГДР) в начале 60-ых годов было запрещено не только строительство комплексных, универсальных предприятий, но даже своих цехов на собственные средства для производства той продукции, которая имеет межотраслевое значение⁸. Этим, конечно, не исчерпываются противоречия деспециализации производства, требующей большего внимания, потому что оно представляет процесс, противоположный специализации; вместе с тем, в этом противоречии переплетены экономические противоречия, в числе которых особое место занимает противоречие в системе экономических интересов. Нередко «частный» интерес предприятий в той или иной форме противоречит процессам интеграции, поэтому надо создать такую систему материального стимулирования, которая это противоречие сведет до минимума. Конечно, сказать, что с созданием такой системы сразу же исчезнет противостояние в интересах, неправомерно. Этот вопрос может решиться лишь после реальных изменений в технико-экономических основах производств.

Пока предприятия, входящие в производственное объединение, сохраняют техническую самостоятельность, имеют завершённый технологический цикл, такого рода противоречия всегда сохраняются. Это противоречие наглядно просматривается в тех объединениях, которые принадлежат ко второй и третьей формам. В хозяйственной практике есть случаи (и это допущено положением о производственных объединениях), когда производственная единица, входящая в производственное объединение, оформляет хозяйственный договор с другими предприятиями, а в конце выясняется, что эта единица не способна выполнить этот договор, вместе с тем ответственность несет не само предприятие, а объединение. Такое положение нам не представляется нормальным, ибо больше мешает становлению объединений в своем настоящем экономическом содержании.

Вместе с этими противоречиями нельзя не выделить субъективные противоречия, которые тормозят процесс развития производственных объединений. В связи с этим вопросом интересна точка зрения Э. П. Дунаева: «Для преобразования мелких предприятий в филиалы производственного объединения в социалистической экономике нет социально-экономических препятствий, ибо мы имеем дело с одной формой собственности, такое преобразование выгодно обществу в целом и, в конечном счете, и головному предприятию и предприятиям, ставшим филиалами. Это не значит, однако, что не существует никаких препятствий. Следует иметь ввиду психологические моменты — директору

⁸ Обобществление социалистического производства в условиях НТР. Под ред. С. С. Ильина, Н. Попова. М., 1984, с. 37.

самостоятельного предприятия не очень желательно превращение в директора филиала, а также различные ведомственные барьеры, если предстоит передача предприятия из одного ведомства в другое. К сожалению, эти субъективные моменты оказывают значительное тормозящее влияние на создание производственных комплексов, производственных объединений⁹.

В социалистическом обществе растет роль человеческого фактора, роль субъекта в управлении экономикой, появляется возможность противоречия между индивидом и обществом, но общественная собственность на средства производства, планомерное развитие производства дают возможность, чтобы это противоречие разрешалось, исходя из общественных интересов.

Обобществление социалистического производства, развитие материальных условий процессов разделения и кооперации, концентрации и специализации производства требуют совершенствования организационной структуры производства, совершенствования производственных отношений, одним из главных проявлений которого является производственное объединение.

Представлена отделом политической экономии Института экономики и права АН ГССР

⁹ Дунаев Э. П. Объединения в промышленности, как форма обобществления социалистического производства. М., 1974, с. 142—143.



В. Г. ПАПАВА

О НАРОДНОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПОДХОДЕ К ОЦЕНКЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ФОНДОВ.

Снижение уровня главного показателя использования основных производственных фондов — фондоотдачи как в целом по народному хозяйству СССР и союзных республик, так и по отраслям материального производства, особенно остро ставит перед экономической теорией и практикой социалистического хозяйствования задачу разработки системы управления данным показателем и его планирования.

Создание указанной системы прежде всего упирается в разработку специальной методики, наиболее точно оценивающей степень использования основных производственных фондов. В свою очередь, точность оценки последнего непосредственно зависит от исходных методологических позиций, на основе которых и должно осуществляться измерение.

Распространенный в экономической теории и практике социалистического хозяйствования подход к оценке использования основных производственных фондов основывается на определении показателя фондоотдачи для каждого звена народного хозяйства самостоятельно, изолированно. В частности, для каждого из них (будь это союзная республика, отрасль или предприятие) показатель фондоотдачи рассчитывается как отношение объема произведенной продукции данного звена к его же среднегодовым основным производственным фондам¹. Так как определенные таким образом показатели фондоотдачи различных звеньев народного хозяйства изолированно друг от друга оценивают использование основных производственных фондов, сосредоточенных в том или ином звене, то данный подход условно можно квалифицировать локальным подходом к оценке использования основных производственных фондов, а фондоотдачу — локальным показателем этой оценки.

Безусловно, локальная оценка использования основных производственных фондов имеет важное значение для принятия конкретных плано-экономических решений. Но данная оценка не может считаться полной для характеристики использования основных производственных фондов при социализме (поэтому и не единственно определяющей указанные решения со стороны степени использования основных производственных фондов). Это обусловлено тем, что локальный показатель не учитывает (и не может учитывать), как достижение той или иной

¹ Вопрос о непримлемости встречающейся в экономической литературе концепции исчисления фондоотдачи как отношения объема произведенной продукции к сумме основных производственных и оборотных фондов будет рассмотрен ниже.



степени использования основных производственных фондов в любом данном звене народного хозяйства сказывается на конечном результате всего общественного производства с учетом степени использования основных производственных фондов в других звеньях того же иерархического уровня. А такой подход к оценке использования основных производственных фондов непосредственно исходит из общественного характера собственности на средства производства и, в том числе, на средства труда.

В отличие от частной собственности на средства производства при общественной собственности производство в любом звене народного хозяйства подчинено единой цели развития всей социально-экономической системы. Эта цель и определяет то, как должны быть распределены средства производства по различным звеньям народного хозяйства и как там использованы для ее достижения. В свою очередь, общественная собственность на средства производства создает и объективную возможность такого распределения последних, исходя из интересов всего общества.

Таким образом, общественная собственность на средства производства (и в том числе на средства труда), с одной стороны, создает необходимость в единой системе распределения и использования средств производства, а с другой — возможность ее реализации. Последняя же требует не только (и не столько) локальной оценки использования основных производственных фондов, но прежде всего народнохозяйственной оценки.

Народнохозяйственный подход к оценке использования основных производственных фондов основывается на измерении степени последних в каждом звене с учетом аналогичных показателей во всех остальных звеньях народного хозяйства. Данный подход нацелен на измерение взаимовлияния уровней фондоотдач в различных звеньях народного хозяйства для достижения желаемого конечного результата общественного производства.

На основе народнохозяйственного подхода к оценке использования основных производственных фондов создаются реальные предпосылки измерения межотраслевого взаимовлияния реализации достижений науки и техники, когда внедрение последних в одной какой-либо отрасли (в общем случае, в одном каком-либо звене народного хозяйства) вызывает соответствующие изменения в результативности производства в других отраслях (звеньях)². В этом направлении самостоятельной народнохозяйственной оценки требует использование вводимых в действие в течение года основных производственных фондов и его влияние на использование их среднегодовой величины.

Как было отмечено выше, именно общественная собственность на средства производства обуславливает необходимость и возможность народнохозяйственного подхода к оценке использования основных производственных фондов. Поэтому в условиях социализма (как и в условиях коммунизма вообще) при определении желаемого уровня фондоотдачи в том или ином звене народного хозяйства прежде всего необходимо исходить из того, какие народнохозяйственные оценки использования основных производственных фондов в различных звеньях соответствуют данному уровню фондоотдачи.

Для того, чтобы измерить как взаимовлияют степени использования основных производственных фондов в различных звеньях одного и

² Смехов Б. Согласование натуральных и стоимостных пропорций социалистического воспроизводства. «Вопросы экономики», 1984, № 8, с. 25.



того же иерархического уровня народного хозяйства, следует учесть все производственные взаимосвязи между этими звеньями. В частности, учету подлежат все текущие и капитальные затраты продукции одних звеньев на создание новых и производственное функционирование всех имеющихся в наличии основных производственных фондов. Таким образом, пропорции распределения основных производственных фондов между звеньями одного и то же иерархического уровня народного хозяйства непосредственно влияют на уровень народнохозяйственной оценки степени их использования, что также требует соответствующего измерения.

Необходимо отметить, что выбранные на основе народнохозяйственного подхода к оценке использования основных производственных фондов оптимальные уровни фондоотдачи для каждого звена народного хозяйства в общем случае будут отличаться от максимальных возможных значений фондоотдач. Стремление же к максимизации последних в каждом звене народного хозяйства, как известно, характерно для локального подхода к оценке использования основных производственных фондов. Но максимальный уровень фондоотдачи в каждом звене народного хозяйства вовсе не обеспечивает всемерного улучшения использования основных производственных фондов, ибо не учитывает, за счет чего, за счет каких затрат в других звеньях он достигается. Иначе говоря, использование основных производственных фондов при социализме имеет системный, целостный характер, проявляющийся в том, что максимизация степени этого процесса во всех звеньях народного хозяйства, взятых изолированно друг от друга, не обеспечивает максимального эффекта с точки зрения всего народного хозяйства.

Для наглядности вышерассмотренных вопросов разберем следующий условный пример. Пусть народное хозяйство состоит из двух отраслей — А и Б. Для упрощения анализа производственных взаимосвязей допустим, что обе они являются нефондосоздающими отраслями, вследствие чего производственные взаимосвязи включают лишь текущие материальные затраты³.

Пусть в отрасли А в данном конкретном году имеется 1000 единиц⁴ основных производственных фондов в среднегодовом исчислении, а в отрасли Б — 4000 единиц.

Производственные взаимосвязи между этими отраслями, описываемые коэффициентами прямых затрат, зададим в виде следующей шахматной таблицы:

	А	Б
А	0	0,5
Б	0,4	0,2

³ Включение в рассматриваемый пример фондосоздающей отрасли и, соответственно, учет капитальных затрат тоже, лишь усложнил бы этот пример, не меняя при этом содержания заключений, сделанных на его основе.

⁴ В данном примере единицы измерения пропущены. Подразумевается, что все рассматриваемые параметры имеют общепринятые измерения (как правило, ценностные), и подобраны таким образом, что все они надлежащим образом соизмеримы.

Пусть в обеих отраслях имеются тем или иным известным путем рассчитанные и обоснованные по два варианта уровней фондоотдачи⁵, на основе которых определяются возможные объемы производства продукции и ее затраты (таблица 1).

Таблица 1
Варианты уровней фондоотдач, объемов производства межотраслевых текущих материальных затрат (условный пример)

	Отрасль А		Отрасль Б	
	I вариант	II вариант	I вариант	II вариант
Фондоотдача	0,85	1,30	0,45	0,70
Объем производства продукции	$0,80 \times 1000 = 850$	$1,30 \times 1000 = 1300$	$0,45 \times 4000 = 1800$	$0,70 \times 4000 = 2800$
Затраты продукции отрасли А на:				
а) продукцию отрасли А	$0 \times 850 = 0$	$0 \times 1300 = 0$	—	—
б) продукцию отрасли Б	—	—	$0,5 \times 1800 = 900$	$0,5 \times 2800 = 1400$
Затраты продукции отрасли Б на:				
а) продукцию отрасли А	$0,4 \times 850 = 340$	$0,4 \times 1300 = 520$	—	—
б) продукцию отрасли Б	—	—	$0,2 \times 1800 = 360$	$0,2 \times 2800 = 560$

В зависимости от выбора уровня фондоотдачи одной и другой отраслями, будут меняться значения объемов производства и текущие материальные затраты. Всего возможны четыре случая, рассмотрим каждый из них.

Случай 1. В обеих отраслях выбраны первые варианты уровней фондоотдачи. Тогда потребность в продукции отрасли А в качестве текущих материальных затрат для обеспечения производственного функционирования основных производственных фондов с заданными уровнями фондоотдачи в обеих отраслях составит $0 + 900 = 900$ единиц. Аналогичная потребность в продукции отрасли Б будет $340 + 360 = 700$ единиц. Указанные потребности в продукции отраслей А и Б носят исключительно производственный характер. Из всего объема производства продукции отрасли А 850 единиц и отрасли Б 1800 единиц из сферы материального производства выходит и, соответственно, направляется на конечное потребление⁶ продукции А $850 - 900 = -50$ единиц

⁵ Методика расчета и обоснования фондоемкости на перспективу дается, например, в книге: Малыгин А. А. Планирование воспроизводства основных фондов. М., 1985, с. 173—181; фондоотдача же, как известно, является обратной величиной фондоемкости.

⁶ Так как по условию примера обе отрасли нефондосоздающие, то в нем отсутствуют капитальные затраты не только на создание основных производственных фондов, но и на основных непроизводственных фондов.

и отрасли Б $1800 - 700 = 1100$ единиц. Таким образом, при выбранных уровнях фондоотдачи в отраслях А и Б продукция отрасли А оказывается дефицитной, ибо потребность в ней для целей текущих материальных затрат превышает ее производство.

Следовательно, случай, когда обе отрасли выбрали нижние уровни фондоотдачи, является неприемлемым.

Случай 2. В обеих отраслях выбраны вторые варианты уровней фондоотдачи. Тогда потребность в продукции отрасли А в качестве текущих материальных затрат составит $0 + 1400 = 1400$ единиц, а потребность в продукции отрасли Б — $520 + 560 = 1080$ единиц. Сопоставляя эти потребности с объемами производства продукции в отраслях А 1300 единиц и Б 2800 единиц, получим, что из сферы материального производства на конечное потребление выходит продукции отрасли А $1300 - 1400 = -100$ единиц и отрасли Б $2800 - 1080 = 1720$ единиц. И в этом случае, как в предыдущем, продукция отрасли А оказывается дефицитной, ибо потребность в ней для целей текущих материальных затрат превышает ее производство.

Таким образом, хотя этот случай на основе локального подхода оценки использования основных производственных фондов является наилучшим (ибо в обеих отраслях выбираются максимальные уровни фондоотдачи), но с народнохозяйственной точки зрения неприемлем, так как продукцией отрасли А не обеспечивается достижения заданных уровней фондоотдачи в обеих отраслях⁷.

Случай 3. В отрасли А выбран I вариант, а в отрасли Б — II вариант уровней фондоотдачи. В этом случае потребность в продукции отрасли А в качестве текущих материальных затрат составит $0 + 1400 = 1400$ единиц, а потребность в продукции отрасли Б — $340 + 560 = 900$ единиц. Так как объем производства продукции отрасли А равен 850 единицам, а отрасли Б — 2800 единицам, то из сферы материального производства выйдет $850 - 1400 = -550$ единиц продукции отрасли А и $2800 - 900 = 1900$ единиц продукции отрасли Б. Этот случай еще в большей степени неприемлем, чем предыдущие, ибо дефицитность продукции отрасли А существенно возрастает.

Случай 4. В отрасли А выбран II вариант, а в отрасли Б — I вариант уровней фондоотдачи. Потребность в продукции отрасли А в качестве текущих материальных затрат будет $0 + 900 = 900$ единиц, а потребность в продукции Б — $520 + 360 = 880$ единиц. Сопоставляя их с объемами производства продукции отраслями А 1300 единиц и Б 1800 единиц, получим, что из сферы материального производства на цели конечного потребления выйдет $1300 - 900 = 400$ единиц продукции отрасли А и $1800 - 880 = 920$ единиц продукции отрасли Б.

Таким образом, без всякого сомнения, данный случай предпочтительнее всех предыдущих, ибо продукция ни одной из отраслей не является дефицитной: объем производства полностью покрывает потребности в текущих материальных затратах и обеспечивает конечное потребление тоже.

На основе данного условного примера проиллюстрирована ситуация, когда оптимальные уровни фондоотдачи, определяемые на основе локального и народнохозяйственного подходов к оценке использования основных производственных фондов, отличаются друг от друга.

⁷ Заметим, что, исходя из критерия минимизации дефицита продукции любой из рассматриваемых отраслей, случай 1 предпочтительнее случаю 2, т. е. случай с низкими уровнями фондоотдачи в обеих отраслях, согласно условиям примера, предпочтительнее случаю с высокими уровнями фондоотдачи.

Путем обобщения вычислительных процедур рассмотренного примера выведем формулы народнохозяйственной оценки использования основных производственных фондов на межотраслевом уровне материального производства. С этой целью введем следующие обозначения.

Пусть i и j — индексы, а n — количество отраслей материального производства; φ_j — фондоотдача в j -й отрасли; a_{ij} — коэффициент прямых затрат продукции i -й отрасли на единицу продукции j -й отрасли; κ_{ij} — коэффициент, характеризующий потребность в продукции i -й отрасли, которая расходуется в качестве капитальных затрат для ввода в действие единицы основных производственных фондов в j -й отрасли; λ_j — коэффициент перевода абсолютной величины ввода в действие основных производственных фондов j -й отрасли в среднегодовую; Φ_i — среднегодовая величина основных производственных фондов i -й отрасли; $\Delta\Phi_i$ — ввод в действие основных производственных фондов i -й отрасли.

На первом этапе обобщения указанного примера рассмотрим случай с нефондосоздающими отраслями. С этой целью все отрасли материального производства разобьем на две группы: пусть первые m отраслей являются нефондосоздающими, а остальные $n-m$ отраслей фондосоздающими.

Следуя логике расчетов рассмотренного условного примера, для каждой нефондосоздающей отрасли определяются величины

$$\Delta\Phi_i(\Phi) = \varphi_i\Phi_i - \sum_{j=1}^n a_{ij}\varphi_j\Phi_j, \quad i=1,2,\dots,m. \quad (1)$$

$\varphi_i\Phi_i$ показывает объем производства в i -й отрасли при заданной фондоотдаче с имеющихся основных производственных фондов, а

$\sum_{j=1}^n a_{ij}\varphi_j\Phi_j$ — потребность в продукции i -й отрасли в качестве те-

кущих материальных затрат для производственного функционирования во всех отраслях материального производства, имеющихся в наличии основных производственных фондов (в среднегодовом исчислении) с заданными уровнями фондоотдачи. На основе данной интерпретации, $\Delta\Phi_i(\Phi)$ характеризует ту часть продукции i -й отрасли, которая остается после вычета из всего объема производства текущих материальных затрат, необходимых для производственного функционирования имеющихся в наличии основных производственных фондов во всех отраслях материального производства, т. е. чистый выпуск продукции при заданных уровнях фондоотдачи во всех отраслях материального производства.

Исходя из данной трактовки $\Delta\Phi_i(\Phi)$, этот показатель назовем абсолютной чистой фондоотдачей. Она является абсолютным показателем народнохозяйственной оценки использования основных производственных фондов. Относительным же показателем будет удельная чистая фондоотдача, характеризующая продукцию i -й отрасли, произведенную с единицы имеющихся в наличии в этой (i -й) отрасли основных производственных фондов, за вычетом текущих материальных затрат, необходимых для производственного

функционирования имеющихся в наличии во всех отраслях материального производства основных производственных фондов, переведенных в масштабе основных фондов i -й отрасли. Иначе говоря, чистая удельная фондоотдача i -й отрасли ($\Delta\varphi_i^*(\Phi)$) определяется как отношение абсолютной чистой фондоотдачи к среднегодовой величине основных производственных фондов этой (i -й) отрасли и для нефондосоздающих отраслей рассчитывается по формуле:

$$\Delta\varphi_i^*(\Phi) = \frac{\Delta\varphi_i(\Phi)}{\Phi_i} = \varphi_i - \sum_{j=1}^n a_{ij} \varphi_j \rho_{ij}, \quad i=1,2,\dots,m, \quad (2)$$

где: $\rho_{ij} = \frac{\Phi_j}{\Phi_i}$ — среднегодовая величина основных производственных фондов j -й отрасли, переведенная в масштабе среднегодовой величины основных производственных фондов i -й отрасли.

Для народнохозяйственной оценки степени использования основных производственных фондов, кроме удельной чистой фондоотдачи, важно измерить, как соотносятся в каждой отрасли материального производства величины произведенной продукции с единицы имеющихся в наличии основных производственных фондов и потребности в ней для целей текущих материальных затрат, необходимых для производственного функционирования по единице имеющихся во всех отраслях основных производственных фондов. Разность между этими величинами является нормативным показателем народнохозяйственной оценки степени использования основных производственных фондов в нефондосоздающих отраслях, ибо сопоставляет производственно-затратные характеристики функционирования по единице основных производственных фондов во всех отраслях материального производства. Этот показатель назовем нормативной чистой фондоотдачей, которая для каждой нефондосоздающей отрасли определится по формуле:

$$\Delta\varphi_i^0(\Phi) = \varphi_i - \sum_{j=1}^n a_{ij} \varphi_j, \quad i=1,2,\dots,m. \quad (3)$$

Естественно, что в разных отраслях материального производства не находится и не может находиться одинаковое количество основных производственных фондов, так как нормальный ход общественного воспроизводства требует вполне определенных (далеко не всегда один к одному) пропорций между средствами труда этих отраслей. Поэтому сопоставление удельной чистой фондоотдачи с нормативной чистой фондоотдачей оценивает пропорции распределения основных производственных фондов с народнохозяйственной точки зрения их использования:

$$\text{если } \Delta\varphi_i^*(\Phi) \geq \Delta\varphi_i^0(\Phi) \quad (\Delta\varphi_i^*(\Phi) < \Delta\varphi_i^0(\Phi)),$$

то пропорции распределения основных производственных фондов способствуют их не менее (менее) худшему использованию с народнохозяйственной точки зрения, чем это «заложено» в заданных показателях фондоотдачи при существующих межотраслевых взаимосвязях.

Для формирования аналогичных показателей народнохозяйственной оценки использования основных производственных фондов для фондосоздающих отраслей необходимо наряду с текущими материальными

ми затратами учесть и капитальные вложения на ввод в действие основных производственных фондов. В частности, показатель абсолютной чистой фондоотдачи в общем случае и для нефондосоздающих и для фондосоздающих отраслей определится по формуле⁸:

$$\Delta\varphi_i(\Phi) = \varphi_i\Phi_i - \sum_{j=1}^n (\chi_{ij}\Delta\Phi_j + a_{ij}\varphi_j\Phi_j), \quad i=1,2,\dots,n. \quad (4)$$

Аналогичным образом показатели удельной и нормативной чистой фондоотдачи в общем случае определяются по формулам:

$$\Delta\varphi_i^*(\Phi) = \frac{\Delta\varphi_i(\Phi)}{\Phi_i} = \varphi_i - \sum_{j=1}^n (\chi_{ij}\Delta\epsilon_j + a_{ij}\varphi_j)\varphi_{ij}, \quad i=1,2,\dots,n, \quad (5)$$

$$\Delta\varphi_i^0(\Phi) = \varphi_i - \sum_{j=1}^n (\chi_{ij}\Delta\epsilon_j + a_{ij}\varphi_j), \quad i=1,2,\dots,n, \quad (5a)$$

где: $\Delta\epsilon_j = \frac{\Delta\Phi_j}{\Phi_j}$ — отношение ввода в действие основных производственных фондов к их среднегодовой величине в j -й отрасли.

Для фондосоздающих отраслей, аналогично нефондосоздающим, оценка пропорций распределения основных производственных фондов между отраслями материального производства с народнохозяйственной точки зрения их использования также происходит путем сравнения показателей удельной и нормативной чистой фондоотдачи.

С целью более глубокого анализа влияния распределения основных производственных фондов между отраслями материального производства на народнохозяйственную оценку их использования, необходимо измерить, как, в какую сторону меняются пропорции указанного распределения, т. е. раздельно измерить народнохозяйственные оценки использования наличных на начало планового периода и вновь вводимых основных производственных фондов.

Если через Φ_i обозначить наличие на начало планового периода основных производственных фондов за вычетом их среднегодового выбытия в i -й отрасли материального производства⁹, то Φ_i можно представить как следующую сумму:

$$\Phi_i = \bar{\Phi}_i + \lambda_i \Delta\Phi_i, \quad i=1,2,\dots,n. \quad (6)$$

Подставив (6) в (4), получим, что

$$\Delta\varphi_i(\Phi) = \Delta\varphi_i(\bar{\Phi}) + \Delta\varphi_i(\Delta\Phi), \quad i=1,2,\dots,n, \quad (7)$$

где:

$$\Delta\varphi_i(\bar{\Phi}) = \varphi_i\bar{\Phi}_i - \sum_{j=1}^n a_{ij}\varphi_j\bar{\Phi}_j, \quad i=1,2,\dots,n, \quad (8)$$

⁸ Здесь и далее для нефондосоздающих отраслей, т. е. при $i=1,2,\dots,m$, $\chi_{ij} = 0$ для любого j , $j=1,2,\dots,n$.

⁹ В дальнейшем для краткости $\bar{\Phi}_i$ будем называть просто наличными основными производственными фондами.



$$\Delta\varphi_i(\Delta\Phi) = \varphi_i \lambda_i \Delta\Phi_i - \sum_{j=1}^n (x_{ij} + a_{ij} \varphi_j \lambda_j) \Delta\Phi_j, \quad i=1, 2, \dots, n. \quad (9)$$

$\Delta\varphi_i(\bar{\Phi})$, аналогично $\Delta\varphi_i(\Phi)$, является абсолютной чистой фондоотдачей наличных основных производственных фондов, а $\Delta\varphi_i(\Delta\Phi)$ абсолютной чистой фондоотдачей вводимых основных производственных фондов.

Так же, как и для среднегодовых основных производственных фондов, и для наличных и для вновь вводимых фондов аналогичным образом определяются соответствующие показатели чистой удельной фондоотдачи. Если через $\bar{\rho}_{ij}$ обозначить наличные основные производственные фонды j -й отрасли, переведенные в масштабе наличных основных производственных фондов i -й отрасли $\left(\bar{\rho}_{ij} = \frac{\bar{\Phi}_j}{\bar{\Phi}_i}\right)$, через $\Delta\rho_{ij}$ — вводимые в j -й отрасли основные производственные фонды, переведенные в масштабе вводимых в i -й отрасли основных производственных фондов $\left(\Delta\rho_{ij} = \frac{\Delta\Phi_j}{\Delta\Phi_i}\right)$, то удельная чистая фондоотдача наличных основных производственных фондов определится по формуле:

$$\Delta\varphi_i^*(\bar{\Phi}) = \frac{\Delta\varphi_i(\bar{\Phi})}{\bar{\Phi}_i} = \varphi_i - \sum_{j=1}^n a_{ij} \varphi_j \bar{\rho}_{ij}, \quad i=1, 2, \dots, n, \quad (10)$$

а удельная чистая фондоотдача вводимых основных производственных фондов — по формуле:

$$\Delta\varphi_i^*(\Delta\Phi) = \frac{\Delta\varphi_i(\Delta\Phi)}{\Delta\Phi_i} = \varphi_i \lambda_i - \sum_{j=1}^n (x_{ij} + a_{ij} \varphi_j \lambda_j) \Delta\rho_{ij}, \quad i=1, 2, \dots, n. \quad (11)$$

Исходя из (7), взаимосвязь между показателями чистой удельной фондоотдачи среднегодовых, с одной стороны, и наличных и вводимых основных производственных фондов — с другой, имеет следующий вид:

$$\Delta\varphi_i^*(\Phi) = \frac{\Delta\varphi_i(\bar{\Phi})}{\bar{\Phi}_i} + \frac{\Delta\varphi_i(\Delta\Phi)}{\Delta\Phi_i} = \Delta\varphi_i^*(\bar{\Phi}) \frac{\bar{\Phi}_i}{\Phi_i} + \Delta\varphi_i^*(\Delta\Phi) \frac{\Delta\Phi_i}{\Phi_i},$$

или,

$$\Delta\varphi_i^*(\Phi) = \Delta\varphi_i^*(\bar{\Phi}) \bar{\varepsilon}_i + \Delta\varphi_i^*(\Delta\Phi) \Delta\varepsilon_i, \quad i=1, 2, \dots, n, \quad (12)$$

где: $\bar{\varepsilon}_i = \frac{\bar{\Phi}_i}{\Phi_i}$ — доля наличных основных производственных фондов в их среднегодовой величине¹⁰.

¹⁰ Согласно (6) между $\bar{\varepsilon}_i$ и $\Delta\varepsilon_i$ имеет место следующее соотношение: $\bar{\varepsilon}_i + \lambda_i \Delta\varepsilon_i = 1$, $i=1, 2, \dots, n$.

С целью исследования соотношения относительных и нормативных народнохозяйственных оценок использования наличных и вводимых основных производственных фондов, нормативную чистую фондоотдачу наличных ($\Delta\varphi_i^\circ(\bar{\Phi})$) и вводимых ($\Delta\varphi_i^\circ(\Delta\Phi)$) фондов определим по формулам, аналогичным (3), (5а):

$$\Delta\varphi_i^\circ(\bar{\Phi}) = \varphi_i - \sum_{j=1}^n \alpha_{ij}\varphi_j, \quad i=1,2,\dots, n, \quad (13)$$

$$\Delta\varphi_i^\circ(\Delta\Phi) = \varphi_i \lambda_i - \sum_{j=1}^n (x_{ij} + a_{ij}\varphi_j \lambda_j), \quad i=1,2,\dots, n. \quad (14)$$

Так же, как и для среднегодовых основных производственных фондов, и для наличных и для вводимых фондов путем сравнения (10) с (13) и (11) с (14) оцениваются пропорции распределения, соответственно, наличных и вводимых основных производственных фондов с народнохозяйственной точки зрения их использования.

Вышеприведенные показатели народнохозяйственной оценки использования основных производственных фондов можно интерпретировать и несколько иначе. С этой целью рассмотрим расширенную модель межотраслевого баланса общественного продукта:

$$x_i = \sum_{j=1}^n a_{ij} x_j + \sum_{j=1}^n x_{ij} \Delta\Phi_j + \bar{y}_i, \quad i=1,2,\dots, n, \quad (15)$$

$$f_j x_j = \lambda_j \Delta\Phi_j + \bar{\Phi}_i, \quad j=1,2,\dots, n \quad (16)$$

где: \bar{y}_i — чистый конечный продукт i -й отрасли;

f_j — фондоемкость j -й отрасли.

Подставив (6) в (16) и определив x_j получим:

$$x_j = \varphi_j \Phi_j, \quad j=1,2,\dots, n. \quad (17)$$

В свою очередь, подставив (17) в (15), и с учетом (4) получим, что $\bar{y}_i = \Delta\varphi_i(\Phi)$, т. е. чистая абсолютная фондоотдача равна чистому конечному продукту.

Таким образом, чистый конечный продукт в системе народнохозяйственной оценки использования основных производственных фондов на межотраслевом уровне материального производства приобретает эмерджентное свойство, так как выступает в виде чистой абсолютной фондоотдачи.

Исходя из данной трактовки абсолютной чистой фондоотдачи, удельную чистую фондоотдачу можно рассчитать как отношение чистого конечного продукта к среднегодовым основным производственным фондам; в соответствии с (7) чистый конечный продукт можно «разложить» на две части — чистый конечный продукт, произведенный за счет использования только наличных основных производственных фондов ($\bar{y}_i(\bar{\Phi})$), и чистый конечный продукт, произведенный за счет использования только вводимых основных производственных фондов ($\bar{y}_i(\Delta\Phi)$), и при этом $\bar{y}_i(\bar{\Phi}) = \Delta\varphi_i(\bar{\Phi})$ и $\bar{y}_i(\Delta\Phi) = \Delta\varphi_i(\Delta\Phi)$.

В (4) также, как и в (15)—(16) принимается существенно упрощенная гипотеза, согласно которой ввод в действие основных производственных фондов обеспечивается капитальными вложениями того же года. Использование этой гипотезы в целом не влияет на сущность предлагаемого подхода народнохозяйственной оценки использования основных производственных фондов, и она без всяких осложнений, без изменения принципиальных схем расчета вышеприводимых показателей может быть заменена на более реальные гипотезы фондообразования, используемые, например, в той или иной динамической модели межотраслевого баланса общественного продукта.

(15)—(16), как известно, является межотраслевой моделью общественного производства. Таковой является и (4), которое как было показано, получается из (15)—(16) непосредственным элементарным преобразованием. И в (15)—(16), и в (4) производственное функционирование основных и оборотных фондов учитывается исходя из специфических особенностей их вовлечения в производственный процесс, согласно которым основные производственные фонды участвуют в нескольких производственных циклах и в каждом из них изнашиваются частично, а оборотные фонды полностью потребляются в каждом производственном цикле. Поэтому именно на основе (15)—(16) или (4) и должен решаться вышезатронутый вопрос о целесообразности исчисления показателя фондоотдачи как отношения объема произведенной продукции к сумме основных производственных и оборотных фондов¹¹.

Любой экономический показатель, как известно, отражает тот или иной момент, ту или иную сторону общественного воспроизводства. Если этот важный методологический принцип нарушен, то показатель, каким бы обоснованным он не казался на первый взгляд, является лишь результатом поверхностных расчетов (ибо даже в случае несоблюдения согласованности единиц измерения в целом любые числа естественно могут быть подвержены математическим действиям), не имеющих реального основания.

Суммирование основных производственных и оборотных фондов при определении показателя фондоотдачи, как правило, аргументируется тем, что производство может осуществляться только лишь совместным вовлечением в него обоих этих фондов. При этом в одной из работ, придерживающихся данной концепции, приводится известная цитата из гегелевской «Логике» о соотношении членов и органов живого тела, рассмотренных в одном случае тем, что они представляют собою в единстве, а в другом случае — как простые части тела под рукой анатома¹².

Ошибочность данной концепции заключается в отождествлении совместного вовлечения в процесс производства основных производственных и оборотных фондов с их суммированием. «Совместное вовлечение» означает, что и основные производственные и оборотные

¹¹ Некоторые авторы видят необходимость еще большего «расширения» знаменателя фондоотдачи. Например, В. Вечканов считает, что в качестве последнего должен быть взят показатель авансированных средств, в состав которого, по его мнению, входят основные производственные фонды, авансированные оборотные фонды, товарные фонды и валютные резервы (Вечканов В. Фондоотдача: Экономическая природа и исчисление. «Экономические науки», 1985, № 8).

¹² Потребительная стоимость в экономике развитого социализма. М., 1974, с. 50—51. Критика данной позиции дается также в книге: Кантор Л. М. Теория и методология фондоотдачи при социализме. М., 1980, с. 32—33.

фонды совместно выполняют свойственные для каждого из них функции. Математической моделью этого «совместного вовлечения» в производство основных производственных и оборотных фондов является не их сумма, а как это было показано выше, (15)—(16) или (И) (4). Поэтому суммирование основных производственных и оборотных фондов больше соответствует механическому, чем гегелевскому диалектическому пониманию единства.

Продолжение рассуждения по логической схеме данной концепции приводит к необходимости суммирования основных производственных и оборотных фондов и затрат живого труда, ибо без него только лишь производственными фондами, как известно, принципиально невозможно (за редким исключением, в основном, в сельском хозяйстве) производство чего-либо. Так как подобное развитие рассуждений подрывает саму основу, содержание фондоотдачи, как продуктоотдачи производственных фондов (независимо от того, учитываются только основные, или основные и оборотные фонды, вместе взятые), то сторонники данной концепции искусственно прерывают логический ход мысли, «ставя точку» лишь на суммировании основных производственных и оборотных фондов.

Так же, как это было отмечено по поводу основных производственных и оборотных фондов, и живой труд должен отразиться в соответствующей модели производства, исходя из специфических особенностей его включения в процесс производства. В частности, межотраслевая модель общественного производства для данного случая по аналогии с (4) будет иметь вид:

$$\bar{y}_i = l_i L_i - \sum_{j=1}^n (\bar{x}_{ij} \Delta L_j + a_{ij} l_j L_j), \quad i=1,2,\dots, n, \quad (18)$$

где: l_i — производительность труда в i -й отрасли; L_i — трудовые ресурсы i -й отрасли; \bar{x}_{ij} — затраты на единицу их прироста (ΔL_j).

Взаимосвязь же между (18) и (4) по показателям использования трудовых ресурсов и основных производственных фондов устанавливается общеизвестным соотношением между показателями производительности труда и фондоотдачи, согласно которого первый равен произведению второго на фондовооруженность труда.

Необходимо отметить, что (18) так же, как и (4) для основных производственных фондов, может стать исходным соотношением для народнохозяйственной оценки использования трудовых ресурсов, что является предметом самостоятельного исследования и выходит за рамки поставленных в данной работе вопросов.

Представлена отделом воспроизводства и экономической эффективности капитальных вложений Института экономики и права АН ГССР.

ლილა გუგუშვილი

ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემა

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XXVII ყრილობამ განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო მიწების მელიორაციის გრძელვადიანი პროგრამის განხორციელების საკითხს. მეთორმეტე ხუთწლედში გათვალისწინებულია 3,3 მლნ ჰექტარი სარწყავი და 3,6 მლნ ჰექტარი დაშრობილი მიწების საექსპლოატაციოდ გადაცემა¹.

ამ დიდი ამოცანის განსახორციელებლად პარტიულ, საბჭოთა, სოფლის მეურნეობისა და წყალთა მეურნეობის ორგანიზაციები, კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები მნიშვნელოვან მუშაობას ატარებენ.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის XXVII ყრილობის დადგენილებაში აღნიშნულია, რომ „სოფლის მეურნეობის დარგში პარტიული ორგანიზაციების, საბჭოთა და სამეურნეო ორგანოების მთავარ ამოცანად დასახულია რესპუბლიკის აგროსამრეწველო კომპლექსის მაპროფილებელი დარგების შეწონასწორებული განვითარება მიწათმოქმედების კულტურის მკვეთრი ამაღლების, მელიორაციის ხანგრძლივი პროგრამის რეალიზაციის, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მიღწევების დანერგვისა და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ყველა პროცესის ყოველმხრივი ინტენსიფიკაციის საფუძველზე“².

ჩვენ რესპუბლიკაში სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავლიანობის გადიდებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს სარწყავი მიწების თითოეული ჰექტარის სრულყოფილად გამოყენებას, სარწყავი სისტემების მშენებლობასა და ექსპლოატაციაზე გაწეული დიდი დანახარჯების დროულად და სათანადოდ ანაზღაურებას. ამ თვალსაზრისით დიდი როლი ენიჭება ზემო-ალაზნის სარწყავ სისტემას, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოში მორწყავს 110 ათას ჰექტარ მიწის ფართობს.

ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემა თანამედროვე მძლავრი გრანდიოზული საინჟინრო ნაგებობაა. იგი, როგორც დიდი მასშტაბის მშენებარე ობიექტი, საკავშირო მნიშვნელობის პირველი კატეგორიის მელიორაციული მშენებლობაა. მისი მშენებლობა ორ რიგად ხორციელდება. I რიგი მორწყავს ახმეტის, თელავის, გურჯაანის და ნაწილობრივ სიღნაღის რაიონებში 41,1 ათას მიწის ფართობს, ხოლო II რიგი — გურჯაანის, სიღნაღის და წითელწყაროს რაიონებში — 60,2 ათას ჰექტარს.

¹ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XXVII ყრილობის მასალები, თბ., 1986, გვ. 461.

² საქართველოს კომპარტიის XXVII ყრილობის დადგენილება საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ანგარიშის გამო, „საქართველოს კომუნისტი“, 1986 წ. № 2, გვ. 71.

ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემის მშენებლობა დაიწყო 1965 წელს, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა საქართველოს სსრ მელიორაციისა და წყალთა მეურნეობის სამინისტროს წყალმშენის №7 სამშენებლო სამმართველო. 1968 წლის 29 მარტს შეიქმნა სპეციალიზებული სამშენებლო ტრესტი — „ალაზნ-მშენი“, რომელიც მდებარეობს ქ. თელავში, სარწყავი მასივის ცენტრალურ ნაწილში.

ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემა სათავეს იღებს პანკისის ხეობის შუა ნაწილში სოფ. დუისის ქვემოთ, სადაც აგებულია არხის სათავე ნაგებობა; მაგისტრალური არხის საერთო სიგრძე 107,2 კმ უდრის. ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემის ტერიტორია შედის საქართველოს სოფლის მეურნეობის საწარმო სპეციალიზაციის I და II ზონაში.

I ზონა (შიგა კახეთი) ალაზნის ველის მევენახეობისა და მეთამბაქოების ზონაა. იგი აერთიანებს ხუთ ადმინისტრაციულ რაიონს: ახმეტის, თელავის, გურჯაანის, ყვარლის და ლაგოდეხისას. ამ ზონის ბუნებრივი და სამეურნეო პირობები ხელსაყრელ პირობებს ქმნის სხვადასხვა სასოფლო-სამეურნეო კულტურების განვითარებისათვის. განსაკუთრებით ხელსაყრელი ნიადაგურ-კლიმატური პირობებია აქ სამრეწველო მევენახეობის განვითარებისათვის.

II ზონა (გარე კახეთის ზეგანი) არის მარცვლეულ — მეცხოველეობის ზონა, რომელშიც გაერთიანებულია სიღნაღის, წითელწყაროსა და საგარეჯოს ადმინისტრაციული რაიონები. ზონის ჩრდილო ნაწილში კი ხელსაყრელი პირობებია სამრეწველო მევენახეობის, მეხილეობის და მეაბრეშუმეობის განვითარებისათვის.

მორწყვის შედეგად აქ გათვალისწინებულია სამრეწველო მევენახეობის, მარცვლეულისა და მზესუმზირის წარმოების შემდგომი აღმავლობა, საკვები ბაზის მნიშვნელოვანი გაფართოება და მეცხოველეობის განვითარება.

ამრიგად, ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემის მშენებლობის დროულად დამთავრებას დიდი სახალხო მეურნეობრივი მნიშვნელობა აქვს.

ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემის I რიგის მშენებლობის ზონის მთლიანი ფართობი 52 458 ჰექტარს შეადგენს, შიგა კახეთის დაპროექტებული სარწყავი ზონა (ბრუტო ფართობი 50 303 ჰა) მკიდროდაა დასახლებული და მთლიანად ათვისებულია.

სარწყავი ზონის სასოფლო-სამეურნეო კულტურათა შორის დიდი მნიშვნელობა აქვს ვაზს. მევენახეობა კახეთის ერთ-ერთი ყველაზე შემოსავლიანი და წამყვანი დარგია.

ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემით მოირწყო ათას ჰექტარობით: 1981 წ. — 35,2; 1982 წ. — 35,2; 1983 წ. — 35,5; 1984 წ. — 35,6; 1985 წ. — 35,6; 1986 წ. — 37,6 ათასი ჰექტარი.

ზემო ალაზნის მაგისტრალური არხის სარწყავი ზონა შედის საქართველოს სსრ თელავის, ახმეტის და გურჯაანის წყალთა მეურნეობის საწარმოო სამმართველოებში.

თელავის მელიორაციისა და წყალთა მეურნეობის საწარმოო სამმართველო ემსახურება თელავის რაიონის კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებს, მდ. ალაზნის მარჯვენა სანაპიროს ფართობებს. სარწყავი ზონა დაყოფილია 13 ჰიდროტექნიკურ უბნად, რომელთა ნაწილი ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემის ზონაშია. სარწყავი მიწების რელიეფი მეტად რთულია. მიუხედავად იმისა, რომ პანკისის ხეობიდან თითქმის გურჯაანის რაიონის

სახლვრამდე მდ. ალაზნის ოროვე მხარეს ქანობი დიდი არ არის, მაინც ზემო ალაზნის სარწყავ სისტემას ისეთი მდებარეობა აქვს, რომ დიდ შრომატევად სამუშაოს მოითხოვს. თუ სარწყავი მიწების 70-75% ნორმალურ რელიეფურ პირობებშია, 25-30% ძნელად ირწყვება, რადგანაც რწყვა მიმდინარეობს წყლის მექანიკური აწევით, საქაჩავი სადგურებით და გადასატანი აგრეგატებით.

თელავის რაიონში მოიხსიერეთ: 1981 წ. — 18360 ჰა, 1982 წ. — 17143 ჰა, 1983 წ. — 17143 ჰა, 1984 წ. — 17143 ჰა, 1985 წ. — 17143 ჰა, 1986 წ. — 14667 ჰა.

აღსანიშნავია, რომ აქ სარწყავი მიწის ფართობთან შედარებით მორწყული მიწის ფართობი მცირეა. ამასთან წინა წლებში იგი თითქმის ყოველწლიურად მცირდებოდა. ამის ერთ-ერთი მიზეზია ივლის-აგვისტოში, მაშინ როცა ნათეს ფართობებს განსაკუთრებით ჰირდება მორწყვა, სარწყავი წყლის უკმარისობა. ამ პერიოდში ახმეტის, თელავის და გურჯაანის რაიონების იმ მეურნეობებს, რომელთაც ზემო ალაზნის არხი რწყავს, ხშირად სარწყავი წყალი არ ყოფნის. ბოლო წლებში თელავის რაიონში ამ საკითხს განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა. ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემა დროულად იწმინდება. ტარდება ჰიდროტექნიკური ნაგებობების სარემონტო სამუშაოები. მეურნეობებს თავის დროზე აწოდებენ სარწყავ წყალს. გეგმის მიხედვით წყლის ნაკლებობას ვეგეტაციის პერიოდში, გარდა აგვისტოს თვისა, ადგილი არ ჰქონია. ალაზნის არხმა დროულად მორწყო მიწის ფართობები. მიუხედავად ამისა სხვაობა სარწყავი და ურწყავი ფართობების სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავლიანობას შორის რიგ შემთხვევაში დიდ არ არის (იხ. ცხრილი).

ცხრილი

მოსავლიანობა სარწყავ და ურწყავ ფართობებზე თელავის რაიონში 1985 წ. (ცენტნერობით)³

კულტურების დასახელება	სარწყავზე	ურწყავზე
საშემოდგომო ხორბალი	23,7	23,6
საშემოდგომო ქერი	24,2	20,1
სიმინდი	31,4	4,4
ბოსტნეული	93,1	12,5
ერთწლიანი ბალახი (თივად)	73,4	30,0
მრავალწლიანი ბალახი (თივად)	29,9	13,4
ვენახი	59,4	40,0

ზემოხსენებულ რაიონში მოსავლიანობის გადიდების ერთ-ერთი გადამწყვეტი ფაქტორია ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემის დროულად დამთავრება.

³ ცხრილი შედგენილია თელავის მელიორაციის და წყალთა მეურნეობის სამმართველოს 1985 წლის ტექნიკური ანგარიშის მიხედვით.

ახმეტის მელიორაციისა და წყალთა მეურნეობის სამმართველო მომსახურებას უწევს რაიონის 10 საბჭოთა მეურნეობის სარწყავქსელიან ფართობს. რაიონის 104,9 ათასი ჰექტრიდან 10626 ჰექტარი სარწყავქსელიანია, აქედან რეგულარულად ირწყვება 7709 ჰექტარი.

ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემა რწყავს ახმეტის რაიონის იმ მიწებს (6397 ჰა), რომლებიც მდ. ალაზნის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარეობს. სამმართველოს ტერიტორია დაყოფილია ოთხ ჰიდროტექნიკურ უბნად.

ახმეტის რაიონში მოიხრწყო (ათას ჰექტარობით): 1981 წ. — 5996; 1982 წ. — 5990; 1983 წ. — 4055; 1984 წ. — 5949; 1985 წ. — 5965; 1986 წ. — 5965 ჰექტარი. როგორც ვხედავთ, აქ ჯერ კიდევ დაბალია სარწყავი მიწათმოქმედების დონე, იგი მთლიანად არ შეესაბამება თანამედროვე მოთხოვნებს. ზემო ალაზნის არხი ახმეტის რაიონში მიწის ფართობებს რწყავს ძირითადად მიწისქვეშა სარწყავი სისტემით, მცირე ფართობებს კი მიწისზედა ღარული სისტემით. აღნიშნული სარწყავი სისტემები აზბესტ-ცემენტის მილებით მოწყობილია 10-15 წლის წინათ. იგი დროთა განმავლობაში დაზიანდა, სარწყავად უვარგისია, უფრო მეტიც ფართობების დაჭაობებას იწვევს. ამასთან, სარწყავი სისტემა ისეთნაირად გადის სამოქმედო ტერიტორიაზე, რომ მთელი ფართობის თვითდინებით მორწყვა არ ხერხდება, ამიტომ სარწყავი ფართობის დაახლოებით 10-15% ირწყვება წყალსაქაჩი სადგურებიდან წყლის მექანიკური აწევით ან გადასაადგილებელი ტექნიკით. ასეთ პირობებში წყლის რესურსების გამოყენება ნაკლებ ეფექტურია, წყალსაქაჩი სადგურებისა და გადასაადგილებელი საქაჩების ტექნიკური უწყესივრობის გამო წყლის მიწოდება წყვეტილად ხდება. ეს კი აფერხებს სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების შესრულებას. დაზიანებული სარწყავი სისტემის შეკეთება ვერ ხერხდება საჭირო მასალების უქონლობის გამო. სწორედ ამით აიხსნება მელიორირებული მიწების დაბალი მწარმოებლურობა. მაგალითად, 1986 წ. ახმეტის რაიონში გათვალისწინებული იყო 1 ჰექტარიდან 35 ცენტნერი სიმინდის მიღება, ფაქტიურად მიღებულ იქნა 31,5 ცენტნერი, ბოსტნეული ნაცვლად 95 ცენტნერისა მიღებულ იქნა 93 ცენტნერი, ყურძენი 75 ცენტნერის ნაცვლად 41 ცენტნერი, ხილი — 50 ცენტნერის ნაცვლად 35 ცენტნერი. ყოველივე ეს მეტყველებს იმაზე, რომ რაიონის საზოგადოებრივ მეურნეობებში სარწყავი მიწათმოქმედება ჯერ კიდევ დაბალ დონეზე დგას. მორწყული მიწების დაბალი მწარმოებლურობა გამოწვეულია იმით, რომ საზოგადოებრივი მეურნეობები არ ატარებენ საჭირო ღონისძიებებს რწყვის ნორმალურად ჩასატარებლად, რაზეც თავის მხრივ უარყოფითად მოქმედებს შემდეგი ფაქტორები: მეურნეობები ჯერ კიდევ არ არიან უზრუნველყოფილნი კვალიფიციური მელიორატორებით და მუდმივმოქმედი მრწყველთა ბრიგადებით, თავის დროზე არ დგება რწყვის კალენდარული გეგმები. სარწყავ ფართობებზე არ ხდება წინასწარ სარწყავი კვლების გატარება, რწყავს აფერხებს აგრეთვე აგროტექნიკური ღონისძიების ჩატარების ვადების დარღვევა და სხვ.

როგორც აღინიშნა, გარდა ახმეტის და თელავის რაიონებისა, ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემა რწყავს გურჯაანის რაიონის ნაწილსაც. გურჯაანის რაიონში მოიხრწყო: 1981 წ. — 6089 ჰა, 1982 წ. — 5514 ჰა, 1983 წ. — 5514 ჰა, 1984 წ. — 5514 ჰა, 1985 წ. — 5198 ჰა, 1986 წ. — 5289 ჰა. ზემო ალაზნის მაგისტრალური არხი გადის ჯერ ახმეტის და შემდეგ თელავის რაიონ-

ნების ტერიტორიაზე, ხოლო ბოლოს გურჯაანის რაიონის ტერიტორიის მხოლოდ დასაწყისში. გურჯაანის მელიორაციისა და წყალთა მეურნეობის სამმართველოში სამი ჰიდროტექნიკური ნაგებობაა. პირველი ჰიდროტექნიკური ნაგებობა ემსახურება ზემო და ქვემო ალაზნის სარწყავ სისტემებს. არხის ფართობზე არ არის საუბნო სახლები, საგუმავოები და სხვა დანიშნულების ნაგებობები. სარწყავი სისტემის ქსელი ძირითადად დახურულ მილსადენებს წარმოადგენს, მცირე ნაწილი მოწყობილია რკინაბეტონის ღარებით. თითქმის ყველა დახურული მილსადენი შეწყვეტილია ყრუდ, გამოსაველის გარეშე. აღნიშნული მდგომარეობა იწვევს მილსადენების ნაღებებით გამოვსებას და მიწყობრიდან გამოსვლას.

ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე დიდძალი თანხა დაიხარჯა. 1981 წ. 1 იანვრისათვის კაპიტალური დაბანდება შეადგენდა ათ. მანეთობით) 123,89 მან., 1982 წ. — 125,31 მან., 1983 წ. — 126,23 მან., 1984 წ. — 126,76 მან., 1985 წ. — 128,0 მან., 1986 წ. — 129,12 მანეთს. მიუხედავად ამისა წლების მანძილზე ამ თანხების ათვისების ტემპი დაბალია. ეს კი სარწყავი სისტემის მშენებლობის დამთავრების ერთ-ერთი ხელისშემშლელი პირობაა.

ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემის მშენებლობა ძალზე გაჭიანურდა. მშენებლობის დამთავრებას სხვა გარემოებასთან ერთად ხელს უშლის სხვადასხვა სპეციალობის მუშახელის ნაკლებობა და მათი დაბალი კვალიფიკაცია. უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლო წლებში მიღებულ იქნა ღონისძიებები ამ ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად.

„ალაზანმშენის“ ტრესტი დიდ ყურადღებას უთმობს კადრების კვალიფიკაციის ამაღლებას და მათ მომზადებას. ამასთან ალაზნის მაგისტრალური არხის დამთავრებისათვის „ალაზანმშენის“ მთელი კოლექტივი თავდადებათ იბრძვის. ტრესტის სამმართველოებს, უბნებსა და ბრიგადებს შორის გაშლილია სოციალისტური შეჯიბრება, რომელსაც ცენტრალური კომისია ხელმძღვანელობს. სამმართველოებში არის საპატიო დაფები და სტენდები, რომელზეც ასახულია სოცშეჯიბრების ვალდებულებათა მიღწევები. „ალაზანმშენის“ ტრესტსა და სამმართველოებში გარკვეული მუშაობა ტარდება შრომითი და საწარმოო დისციპლინის განმტკიცებისათვის. ყოველწლიურად ინერგება რაციონალური წინადადებები, გამოგონებები, რის შედეგადაც ადგილი აქვს ეკონომიკურ ეფექტს. რაციონალური წინადადებები კი ხელს უწყობს მშენებლობაზე ტექნიკური პროგრესის ტემპის დაჩქარებას, საზოგადოებრივი წარმოების ამაღლებას და შრომის ნაყოფიერების გადიდებას.

საქართველოს კომპარტიის XXVII ყრილობაზე ხაზი გაესვა იმას, რომ „მიუხედავად მიღწეული წარმატებებისა, კვლავინდებურად სერიოზული ნაკლოვანებები ახასიათებს სამელიორაციო სამსახურების მუშაობას. მეთერთმეტე ხუთწლეულში მელიორაციას 850 მილიონი მანეთი კაპიტალური დაბანდება მოხმარდა, ხოლო პროდუქციის მატება, ისევე როგორც მთელი რიგი სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავლიანობა მელიორირებულ მიწებზე სავეგმო მაჩვენებლებზე ნაკლები აღმოჩნდა, ხშირად ჩამორჩება კაპიტალური დაბანდებების ათვისების ტემპი. უნდა დავაჩქაროთ შიგნითურნეო სამელიორაციო სისტემების ბალანსზე აყვანა, უნდა გავაძლიეროთ აღმოსავლეთ საქართველოში ნიადაგების გაუმლაშების ღონისძიებანი, გავაუმჯობესოთ წყალსამეურნეო ობიექტების დაგეგმარების და მშენებლობის ხარის-

ხი⁴. ეს სიტყვები შეეხება ზემო ალაზნის სარწყავ სისტემასაც. მის მშენებლობაზე დიდა წარსულში დაშვებული შეცდომები და ნაკლოვანებანი, რის გამოც მშენებლობა ძალზე გაჭიანურდა. ამჟამად „ალაზანმშენის“ მთელ კოლექტივი დიდი მონდომებითა და ერთსულოვნად იბრძვის ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად, რათა ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემა მაღალხარისხოვნად დამთავრდეს.

Л. И. ГУГУШВИЛИ

ВЕРХНЕ-АЛАЗАНСКАЯ ОРОСИТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА

Резюме

Орошение является одним из необходимых средств для получения высоких и устойчивых урожаев всех сельскохозяйственных культур. В этом аспекте Верхне-Алазанская оросительная система имеет огромное значение для развития сельского хозяйства.

На основе анализа соответствующих материалов определено значение Верхне-Алазанской оросительной системы в увеличении производства сельскохозяйственных продуктов; вместе с тем выявлены недостатки, имеющие место в строительстве канала.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სავარტლის ინსტიტუტის სოციალისტური ეკონომიკის გამოცდილების განზოგადებისა და ქართული ეკონომიკური აზრის ისტორიის განყოფილებამ.

⁴ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ანგარიში საქართველოს კომპარტიის XXVII ყრილობას. საქართველოს კომპარტიის ცკ პირველი მდივნის ამხ. ჯ. ი. პატიაშვილის მოხსენება, 1986 წ. 24 იანვარს („საქართველოს კომუნისტი“, 1986 წ. № 2, გვ. 28).

კ. ა. იოსელიანი

ОПТОВАЯ ТОРГОВЛЯ В НОВЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ — ЦЕНТРАЛЬНОЕ ЗВЕНО КОММЕРЦИИ

За последние годы оптовые предприятия и организации активизировали работу с промышленностью по расширению ассортимента, повышению качества товаров; дальнейшее развитие получила материально-техническая база, проведен ряд структурных изменений, направленных на укрепление хозяйственных связей с промышленностью и улучшение системы товароснабжения розничной торговой сети.

Однако сложившаяся система оптовой торговли не отвечает современным требованиям работы отрасли в условиях новых методов хозяйствования и самофинансирования.

Существующая структура оптовой торговли пока не позволяет оперативно без излишней регламентации влиять на работу промышленности по выпуску и поставке в торговлю необходимых товаров. Продолжают иметь место просчеты при определении потребности в отдельных товарах на их продажу, медленно совершенствуется работа по проведению оптовых ярмарок и формированию планов производства в соответствии с заказами торговли.

Существенные недостатки имеются в организации товароснабжения розничной торговой сети, медленно развивается складской оборот, оптовые предприятия не располагают достаточными запасами для формирования торгового ассортимента.

Значительная часть запасов товаров продолжает находиться в розничных торговых организациях, несмотря на то, что хранение товаров в оптовом звене в два раза дешевле.

Недостаточно развито оказание оптовыми предприятиями дополнительных услуг розничной торговой сети, связанных с организацией продажи товаров.

Отстает развитие и укрепление материально-технической базы оптовой торговли, техническая оснащенность и механизация труда. Слабо внедряются автоматизированные системы управления оптовой торговлей.

В целях дальнейшего совершенствования оптовой торговли в решении задач по более полному удовлетворению покупательского спроса и повышению уровня торгового обслуживания населения Министерством торговли СССР принято постановление «О мерах по совершенствованию оптовой торговли и структуры ее управления».

В этом документе указана необходимость ввести перестройку структуры оптовой торговли в ее управлении на базе передовых форм и методов работы, повышать ее роль в бесперебойном товароснабжении розничной торговой сети необходимыми товарами, более тесно увязывать плановые задания по поставкам товаров с розничным товарооборотом и повышать ответственность за его выполнение.

Что касается перестройки организационной структуры, то нужно начать организацию республиканских оптовых объединений по тор-

говле продовольственными товарами, изделиями легкой промышленности, культурно-бытового и хозяйственного назначения и галантерей за счет объединения товарных управлений (отделов) министерства торговли и других подразделений, а также оптовых организаций и предприятий. Для этого необходимо провести в составе указанных объединений рациональную товарную специализацию и укрупнение. Эти подразделения будут заниматься коммерческой работой с промышленностью по формированию представления заявок и заказов, оптовых ярмарок, обеспечением товарами торгующих организаций и предприятий в пределах региона независимо от ведомственной подчиненности, а также выполнением межреспубликанских, межобластных и общесоюзных поставок товаров. Действующие республиканские специализированные оптовые объединения (конторы) при этом должны упраздниться.

Следующее направление — это постепенная передача областных и краевых оптовых предприятий в непосредственное подчинение управлений торговли областных и краевых исполкомов. При этом за базами сохраняются оптово-сбытовые функции.

С 1 июля 1988 года предлагается осуществить концентрацию складского хозяйства в оптовом звене за счет передачи находящихся в одном городе складов торгов, розничных торговых предприятий, оптовых организаций, других систем государственной торговли.

Принято и такое решение: до 1 марта 1988 года рассмотреть вопрос о создании самостоятельных хозрасчетных предприятий по эксплуатации складов, их оснащению торгово-технологическим оборудованием и его ремонту, обеспечению технического перевооружения и реконструкции, проведению транспортно-экспедиционных и других работ по обслуживанию оптовых предприятий.

Важен пункт, где содержится требование повысить уровень работы оптовых предприятий и организаций по формированию заказов на производство и поставку товаров народного потребления на основе глубокого изучения конъюнктуры спроса и особенностей товарных рынков. На руководителей министерств торговли союзных республик, оптовых предприятий и организаций возлагается персональная ответственность за обоснованность и правильность определения потребности в товарах, необходимых для удовлетворения потребностей населения, особенно на товары для детей, молодежи, лиц старшего возраста.

Вновь подчеркивается требование о необходимости на оптовых ярмарках производить свободную продажу и закупку товаров, а также заключать договоры на их поставку для общесоюзных нужд, по межобластным и межреспубликанским планам. Требуется обеспечить участие в ярмарках предприятий промышленности, бытового обслуживания, а также кооперативов по производству товаров. Все это позволит увеличить выпуск и поставку товаров в нужных объемах и ассортименте, в том числе из местного сырья и отходов основного производства, продукции подсобных промыслов и т. д.

На оптовых ярмарках будут теперь проводиться выставки образцов товаров из фондов объединения «Союзпромвнедрение» для последующего освоения и внедрения в массовое производство.

Решено в 1988 году завершить перевод на прямые длительные договорные отношения предприятий промышленности с универмагами, торговыми центрами, специализированными и фирменными магазинами и другими организациями в пределах республики, края, области, города и региона, минуя промежуточные звенья.

Предусматривается при планировании поставок по формам товародвижения (складской, транзитной) обеспечивать развитие складского товарооборота по товарам. Такая форма предполагает поставки в подсортированном виде и сформированном торговом ассортименте. Транзитные поставки должны практиковаться по товарам крупногабаритным, технически сложным и другим, с применением непосредственных расчетов поставщиков с покупателями.

Отменяются и действующие сейчас инструкции по разработке перечней достаточных товаров для оптовой торговли и ассортиментных перечней товаров для магазинов. Теперь перечень достаточных товаров будет составляться на каждое полугодие министерствами торговли союзных республик (без областного деления), министерствами торговли автономных республик, управлениями торговли областных, краевых и городских исполкомов совместно с организациями и предприятиями оптовой торговли и направляться до 1 декабря и 1 июня розничным торговым организациям для разработки ассортиментных перечней магазинами. При необходимости в указанный перечень могут вноситься изменения и дополнения.

Вводится и такое правило. Товары, поставленные со складов оптовых предприятий и не проданные в розничной торговой сети в течение трех месяцев, подлежат возврату этим оптовым предприятиям по действующим розничным ценам. Это же правило действует и по отношению к товарам, имеющим гарантийные сроки хранения или годности для их реализации другим торговым организациям в пределах установленных сроков.

Предложено завершить создание в будущем году на всех предприятиях оптовой торговли диспетчерских служб по обеспечению своевременного завоза товаров в розничную торговую сеть. Они должны располагать полной информацией о насыщении торговой сети товарами, поддерживать тесную связь с аналогичными службами промышленности и торговых розничных организаций.

В течение 1987—1988 годов на каждом оптовом предприятии будет внедрена система обеспечения ритмичности товароснабжения розничной торговой сети при организации равномерной (по графикам) поставки товаров в магазины в подсортированном и скомплектованном виде. Это позволит доставлять заказанные или отобранные непродовольственные товары в магазины в согласованные сроки, но не позднее чем в 2-дневный срок одногородним и 5-дневный срок иногородним покупателям. На опт также возлагается обязанность обеспечивать универсамы и крупные продовольственные магазины сопутствующими промышленными товарами.

Для информации оптовых предприятий внутри республики и между союзными республиками об излишних и недостающих товарах и оперативного маневрирования ресурсами решено организовать, начиная с 1928 года, выпуск не реже одного раза в полугодие информационных перечней этих товаров.

Превращение оптовых предприятий в коммерческие центры отрасли предполагает и расширение круга услуг, оказываемых на договорной хозрасчетной основе розничным организациям и предприятиям. Устанавливается перечень таких услуг, как:

а) осуществление по поручению розничных торгующих организаций ответственного хранения товаров на складах оптовых баз, поставляемых предприятиями промышленности в порядке прямых связей, закупленных по децентрализованным поставкам, необходимых для создания запасов товаров для организации сезонной продажи;

б) выполнение заявки розничных торгующих организаций по перемещению товаров, скопившихся в излишках, в другие торговые системы и осуществление посреднических операций по продаже этих товаров другим потребителям независимо от их ведомственной подчиненности;

в) осуществление систематической информации о наличии на оптовых базах товаров достаточного ассортимента, а также товаров, которые могут быть перемещены из одних розничных торгующих организаций в другие, где в них испытывается недостаток;

г) проведение дополнительных работ по формированию торгового ассортимента товаров для поставки в специализированные секции розничных предприятий небольшими партиями, сериями, непосредственно в торговый зал в подсортированном виде по моделям, фасонам, размерам, ростам, расцветкам и потребительским комплексам и другим товарным признакам;

д) оказание помощи торговым организациям и предприятиям, находящимся на прямых длительных хозяйственных связях с промышленностью по составлению заявок и заказов на потребность в товарах, согласованию ассортимента при заключении договоров и проведение юридических и других консультаций;

е) повышение уровня деловой квалификации продавцов, контролеров, товароведов-бракеров относительно свойств и качества товаров, поступающих в продажу, правил приемки их по количеству и качеству, особенно новых товаров;

ж) обеспечение доставки населению с оптовых баз крупногабаритных товаров, проданных по образцам (по указанному покупателям адресу), проверки качества и комплектности, а также установку их на дому для эксплуатации;

з) проведение различных рекламных мероприятий по заказам торгующих организаций;

и) организация и проведение совместно с промышленностью и розничными торговыми организациями постоянно действующих выставок, сравнительных смотров качества товаров, выставок-продаж, покупательских конференций и других мероприятий по изучению спроса населения;

к) осуществление сбора возвратной тары и отправки ее потребителям.

Расходы по оказанию отдельных видов дополнительных услуг и и оплаты предусматривается в договорах поставки.

Таким образом, оптовая торговля выступает в качестве важного средства совершенствования экономических взаимоотношений промышленности с торговлей, обновления, расширения ассортимента и улучшения качества товаров народного потребления.

ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

პოპა ქანჭავაძე

დამნაშავის პიროვნება და მისი მნიშვნელობა სასჯელის განსაზღვრისათვის

დამნაშავის პიროვნების ღრმა და ყოველმხრივ შესწავლას არსებითი მნიშვნელობა აქვს ბევრი სამეცნიერო და პრაქტიკული ღირებულების საკითხის გადაჭრისათვის, რომლებიც როგორც სისხლის სამართლის ცალკეულ საქმეს, ისე დანაშაულობასთან ბრძოლის ზოგად ამოცანებს უკავშირდებიან. დამნაშავის პიროვნება, როგორც ასეთი, კრიმინოლოგიის კვლევის საგანსაც შეადგენს, მაგრამ პიროვნების შესწავლამ შეიძლება არსებითი მნიშვნელობა იქონიოს იმ სისხლის სამართლებრივი საკითხების გადაწყვეტისათვის, რომლებიც დაკავშირებულია, მაგალითად, სასჯელის დანიშვნასთან, მის ინდივიდუალიზაციასთან¹.

პიროვნების დამახასიათებელი ზოგი გარემოება (მაგალითად, დანაშაულის არაერთგზის ჩადენა, პირის სამსახურებრივი მდგომარეობა) კანონმდებლის მიერ აღწერილია დანაშაულის შემადგენლობის ნიშნის სახით და ამდენად მნიშვნელობა აქვთ დანაშაულის კვალიფიკაციისათვის. ხშირად გარკვეული მონაცემები პიროვნებაზე არ არის აღწერილი შემადგენლობაში, მაგრამ ხელს უწყობენ დელიქტის რომელიმე ნიშნის დადგენასა და დაზუსტებას, ასრულებს რა ამით გარკვეული კრიტერიუმების როლს.

მაგალითად, იმისათვის რომ დადგინდეს, მოხდა თუ არა დანაშაულებრივად დაუდევრობა, შეიძლება აუცილებელი იყოს პიროვნების ზოგი მონაცემისა და თვისების გარკვევა, რათა დადასტურდეს ევალეზობა და შეიძლოს თუ არა მას გაეთვალისწინებინა ქმედობის მავნე შედეგები (სამსახურებრივი მდგომარეობა, მოვალეობათა წრე, კვალიფიკაცია და პრაქტიკული გამოცდილება ამა თუ იმ სფეროში, ფსიქიკური და ფიზიოლოგიური თავისებურებანი და სხვა).

მოქმედი კანონმდებლობა დამნაშავის პიროვნებას ბევრ სისხლისსამართლებრივ ინსტიტუტს უკავშირებს: სასჯელის დანიშვნის ზოგად საწყისებს (საფუძვლების 32-ე მუხლი), დამამძიმებელ და შემამსუბუქებელ გარემოებათა უმრავლესობას (მუხ. მუხ. 33 და 34), კანონით გათვალისწინებულზე უფრო მსუბუქი სასჯელის დანიშვნას (მუხ. 39), პირობით მსჯავრდებას (მუხ. 38), განაჩენის აღსრულების გადადებას (მუხ. 31), თავისუფლების აღკვეთის დროს რეჟიმის განსაზღვრას (მუხ. 23) და ა. შ. პიროვნების ყოველმხრივი შესწავლისა და შეფასების გარეშე ვერ გადაწყდება მისი პასუხისმგებლობისა და სას-

¹ Карпец И. И. Наказание: социальные, правовые и криминологические проблемы. М., 1973, с. 183.

ჯელისაგან გათავისუფლების საკითხი, ზემოქმედების ისეთი ზომების გამოყენების საკითხი, რომლებიც არ უკავშირდებიან თავისუფლების აღკვეთას და სხვა².

ამგვარად, დამნაშავეს პიროვნება მხედველობაში მიიღება, როგორც პასუხისმგებლობის საკანონმდებლო დიფერენციისას, ისე სასამართლოს მიერ პასუხისმგებლობისა და სასჯელის ინდივიდუალიზაციის დროს³. ამგვარად ყურადღებას ბოლო საკითხზე შევაჩერებთ.

მას შემდეგ, რაც სასამართლო დაადგენს მომხდარ ფაქტს და მის ზუსტ შესაბამისობას სისხლის სამართლის კოდექსის განსაკუთრებული ნაწილის რომელიმე შემადგენლობასთან, ე. ი. მოახდენს სწორ კვალიფიკაციას, იგი უნდა შეუდგეს განსასჯელის მიმართ სასჯელის დანიშვნის საკითხის გადაჭრას. ეს არის სასამართლოს შეფასებითი საქმიანობის დასკვნითი ფაზა. ამ დროს სასამართლომ უნდა იხელმძღვანელოს სასჯელის დანიშვნის ზოგადი საწყისებით, რომლებიც ჩამოყალიბებული არიან სისხლის სამართლის კანონმდებლობის საფუძვლების 32-ე მუხლით (საქ. სსრ სისხლის სამართლის კოდექსი, მუხ. 37). ეს მუხლი მიუთითებს, რომ სასჯელის დანიშვნის დროს სასამართლომ მხედველობაში უნდა მიიღოს 1) ჩადენილი დანაშაულის საზოგადოებრივი საშიშროების ხასიათი და ხარისხი, 2) დამნაშავეს პიროვნება და 3) საქმის გარემოებები, რომლებიც ამსუბუქებენ ან ამძიმებენ პასუხისმგებლობას.

როგორც ვხედავთ, ერთ-ერთ გარემოებად, რომელიც აუცილებლად უნდა იყოს გათვალისწინებული სასამართლოს მიერ სასჯელის შეფარდებისას, დასახელებულია დამნაშავეს პიროვნება. აქ ბუნებრივად იბადება კითხვა: რა თანაფარდობაშია დამნაშავეს პიროვნება, როგორც სასჯელის დანიშვნის ერთ-ერთი კრიტერიუმი, კანონით ჩამოთვლილ სხვა გარემოებებთან: ერთის მხრივ, დანაშაულის საზოგადოებრივ საშიშროებასთან, მეორეს მხრივ — პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ და დამამძიმებელ გარემოებებთან, რამდენად დამოუკიდებელია იგი მათთან შედარებით და რა ზომით ახდენს ზეგავლენას სასჯელის სიმკაცრეზე. ამდენად, კანონის ზოგადი სახელმძღვანელო მითითება დამნაშავეს პიროვნების გათვალისწინებაზე გარკვეულ განმარტებას მოითხოვს.

საბჭოურ იურიდიულ ლიტერატურაში არ არის დავა იმაზე, რომ ქმედობის საზოგადოებრივი საშიშროება და დამნაშავეს პიროვნების საზოგადოებრივი საშიშროება ფარდობითად დამოუკიდებელი ცნებებია და ყოველთვის არ ემთხვევიან ერთმანეთს. ეს იოლი შესამჩნევია ზოგიერთი გაუფრთხილებელი დანაშაულის მაგალითზე, როდესაც ქმედობის საზოგადოებრივი საშიშროება მკვეთრად და დაცილებული მისი ჩამდენი პირის სოციალურ-ეტიკური შინაარსისაგან. ამიტომ იმსახურებს იგი, როგორც წესი, ნაკლებ ზნეობრივ გაკიცხვასაც საზოგადოების მხრიდან.

ამას გარდა, პასუხისმგებლობისა და სასჯელის ინდივიდუალიზაციაზე გავლენას ახდენენ პიროვნების დამახასიათებელი ისეთი გარემოებებიც, რომლებიც უშუალოდ არ უკავშირდებიან ქმედობას და მის საზოგადოებრივ საშიშროებას. ასეთია, მაგალითად, დამნაშავეს ოჯახური მდგომარეობა (კმაყო-

² იხ. Личность преступника. М., 1975, с. 23-24.

³ კ. ქამხაძე, სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპის ცნებისათვის. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1984 № 2, გვ. 79-81.

ფაზე. მყოფი პირების არსებობა, არასრულწლოვანობა, ჯანმრთელობა) და ა. შ.

გამორიცხული არ არის ისიც, რომ ბრალეული პირის საზოგადოებრივი საშიშროება შემცირდეს ან, ზოგ შემთხვევაში, გაიზარდოს კიდევ დანაშაულის ჩადენის შემდეგ. ამით ხომ არაფრით არ იცვლება უკვე ჩადენილი დანაშაულის საზოგადოებრივი საშიშროების ხასიათი და ხარისხი? ესეც არ იყოს, დამნაშავეს პიროვნება ყოველთვის როდი გამოიხატება ჩადენილი დანაშაულით და არასდროს არ ვლინდება მხოლოდ მასში⁴. ამდენად, დამნაშავეს პიროვნება შედარებით დამოუკიდებელი ფაქტორია, რომელიც ჩადენილი დანაშაულის საზოგადოებრივ საშიშროებასთან ერთად უნდა იყოს მიღებული მხედველობაში სასჯელის დანიშვნისას.

ამასთან ერთად საჭიროა მაინც გაირკვეს ქმედობას თუ მომქმედს, დანაშაულს თუ დამნაშავეს ანიჭებს საბჭოთა სისხლის სამართალი უპირატესობას სასჯელის ზომის შერჩევის დროს.

სისხლის სამართლის განვითარების ისტორიას რომ გავადევნოთ თვალი, დავინახავთ, რომ ქმედობის თუ მომქმედის პირველობის საკითხი სასჯელის განსაზღვრისას ყოველთვის იდგა დღის წესრიგში. იმისაგან თუ როგორ წყდებოდა იგი, ბევრად იყო დამოკიდებული სისხლის სამართლის (დასჯითი) პოლიტიკის შინაარსი. ეს უკანასკნელი კი უშუალოდ უკავშირდებოდა სასჯელის მიზნებს. მთლიანად იყო გაპირობებული იმით, თუ სასჯელის რომელი თეორია ბატონობდა საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების გარკვეულ ეტაპზე⁵.

თავის მხრივ დასჯითი პოლიტიკა, როგორც სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი მთლიანად გამომდინარეობს საზოგადოების იმ სოციალურ-ეკონომიკური ვითარებიდან, რომელიც მისი ისტორიული განვითარების ცალკეული პერიოდისათვის არის დამახასიათებელი. რამდენადაც მატულობდა სახელმწიფოსათვის პიროვნების ღირებულება, იმდენად მეტად იჩენდნენ თავს ჰუმანისტური საწყისებიც⁶. ამასთან ერთად ყურადღების მთლიანად პიროვნებაზე გადატანა და „მომქმედის სისხლის სამართლის“ აღიარება თავისთავად როდი ნიშნავს პროგრესულობას. აქ მთავარია, ჩვენის აზრით, არ დავაშოროთ ერთმანეთს პიროვნება და მისი მოქმედება, არ ვცნოთ მათ შორის რაღაც გადაულახავი ზღვარი.

დიდ ყურადღებას უთმობს დამნაშავეს პიროვნებას საბჭოური სისხლის სამართლი. სასჯელის დანიშვნა აქ წარმოვედგება ჩადენილი ქმედობის სა-

⁴ Сахаров А. Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР, М., 1961, с. 16.

⁵ დაწვრილებით სასჯელის თეორიების შესახებ იხ.: Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремным ведением. С-П, 1889, с. 53; Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Часть общая, С-П, 1905, с. 98; Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. Часть общая. М., 1912, с. 54; ალ. ვაჩეიშვილი, სასჯელი და სოციალური დაცვის ღონისძიებანი. თბ. 1960; Решетников Ф. М. Уголовное право буржуазных стран. Классическая школа и антрополого-социологическое направление. Вып. II., М. 1966.

⁶ Жижиленко А. А. Очерки по общему учению о наказании. 1932, с. 32-33.

ზოგადოებრივი საშიშროებისა და მისი ჩამდენის საზოგადოებრივი საშიშროების ურთიერთშეწონილობის ერთგვარ ფუნქციად⁷.

დამნაშავის პიროვნების მკაცრი გათვალისწინების აუცილებლობა სასჯელის დანიშვნისას გამომდინარეობს საბჭოური სისხლის სამართლით დადგენილი სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპის არსიდან, რომელიც გულისხმობს მსჯავრდებულის შემდგომ გამოსწორებასა და ხელახლა აღზრდას და თანაც ამისათვის ყველაზე ეფექტიანი საშუალებებით. როგორც სწორად აღნიშნავს ნ. ლეიკინა, „სასჯელის საზომი უნდა იყოს დანაშაულიც და დამნაშავის პიროვნებაც“⁸. „ქმედობისა“ და „მომქმედის“ ურთიერთდაპირისპირების დაუშვებლობა, მათი ერთობლივი გათვალისწინების აუცილებლობა საბჭოური სისხლის სამართლის დამახასიათებელი თვისებაა.

ამასთან ერთად პასუხისმგებლობისა და სასჯელის ზომის განსაზღვრისას „ქმედობისა“ და „მომქმედის“ ურთიერთკავშირში გადამწყვეტი მნიშვნელობა მაინც პირველ რგოლს უნდა მიეცეს — ქმედობას. კ. მარქსა თავის დროზე მიუთითებდა: „Наказание должно явиться в глазах преступника результатом его собственного деяния. Пределом его наказания должен быть предел его деяния“⁹.

„თავისთავად ცხადია, აღნიშნავდა ნ. ტაგანცევი, რომ დანაშაულებრივი ქმედობის იურიდიული შესწავლა ვერ შემოიფარგლება მხოლოდ ქმედობის შესწავლით და ვერ დატოვებს ყურადღების გარეშე მის მომხდენს...“, მაგრამ „ძნელი არ არის იმის დანახვა, განავრძობს ავტორი, რომ ეს პიროვნება სისხლისსამართლებრივი კვლევის სფეროში იქცევა იმიტომ, რომ იგი მყლავნდება დანაშაულებრივ ქმედობაში და მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ვლინდება იგი ამ ქმედობაში. ამიტომ სისხლის სამართლის საგანს და შესწავლის ცენტრს წარმოადგენს დანაშაულებრივი ქმედობა, და არა „დანაშაულობა“, პიროვნების მოქმედებანი, და არა თვით პიროვნება“¹⁰.

ნ. ტაგანცევი, როგორც სისხლის სამართლის კლასიკური მიმდინარეობის ქომაგი და მისი ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი, „ქმედობის სისხლის სამართალს“ აღიარებდა და დამნაშავის პიროვნებასაც ჩადენილი დანაშაულის კუთხით განიხილავდა.

მიუხედავად იმისა, რომ დღევანდელი საზოგადოებისათვის პიროვნების ღირებულება შეუდარებლად მაღალია, მოქმედი სისხლის სამართალი დღესაც მაინც „ქმედობის სისხლის სამართალია“¹¹.

ამიტომ იმ მრავალი მონაცემებიდან, რომლებიც დამნაშავის პიროვნებას ახასიათებენ, პასუხისმგებლობისა და სასჯელის ინდივიდუალიზაციაზე გავლენა პირველ რიგში იმ ნიშნებმა და გარემოებებმა უნდა იქონიონ, რომლებიც

⁷ Чубарев В. Л. Индивидуализация наказания. Автореферат, дисс... канд. юрид. наук, М., 1977, с. 9.

⁸ Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность. Изд-во ЛГУ, 1968, с. 98.

⁹ Маркс К. и Энгельс Ф., Соч. т. I, с. 124.

¹⁰ Таганцев Н. С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть общая. С.-П., 1887, с. 9.

¹¹ სწორედ ამიტომ იქნება უფრო მართებული ვისარგებლოთ ტერმინით „დანაშაულობა“ და არა „დამნაშაეობა“.

ამკარავებენ თუ როგორ და რამდენად გამოამყლავნა პირმა თავი კონკრეტულ დანაშაულში.

ამ მხრივ დიდი ყურადღება უნდა დაეთმოს დამნაშავის ბრალის სიმძიმეს, დანაშაულის ჩადენის მოტივს, რადგან სწორედ სუბიექტური მხარე „წარმოშობს, წარმართავს და არეგულირებს დანაშაულის ობიექტურ მხარეს“¹². ეს არის ობიექტურისა და სუბიექტურის დიალექტიკური კავშირის ერთ-ერთი გამოვლინება.

ბრალის სიმძიმე, მისი ხარისხი ავი ნების ინტენსივობის, ბოროტი ენერჯის მაჩვენებელია, რაც ქცევის ეთიკური გასაიციხაობის სანდო საზომს გვაძლევს. ბრალის სიმძიმის სწორი შეფასების ერთ-ერთ ძირითად კრიტერიუმად დანაშაულის მოტივი გვევლინება.

მოტივი, რასაკვირველია, არ უნდა გავაიგივეოთ განსაზღვრასთან და მას ისეთივე მნიშვნელობა მივცეთ შერაცხვის საკითხში, მაგრამ მას დიდი მნიშვნელობა აქვს ბრალის ხარისხის და შესაბამისად სასჯელის განსაზღვრისათვის¹³. ქცევის მოტივი, ბრალის სიმძიმეზე რომ მიანიშნებს, ამით პიროვნების შეფასების საშუალებასაც გვაძლევს მასი ზნეობრივი სახის ამოცნობის თვალსაზრისით.

ამავე დროს ბრალის ხარისხის გარკვევით არ ამოიწურება დამნაშავის პიროვნების შეფასება. დამნაშავის პიროვნება უფრო ფართო ცნებაა, ჩვენის აზრით, და მიანიშნებს არა მარტო აწმყოზე — დამნაშავე კონკრეტულ ქმედობაში, არამედ წარსულზეც — დანაშაულის ჩადენის მიზეზები, პირობები და მომავალზეც — დამნაშავის გამოსწორების გზები. ესეც არ იყოს, როგორ უნდა განვსაჯოთ, მაგალითად, თანადმსრულებლები სხვა თანაბარი პირობების არსებობისას, თუ არა თითოეული მათგანის პიროვნების გათვალისწინებით.

ამიტომ, ვფიქრობთ, იურიდიულ ლიტერატურაში სწორი აზრია გამოთქმული, რომ სასჯელის დანიშვნის ზოგად საწყისებში ბრალის ხარისხი დამოუკიდებელ კრიტერიუმად იქნეს შეტანილი¹⁴. ეს კარგი იქნებოდა არა მარტო ბრალეული პასუხისმგებლობის პრინციპის შემდგომი განვითარებისათვის, არამედ უფრო მეტად გამოკვეთავდა დამნაშავის პიროვნებას, როგორც დამოუკიდებელ კრიტერიუმს სასჯელის განსაზღვრისას. საკითხის ამგვარი გადაწყვეტა მით უფრო საყურადღებოა, რამდენადაც სასამართლო პრაქტიკაში ხშირია დამნაშავის პიროვნების მის ბრალთან იდენტიფიკაცია. ამგვარი ვითარება, რა თქმა უნდა, ხელს უშლის დამნაშავის პიროვნებისადმი ჯეროვანი ყურადღების გამოამყლავნებას, რაც ყოვლად აუცილებელია არა მხოლოდ სამართლიანი სასჯელის დანიშვნისათვის, არამედ დანაშაულის შემდგომი გამოსწორების ეფექტიანი საშუალებების გამოსარკვევად. ეს შესაძლებლობას მისცემს სასამართლოს პროფილაქტიკური ღონისძიებების დასახევაში და დამ-

¹² Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. М., 1960, с. 12, 17.

¹³ Фойницкий И. Я. *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 95.

¹⁴ Угрехелидзе М. Г. Степень вины в аспекте соотношения объективного и субъективного оснований уголовной ответственности. В кн.: Совершенствование советского законодательства на основе Конституции СССР и Конституции союзных республик. Тб. 1982, с. 192; его же: Учет объективных и субъективных моментов при совершенствовании советского законодательства. В сб.: Проблемы уголовного права в свете решений XXVI съезда КПСС, М, 1983, с. 85.

ნავის შემდგომი გამოსწორებისა და რესოციალიზაციის პერსპექტივების გარკვევაში.

დამნაშავის პიროვნების შეფასებისას უნდა გაირკვეს, აგრეთვე, რამდენად ლოგიკური, კანონზომიერი იყო მისთვის ჩადენილი დანაშაული, ჰქონდა მას გარკვეული ანტისოციალური ჩვევები, მზაობა მართლსაწინააღმდეგო მოქმედებისათვის, თუ ეს შემთხვევითი, მისთვის უჩვეულო ფაქტი იყო ცხოვრებაში.

როდესაც არ არის შესამჩნევი განხეთქილება პიროვნებასა და მის ქცევას შორის, ე. ი. როცა ამ მნიშვნელობით სუბიექტური და ობიექტური მომენტები ერთგვარ წონასწორობაშია მოქცეული — მაშინ სასჯელზე მსჯელობაც არ წარმოადგენს დიდ სირთულეს. სიძნელეები წარმოიქმნება პიროვნების და ქმედობის საზოგადოებრივი საშიშროების მკვეთრი დაცილების დროს. სწორედ ასეთ დროს მართებს სასამართლოს კონკრეტული დანაშაულის მიზეზებისა და ხელისშემწყობი პირობების ყურადღებიანი ანალიზი, დანაშაულის ვითარების, დაზარალებულის ქცევის და მისი ბრალეულთან დამოკიდებულების დაწვრილებითი შესწავლა და საქმის სხვა გარემოებათა ყოველმხრივი შეფასება.

ქმედობისა და პიროვნების კავშირში ობიექტურის სუბიექტურთან შეწონილობის თვალსაზრისით ცალკე უნდა გამოიყოს ისეთი შემთხვევები, როცა ერთ-ერთი მათგანის საზოგადოებრივი საშიშროება იმდენად მაღალია, რომ მინიმუმამდე ამცირებს მეორის მნიშვნელობას და მის ზეგავლენას სასჯელის ზომაზე. უფრო ხშირად ასეთ დროს ქმედობის გაზრდილ ობიექტურ საშიშროებასთან გვაქვს ხოლმე საქმე.

უბრველეს ყოვლისა აქ იგულისხმება განსაკუთრებით მომეტებული საფრთხის წყაროსთან მოპყრობის წესების დარღვევის შემთხვევები, როცა ამას განსაკუთრებით მძიმე შედეგი მოსდევს. მაგალითისათვის ჩერნობილის ატომურ ელექტროსადგურზე და გემზე „ადმირალ ნახიმოვზე“ მომხდარი ავარია იკმარებს. ამგვარი საფრთხის წყაროსთან ურთიერთობისას წინდახედულების ნორმების უგულვებელყოფა, ან მით უფრო მათი უხეში დარღვევა განსაკუთრებით მძიმე შედეგის გამოწვევის შემთხვევაში შეუძლებელს ხდის დამნაშავის პიროვნებაზე რაიმე პოზიტიურ მსჯელობას. აქ უკვე სულ სხვა კანონები იწყებენ მოქმედებას. ეს თანამედროვე სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის ნაყოფია, რომელსაც თავისი კორექტივები შეაქვს ყველგან.

ახალი სისხლის სამართლის კანონმდებლობა, რომელიც შემუშავების პროცესშია, ალბათ, გაითვალისწინებს განსაკუთრებულად მომეტებული საფრთხის წყაროსთან ადამიანის ურთიერთობის მომწესრიგებელ სპეციალურ ნორმას. ამის აუცილებლობაზე კარგა ხანია მიუთითებდნენ საბჭოთა იურიდიულ ლიტერატურაში¹⁵, მაგრამ კანონმდებელი, ალბათ, პრაქტიკით გამოცდას ელოდებოდა¹⁶.

¹⁵ Угрехелидзе М. Г. Технический прогресс и некоторые вопросы ответственности за неосторожные деяния.—В сб., Научно-технический прогресс и проблемы уголовного права. М., 1975, с. 150-152.

¹⁶ აღსანიშნავია, რომ დასავლეთ გერმანიაში, შვეიცარიაში, ავსტრიაში და სხვა ქვეყნებში დიდი ხანია, რაც მოქმედებენ სისხლისსამართლებრივი ნორმები, რომლებიც ითვალისწინებენ პასუხისმგებლობას წესების დარღვევისათვის ატომური ენერჯის წყაროსთან შეხებისას.

6. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1988, № 1

ზოგ შემთხვევაში, პირიქით, არა ქმედობის, არამედ დამნაშავეს პიროვნების მომეტებული საზოგადოებრივი საშიშროება ხდება პასუხისმგებლობისა და სასჯელის მოცულობის საზომი. ასეა, მაგალითად, უვარგისი მცდელობის შემთხვევაში (უვარგისი ობიექტზე ხელყოფა, უვარგისი საშუალებებით მოქმედება), რადგან ასეთ დროს ობიექტურად მაინც შედეგი არ ხორციელდება. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ უვარგისი მცდელობას ობიექტური საფრთხე საერთოდ არ გააჩნია და პასუხისმგებლობის საფუძველი ამგვარი ქმედობისათვის მხოლოდ პიროვნების საზოგადოებრივი საშიშროებაა. ასეთი მიდგომა „მომქმედის“ სისხლის სამართლის აღიარებამდე მიგვიყვანდა, რომლისთვისაც უცხო არ არის პირის „საშიში მიდგომარეობის“, ნების ლიტონი გამომჟღავნების დასჯადობა.

მცდელობა საბჭოური სისხლის სამართლის მიხედვით გულისხმობს დანაშაულის განხორციელების უშუალო საფრთხეს, რაც იმას ნიშნავს, რომ მცდელობის მოქმედებას აქვს ობიექტური ტენდენცია დანაშაულის განხორციელებისა, იგი კანონზომიერად იწვევს ასეთ შედეგს¹⁷. სწორედ ამიტომ არ ითვლება დასჯადად ეგრეთწოდებული აბსოლიტურად უვარგისი მცდელობა — ე. ი. მცდელობა, რომელსაც არავითარ შემთხვევაში არ შეუძლია გამოიწვიოს განზრახული დანაშაულებრივი შედეგი (მაგალითად, კაცის მოკვლა შელოცვით, უკვე მკვდარი კაცის მოკვლა)¹⁸.

მცდელობისათვის პასუხისმგებლობის ზომის განსაზღვრისას, რა თქმა უნდა მხედველობაში მიიღება ობიექტის ღირებულება, რომლის დაზიანებასაც ცდილობდა დამნაშავე, დანაშაულის ჩადენის დრო, ადგილი, ვითარება. თავის მხრივ ყველა ეს ობიექტური, თავისი ბუნებით, გარემოებანი საბოლოო ანგარიშით ისევ და ისევ პირის საზოგადოებრივ საშიშროების ხარისხზე მიუთითებენ, რომელიც, განსაკუთრებით უშედეგო დანაშაულებრივი მოქმედების პირობებში, ქმედობის სუბიექტური მხარის შინაარსით განისაზღვრება — ქცევის მოტივით, მიზნით, ბრალით. ყოველივე ეს იმას ნიშნავს, რომ ობიექტური და სუბიექტური ნიშნები მოწყვეტილნი კი არ არიან ერთმანეთს, არამედ მათ შორის ორგანული კავშირია, რითაც ავსებენ ერთმანეთს და დიალექტიკურ ერთიანობას ქმნიან¹⁹.

სრულად რომ გავარკვიოთ დამნაშავეს პიროვნების მნიშვნელობა და მისი ადგილი სასჯელის ზოგად საწყისებში, უნდა განვიხილოთ იგი არა მარტო ქმედობის საზოგადოებრივ საშიშროებასთან მიმართებით, არამედ პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ და დამამძიმებელ გარემოებებთან ურთიერთკავშირშიც.

გარემოებანი, რომლებიც ამსუბუქებენ ან ამძიმებენ პასუხისმგებლობას, სასჯელის დანიშვნის უმნიშვნელოვანეს კრიტერიუმებს წარმოადგენენ. ისინი ხელს უწყობენ სამართლიანი და მიზანშეწონილი სასჯელის გამოტანას.

სისხლის სამართლის თეორიაში გამოჰყოფენ ამ გარემოებათა ორ სახეს: 1) რომლებიც ჩართული არიან დანაშაულის შემადგენლობაში და ქმედობის კვალიფიკაციისათვის აქვთ მნიშვნელობა და 2) რომლებიც არ არიან

17 თ. წერეთელი, დანაშაულის მომზადება და მცდელობა, თბ., 1961, გვ. 156

18 იქვე, გვ. 164.

19 დ. სულაქველიძე, მ. უგრეხელიძე, ობიექტურისა და სუბიექტურის თანაფარდობისათვის შერაცხადობის ცნებაში. „საბჭოთა სამართალი“ 1984, № 2, გვ. 67-74.

გათვალისწინებულნი კონკრეტული შემადგენლობით და გავლენას მხოლოდ პასუხისმგებლობისა და სასჯელის ზომაზე ახდენენ. როგორც სამართლიანად შენიშნავს ი. კარპეცი, პირველი რიგის გარემოებანი ტიპობრივ სასჯელს განსაზღვრავენ, ხოლო მეორე რიგისა კი დახმარებას უწევენ სასამართლოს სასჯელის ინდივიდუალური ზომის დანიშვნის დროს²⁰.

საქ. სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 38-ე მუხლით მოცემულ პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ გარემოებათა ჩამონათვალს თუ გადავხედავთ, ძნელი არ იქნება იმის შემჩნევა, რომ მათი თითქმის აბსოლუტური უმრავლესობა პირდაპირ (პ. პ. 1, 7, 8, 9) თუ არაპირდაპირ, ბრალის ხარისხზე გავლენით (პ. პ. 2, 3, 4, 5, 6), არა ქმედობის, არამედ დამნაშავის ნაკლებ საზოგადოებრივ საშიშროებაზე მიუთითებს. მცირე გამონაკლისის გარდა იგივე შეიძლება პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებებზეც ითქვას (გ. 39) ბუნებრივად იბადება კითხვა: ხომ არ ხდება აქ დუბლირება, რჩება კი რაიმე ისეთი გარემოება, რომელიც არ არის მოცემული ზოგად ჩამონათვალში და დამნაშავის პიროვნების ნიშნით გაითვალისწინება სასჯელის განსაზღვრის დროს და თუ არის, როგორ ითვალისწინებს მას სასამართლო.

შემამსუბუქებელ გარემოებათა ნუსხა, მოცემული კოდექსის ზოგად ნაწილში (მ. 38), ამომწურავი არაა, მას სანიმუშო ხასიათი აქვს. ეს იმას ნიშნავს, რომ სასამართლოს უფლება აქვს სასჯელის დანიშვნის დროს მხედველობაში მიიღოს ისეთი შემამსუბუქებელი გარემოებანიც, რომლებიც ამ მუხლით მითითებული არ არის. ასეთ გარემოებებზე შეიძლება ჩაითვალოს, მაგალითად, მოხუცებულობა, წვრილშვილიანობა, კმაყოფაზე მოხუცი მშობლების ყოლა, წინანდელი დამსახურება, დადებითი შრომითი საქმიანობა, დანაშაულის გახსნისათვის ხელის შეწყობა, დამნაშავის შეპყრობის ისეთი შემთხვევები, როდესაც არ არის დაცული მისი მართლზომიერების ყველა პირობა და სხვა²¹.

ცალკეული ამ გარემოებათაგან ხშირად ვხვდებოდა სასამართლო განაჩენებში, რაც იმაზე მიანიშნებს, რომ სასამართლო სარგებლობს თავისი უფლებით გაცდეს შემამსუბუქებელ გარემოებათა სანიმუშო ჩამონათვალს და შემამსუბუქოს სასჯელი პიროვნებისათვის დამახასიათებელი რაიმე დამატებითი გარემოების მითითებით. როგორც წესი, ამას ადგილი აქვს მაშინ, როცა დანაშაული არ წარმოადგენს დიდ საზოგადოებრივ საშიშროებას, ხშირად ვხვდებით ასეთს გაუფრთხილებელი დანაშაულისათვის განაჩენის გამოტანის დროსაც.

იმ შემთხვევაში კი, როცა საქმე მძიმე დანაშაულს ეხება, სასამართლო ზოგ შემთხვევაში, ან საერთოდ არ აღნიშნავს განაჩენში ფაქტიურად არსებულ შემამსუბუქებელ გარემოებას, ან თუ უთითებს მასზე, არსებითად არ ითვალისწინებს სასჯელის ზომის განსაზღვრისას.

სასამართლო ვალდებულია არა მატრო მიუთითოს განაჩენში შემამსუბუქებელ გარემოებებზე, არამედ გაითვალისწინოს კიდევ ისინი სასჯელის დანიშვნის დროს. სასამართლოს მიერ ამ გარემოებათა გაუთვალისწინებლობა შეიძლება საფუძველი გახდეს განაჩენში ცვლილებების შეტანისა. ასე, მაგალითად, რსფსრ-ის უმაღლესი სასამართლოს სისხლის სამართლის საქმეთა სასა-

²⁰ Карпец И. И. Отягчающие и смягчающие обстоятельства в уголовном праве., М., 1959, с. 25.

²¹ თ. შავგულიძე, საქ. სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის კომენტარები თბ. 1976, გვ. 222.

მართლო კოლეგიამ ცვლილება შეიტანა რაიონული სასამართლოს განაჩენში ბ.-ს მიმართ, რადგან სასჯელის დანიშვნისას არ იყო გათვალისწინებული, რომ მსჯავრდადებული დიდხანს მუშაობდა ქარხანაში, საიდანაც დადებითად ხასიათდებოდა, კმაყოფიანად ჰყავდა ორი არასრულწლოვანი ბავშვი, გულწრფელად მოინანია ჩადენილი ქმედობა²². როგორც ვხედავთ, ყველა აღნიშნული გარემოება პიროვნების ნაკლებ საზოგადოებრივ საშიშროებაზე მეტყველებენ და მათ არ უნდა მიეცემოდა ფორმალური მნიშვნელობა განაჩენში უბრალო აღნიშვნის სახით. ეს ძლიერ აკნინებს სამათლიანობის პრინციპს, აქვეითებს სასამართლო პროცესის აღმზრდელი მნიშვნელობას.

წინააღმდეგ 38-ე მუხლისა, პასუხისმგებლობის დამამძიმებელი გარემოემები ამომწურავადაა ჩამოთვლილი. ეს იმას ნიშნავს, რომ სასამართლოს არ შეუძლია უფრო მკაცრი სასჯელი დაუნიშნოს მსჯავრდებულს საქმის იმ გარემოებების საფუძველზე, რომლებიც კანონის თანახმად მიჩნეული არ არიან პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად.

აქ თავს იჩენს საკითხი, რომელიც სადაოდ უნდა ჩაითვალოს საბჭოურ იურიდიულ ლიტერატურაში. როგორ უნდა გავიგოთ ზემოაღნიშნული, თითქოს ის უარყოფითი თვისებები, რომლებიც დამნაშავეს პიროვნებას ახასიათებენ და რომლებიც გათვალისწინებული არ არიან 39-ე მუხლით, არ უნდა იქნეს მიღებული მხედველობაში სასჯელის განსაზღვრის დროს?

ფართოდ არის გავრცელებული დებულება, რომლის თანახმადაც პიროვნების დამახასიათებელი გარემოებანი შეიძლება გათვალისწინებულ იქნენ-როგორც სასჯელის შემსუბუქების, ისე მისი გამკაცრების მხრივ იმისგან დამოუკიდებლად არიან თუ არა ისინი მითითებულნი პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ და დამამძიმებელ გარემოებათა ნუსხაში²³.

ზოგიერთი ავტორი წინააღმდეგია ამგვარი იდენტიფიკაციისა და თვლის, რომ პიროვნებისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს უფრო ზოგადი მნიშვნელობა აქვთ, ვიდრე პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ და დამამძიმებელ გარემოებებს²². ამ თვალსაზრისის მომხრეები მართალია არ აიგივებენ შემამსუბუქებელ და დამამძიმებელ გარემოებებს დამნაშავეს პიროვნების დამახასიათებელსთან, მაგრამ საბოლოო ანგარიშით მაინც უშვებენ მათ ურთიერთდამთხვევას, რაც, ჩვენის აზრით, არსებითად გარდუვალია. ყოველ შემთხვევაში ამ პოზიციასზე დგას სსრკ უმაღლესი სასამართლოს პლენუმი, რომელმაც 1979 წლის 29 ივნისის დადგენილებაში „სასამართლოების მიერ სასჯელის დანიშვნის ზოგადი საწყისების გამოყენების შესახებ“ მართლზომიერად და მიზანშეწონილად მიიჩნია პრაქტიკა, როცა სასამართლოები რიგ შემთხვევაში მკაცრი განაჩენის გამოტანისას, პიროვნების ისეთ უარყოფით თვისებებზე უთი-

22 საქ. სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის კომენტარები, თბ., 1976, გვ. 222.

23 Борзенков Г. Н., Вышинская З. А., Мельникова Ю. Б. Учет судом данных о личности виновного.—В. кн.: Эффективность применения уголовного закона. М., 1973, с. 103, 105; Дагель П. С. О принципе индивидуализации уголовной ответственности.—Вестник ЛГУ, 1974, № 11, с. 125; Курс советского уголовного права. Часть общая, т. III, М., 1970, с. 131; გ. ტყეშელაძე, საქ. სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის კომენტარები, თბ. 1976, გვ. 224.

24 Ребане И. Об индивидуализации наказания судом по советскому уголовному праву. Ученые записки Тартуского гос. ун-та. Вып. 447, Тарту, 1978, с. 18-20; Личность преступника и применение наказания. Изд-во Казанского ун-та, с. 25-26.

თებენ, რაც ასახული არ არის დამამძიმებელ გარემოებათ ჩამონათვალში²⁵. ეს შეიძლება იყოს ცუდი ყოფაქცევა ოჯახში, უარყოფითი საწარმოო დახასიათება და სხვა.

არსებულ ნორმატიულ მიწერილობათა პირობებში საკითხის ცალმხრივი გადაწყვეტა შეუძლებელია — სახეზეა ნორმათა კოლიზია (მუხ. მუხ. 37 და 39). ზოგიერთი ავტორი გამოსავალს იმ მდგომარეობის აღდგენაში ხედავს, რომელიც ადრე მოქმედ კანონმდებლობაში გვქონდა, ე. ი. აუცილებლად თვლის ორთავე ჩამონათვალისათვის ღია, სანიმუშო ხასიათის მოცემას²⁶.

საკითხის ამგვარი გადაწყვეტა, ჩვენის აზრით, არ უნდა იყოს გამართლებული. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ეს ერთგვარად უკან გადადგმული ნაბიჯია უმართლო, ზედმეტი რეპრესიულობის თავიდან აცილების საქმეში, რადგან ფორმალურ გასაქანს ქმნის კანონის ბოროტად გამოყენებისათვის და თანაც პასუხისმგებლობის დამძიმების მიმართულებით. მეორეც ის რომ, ეს საერთოდ არ შეეღობა ზემოაღნიშნულ კოლიზიას. საქმე ის არის, რომ აქ უფრო რთულ პრობლემასთან გვაქვს საქმე, ვიდრე ეს ერთი შეხედვით შეიძლება ჩანდეს, პრობლემასთან, რომელიც საერთოდ სცილდება სასჯელის დანიშვნის თეორიას. ისმის კითხვა: გავაჩნა კი ჩვენ რეალური საშუალება რამდენადმე ეფექტიანი კონტროლი გაუუწიოთ სასამართლოს, როცა იგი, მაგალითად, განაჩენში საერთოდ არ უთითებს ისეთ დამამძიმებელ გარემოებაზე, რომელიც 39-ე მუხლის ჩარჩოებში არ არის მოქცეული, რათა გარკვეულ უთანხმოებაში არ მოექცეს კანონთან, მაგრამ არსებითად მაინც იღებს მას მხედველობაში სასჯელის დანიშვნისას, თუნდაც პიროვნების გათვალისწინების ზოგადი მინიშნებით? ვფიქრობთ, რომ ასეთი საშუალება, ყოველ შემთხვევაში, დღეს არ გავაჩნია.

ერთგვარ გამოსავლად ჩვენ მიგვაჩნია, ერთის მხრივ, მსაჯულთა სისტემის დახვეწა და, შესაძლოა, გაფართოებაც, მეორეს მხრივ კი, განაჩენის მიმართ უფრო მეტი და მკაცრი მოთხოვნების წაყენება. მასში მკაფიოდ უნდა მოსჩანდეს მოსამართლის პოზიცია ქმედობის საზოგადოებრივი საშიშროებებისა და პიროვნების საზოგადოებრივი საშიშროების ურთიერთშეწონილობის შესახებ. ყოვლად დაუშვებელია განაჩენში ისეთი ზოგადი ფრაზების ხმარება, როგორც „სასამართლო იღებს რა მხედველობაში ჩადენილ დანაშაულს და დამნაშავის პიროვნებას“ და სხვა ამგვარი. ასეთი რამ არ არის უცხო სასამართლო პრაქტიკისათვის. სასამართლომ რაც შეიძლება სავსედ და ამავე დროს დახვეწილად უნდა წარმოაჩინოს არა მხოლოდ ქმედობის ფაქტიური მხარე, არამედ ისიც, თუ რამდენად გამომჟღავნდა მასში პიროვნება, როგორ მივიდა იგი აქამდე და შეაფასოს მისი შემდგომი გამოსწორების შესაძლებლობები. ეს, ვგონებ, ძლიერ არ გადატვირთავს განაჩენს, თუ კონკრეტულად, საქმიანად იქნება გაკეთებული, სამაგიეროდ საგრძნობლად გაიზდება სამსჯავრო პროცესის აღმზრდელი ფუნქცია, რაც, თავის მხრივ, ხელს შეუწყობს საზოგადოებრივი აზრის, მართლმშენებლისა და სამართლებრივი კულტურის სწორ განვითარებას. ეს მეტ გასაქანს მოგვცემდა, აგრეთვე, სასამართლოს შეფასებით საქმიანობაზე თვალის მიდევნებისათვის სასჯელის ზომის განსაზღვრის აკიოზში.

²⁵ Бюллетень Верховного Суда СССР, 1979, № 4, с. 18-19.

²⁶ Кругликов Л. Л. Некоторые аспекты теории назначения наказания. В сб.: Проблемы уголовного права в свете решения XXVI съезда КПСС. М., 1983, с. 150.

К. А. КАМХАДЗЕ

ЛИЧНОСТЬ ПРЕСТУПНИКА И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ НАКАЗАНИЯ

Резюме

Личность преступника входит в область уголовно-правовых исследований только потому, что она проявляется в преступном деянии и лишь постольку, поскольку она проявляется в этом деянии. Соответственно, во взаимосвязи «деяние» — «деятель» решающую роль при назначении наказания играет все же первое звено. Поэтому из множества показателей, характеризующих личность преступника, влияние на индивидуализацию уголовной ответственности и наказания должны оказать те признаки, которые показывают, как и насколько проявила себя личность в конкретном преступлении.

В соотношении преступления и личности преступника в разрезе взаимосвязи объективного и субъективного особо следует выделить те случаи, когда общественная опасность одного из них настолько доминирует, что сводит до минимума значение другого для определения меры наказания.

Заслуживает внимания также возможность со стороны суда реального учета при назначении наказания относящихся к личности виновного тех отягчающих ответственность обстоятельств, которые не указаны в исчерпывающем перечне уголовного закона, с общей ссылкой на личность.

Эта проблема выходит за рамки теории назначения наказания и ее решение связано с изысканием средств эффективного контроля за усмотренным судом. Одним из таких средств представляется дальнейшее совершенствование, возможно, и расширение института народных заседателей, предъявление более строгих требований к точности и ясности приговора.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სისხლის სამართლის განყოფილებამ.

И. В. ГОДЗИАШВИЛИ

ОСОБЕННОСТЬ ГОРОДА И ПРЕСТУПНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Функционирование преступности существенно зависит от конкретно региональных условий ее протекания. Такая зависимость нацеливает на выявление обстоятельств, от которых в наибольшей степени зависят региональные особенности преступности.

Согласно марксистской концепции о природе преступности, последняя, в конечном счете, зависит от экономических условий общества, его классового характера. Однако признание неминуемости наличия преступности в классовом обществе не должно означать бесперспективность борьбы с нею. Основа для такой борьбы в условиях социалистического общества имеется. Она заключается именно в научном изучении региональных особенностей и их влияния на преступность и в соответствующей разработке мер по снижению неблагоприятных воздействий на преступность, связанных с той или иной спецификой региона.

В криминологии сравнительно-региональный аспект данной проблемы наиболее хорошо разработан применительно к таким территориальным социально-экономическим образованиям, какими являются город и село. Наибольшая контрастность характеристик города и села и аналогичная контрастность картины преступности в них как нельзя лучше продемонстрировала их связь между собой. Именно на таком сопоставительном материале первоначально отстаивалась идея дифференцированного подхода к проблемам функционирования преступности в регионах с различной территориальной и социально-экономической спецификой. Вместе с тем, несмотря на очевидную перспективность таких сравнительно-региональных исследований, их дальнейшее проведение с учетом более детальной дифференциации объектов первичной группировки проходило менее успешно, что объяснялось, прежде всего, отсутствием столь явных различий между городами или между селами. Отсутствие резкого различия, в частности, между отдельными городами естественно, обусловило аналогичную картину и преступности в них. Тем не менее исследование преступности в различных городах выявляло определенные, может быть, не столь яркие как при сравнении с сельской преступностью, различия в ее характере, общественной опасности и других признаках, что предполагало вывод о наличии соответствующих обуславливающих преступность различий между отдельными городами. Таким образом, оставалось только путем сравнения данных о преступности в различных городах выделить те, которые в наибольшей степени отличались бы друг от друга по состоянию или структуре, и посредством этого продолжить поиск особенностей городов, обуславливающих такие различия.

Исследование, ставящее такую цель, было проведено нами в Грузинской ССР. В соответствии с профилем разрабатываемой тематики исследованию подверглась не вся преступность, а лишь одна её часть — преступность несовершеннолетних, которая, как известно, характеризуется как весьма чувствительное к региональным особенностям образование.

На данной начальной стадии предполагалось выделить различия лишь по наиболее существенным, глобальным параметрам. Исходя из поставленной задачи, были выявлены зависимости между особенностями преступности несовершеннолетних и такими характеристиками городов республики как величина, административно-территориальная и народно-хозяйственная значимость, период существования и функциональная направленность.

1. Величина или размер города, как показало изучение, в условиях исследованного региона прямо пропорциональна его административно-территориальной и народно-хозяйственной значимости. Чем больше город, тем он выше стоит в административно-территориальной иерархии, либо тем большее народно-хозяйственное значение имеет для региона. Такая зависимость небезразлична для формирования картины преступности несовершеннолетних в городе. Дело в том, что если по мере увеличения размеров города в нем растет интенсивность влияния ряда криминогенных факторов на лица, совершающие преступления (что общеизвестно), то по мере роста административно-территориального, либо народно-хозяйственного значения города увеличивается интенсивность действующих в нем антикриминогенных факторов: городу уделяется повышенное материально-техническое, хозяйственное, идеологическое, культурное, правовое и другое внимание. Надо отметить, что такой подход с криминологической точки зрения весьма оправдан, ибо повышенное действие антикриминогенных факторов может в значительной степени заблокировать и снизить действенность факторов криминогенного свойства¹. И действительно, если взглянуть на картину преступности несовершеннолетних в крупных административных центрах республики, то заметим, что в них отмечается определенная стабилизация, либо даже снижение ряда показателей. Такое положение мы склонны связывать с повышенной интенсивностью действия в таких городах антикриминогенных факторов, обусловленных в рамках общей тенденции народно-хозяйственной и административно-территориальной их значимостью, что предполагает первоочередное решение в них ряда важных социальных и экономических вопросов, параллельно имеющих большое значение и для профилактики преступности несовершеннолетних.

Указанный подход следует прежде всего распространить на г. Тбилиси, который является столицей Грузинской ССР и наиболее велик среди остальных городов региона. В свою очередь, величина города, обусловившая деление его на целый ряд крупных административных районов, усложнила проблему профилактического воздействия на преступность несовершеннолетних. В частности, анализ свидетельствовал, что сложившаяся профилактическая система адми-

¹ Например, возрастание роли семейной безнадзорности в неблагоприятном формировании несовершеннолетних может быть нейтрализовано, либо значительно снижено в крупных административных центрах посредством вовлечения подростков в спорт, секционную работу, кружки по интересам. Преимущественная занятость учебной несовершеннолетних в таких городах в первую смену также облегчает контроль семьи за времяпровождением учащегося и т. д.

нистративно-территориальных районов города требует определенной корректировки на основе расширения межрайонных контактов отдельных профилактических служб. Оказалось, что для преступности несовершеннолетних в отличие от направленной на борьбу с ней профилактической системы не свойственно функционирование в строгом соответствии с территориальными границами того или иного административного района. В связи с этим изучение закономерностей её распределения в межрайонном варианте позволит адекватно организовать профилактическую службу каждого конкретного района города.

В определенной степени, хотя и в наиболее общем виде, нами изучена картина такого распределения преступности несовершеннолетних в г. Тбилиси². Полученные данные свидетельствуют о том, что для определенной части преступности несовершеннолетних характерен «выход» за пределы района проживания несовершеннолетних преступников с концентрацией её в основном в центральных районах города. Кроме этого, как правило, между приграничными районами происходит постоянный «обмен» несовершеннолетними преступниками. Однако замечено, что такой «обмен» является далеко не эквивалентным. В наиболее неблагоприятном, невыгодном положении оказываются центр и новостройки как зоны, наиболее притягательные для преступности несовершеннолетних.

Указанные распределения в масштабе города нуждаются в дальнейшем изучении, на основе которого вырабатывается новая оперативно-профилактическая политика, строящаяся на концепции взаимодействия профилактических служб различных административных районов города.

2. Период существования города, как показал анализ, имеет определенную взаимосвязь с уровнем и характером преступности несовершеннолетних. Эта связь существует ввиду того, что различные по периоду существования города отличаются друг от друга степенью оседлости населения, интенсивностью миграционных процессов, демографической структурой, уровнем развития неформального социального контроля, степенью сплоченности населения, его солидарности в вопросах формирования единого культурного стереотипа, общественного мнения, форм проведения досуга, степенью решения жилищной проблемы, удовлетворения бытовых, досуговых нужд населения, уровнем решения организационных, управленческих, кадровых, ресурсных и других вопросов. В частности, в молодом городе, возникновение и развитие которого носит целевой характер и обусловлено необходимостью формирования крупных промышленных комплексов или развитием добычи и переработки природных ресурсов, указанные факторы с точки зрения формирования картины преступности несовершеннолетних характеризуются менее благоприятно, чем в городах, существующих давно, даже несмотря на интенсивный рост последних.

Характерно, что в городах, возникших сравнительно недавно, демографическая ситуация до сих пор отличается большой динамичностью, в структуре населения сравнительно малый процент приходится на лиц пожилого возраста. Как показало исследование, преступность несовершеннолетних оказалась здесь повышенной в ночное время. Такое распределение преступности несовершеннолетних наводит на мысль о недостатках в таких городах семейного воспитания, проблемах безнадзорности несовершеннолетних. Как оказалось, такая картина ситуоч-

² См. более подробно Годзиашвили И. В. Опыт сравнительного изучения преступности несовершеннолетних по районам г. Тбилиси, «Мацне», 1985, №1.

ного распределения преступности несовершеннолетних существенно влияет и на другие признаки такой преступности. Так, нами была установлена в таких городах связь между суточным её распределением, в частности, совершением преступлений в ночное время и повышенной долей в это время суток групповой преступности несовершеннолетних и совершением преступлений в состоянии опьянения. Эти показатели, вместе взятые, существенно повышают общественную опасность такой преступности в молодых городах. Одновременно такое положение указывает на необходимость активизации профилактической работы в направлении поиска более эффективных средств воздействия на семью несовершеннолетних правонарушителей. В свою очередь, подход к профилактике преступности несовершеннолетних в таких городах должен вестись с учетом специфики условий возникновения криминологических проблем в них.

3. Несколько иной характер имеет преступность несовершеннолетних в курортном городе. Надо отметить, что своеобразие курортного города также порождает своеобразие проблем, имеющих отношение и к особенностям преступности несовершеннолетних. Можно отметить две характерные черты преступности несовершеннолетних в курортном городе. Это резкие сезонные колебания уровня преступных проявлений несовершеннолетних, большинство из которых приходится на летнее время года, и совершение большей части преступлений несовершеннолетними против приезжих на отдых лиц. Следует отметить, что такая картина, помимо общих для совершения любого преступления условий, обусловлена стечением таких обстоятельств как каникулярный период и сравнительная легкость совершения преступлений против приезжих (повышенная вероятность остаться незамеченным со стороны потерпевшего, расчет на улаживание конфликта с местными органами, которые «выручат» земляка и т. д.). Кроме того, необходимо учитывать повышенную в летнее время года плотность населения в курортных городах, что повышает количество криминогенных ситуаций, облегчает совершение преступлений на транспорте, в иных местах большого скопления людей (пляжи, магазины и т. д.). Большое число частных автомашин в это время года и отсутствие их надлежащей охраны создает благоприятные условия для угонов, что подтверждается ростом таких преступлений в этот период.

Что касается повышенного уровня отдельных видов преступлений, то в этом отношении обращают на себя внимание прежде всего изнасилования, а также корыстные и корыстно-насильственные преступления, имеющие в курортной зоне дополнительные источники возникновения. Так, нельзя не отметить криминогенного влияния на несовершеннолетних повышенной свободы сексуальных взаимоотношений, которые не обременены в условиях курортной зоны обычными условностями. Примечательным, например, является тот факт, что в курортных городах подростки начинают жить половой жизнью на два-три года раньше своих сверстников из других городов. При наличии нравственной деформации некоторых несовершеннолетних такой опыт не может не сыграть роль криминогенного фактора в определенных ситуациях. В этих условиях весьма важное, с криминологической точки зрения, влияние на несовершеннолетних мог бы оказать неформальный контроль той общности, к которой принадлежит подросток.

Однако с сожалением приходится констатировать, что, как видно, наличие соответствующих традиций, культуры поведения, гарантирующих определенную упорядоченность сексуальных отношений, уважение половой неприкосновенности женщины и т. п., действуют более или

менее эффективно лишь для «своих», т. е. в отношении ограниченного контингента местных, и не распространяются на приезжих лиц.

Среди обстоятельств, могущих быть источниками формирования корыстной направленности действий несовершеннолетних и имеющих криминогенный характер, необходимо отметить такие, как повышенную престижность материальных благ, обусловленную отчасти курортной, отчасти аграрной спецификой таких зон. Оба фактора способствуют возможности получения дополнительных доходов местному населению, что способствует оживлению частнособственнических тенденций. Формирование корыстной психологии у взрослого населения передается несовершеннолетним. Кроме того, нами зафиксирована и связь между высоким уровнем тунеядства в курортных городах и аналогичным уровнем уклонения несовершеннолетних от учебы. Анализ мотивов корыстных и корыстно-насильственных преступлений несовершеннолетних свидетельствовал, что они в основном были направлены на приобретение денег для оплаты развлечений или покупки престижной для молодежи одежды.

Таким образом, анализ показывает, что преступность несовершеннолетних довольно специфична в отдельных городах, а эти города тем или иным своим статусом влияют на формирование картины такой специфики. Такая тесная зависимость между особенностями города и особенностями преступности несовершеннолетних, на наш взгляд, далеко не исчерпывается выделенными нами параметрами. В дальнейшем, думается, является необходимым продолжить поиск новых признаков, особенностей городов, которые накладывают свой отпечаток на преступность несовершеннолетних. Такой подход позволил бы максимально повысить эффективность борьбы с преступностью несовершеннолетних, придать профилактической службе более предметный характер.

Представлена лабораторией криминологии отдела уголовного права Института экономики и права АН СССР

რუსულან ფიზია

საწარმოს ფილიალის შრომის სამართალსუბიექტობის უინაარსის ბანსაზღვრისათვის

შრომის სამართლის მეცნიერებაში ერთ-ერთ პრობლემას წარმოადგენს იმ ორგანიზაციის შრომის სამართალსუბიექტობის საკითხი, რომელიც არ სარგებლობს იურიდიული პირის უფლებით. ამ საკითხის გარშემო გამოთქმულია ორი დიამეტრალურად საწინააღმდეგო მოსაზრება. ავტორთა ერთი ნაწილი იურიდიული პირის უფლებას მიიჩნევს შრომის სამართალსუბიექტობის აღმოცენების სავალდებულო წინამძღვრად. მაგალითად, აკად. ა. ვენედიქტოვის აზრით, შრომის სამართალსუბიექტობით, როგორც კანონით აღიარებული შესაძლებლობით და ვალდებულებით — დააკისრონ სამუშაო მოქალაქეებს, სარგებლობენ არა ყველა სახელმწიფო ორგანიზაციები, არამედ მხოლოდ ისინი, რომლებსაც საბჭოთა კანონმდებლობით ამ თუ იმ ფორმით მინიჭებული აქვთ სამოქალაქო სამართალსუბიექტობა¹ ასევე ზოგიერთი სხვა ავტორიც შრომის სამართალსუბიექტობას უკავშირებს იურიდიული პირის უფლებას. კერძოდ, ნ. ალექსანდროვი სთვლის, რომ სოციალისტური შრომითი ურთიერთობები იურიდიულ გამოხატულებას იძენენ პირველ რიგში იურიდიულ პირთან ქონებრივი კავშირის დროს². აღნიშნულ მოსაზრებას იხიარებს აგრეთვე უნგრელი ავტორი ა. ველტნიერი. მისი აზრით, შრომის სამართალსუბიექტობა შეიძლება მიეკუთვნოთ მხოლოდ იმ ორგანიზაციებს, რომლებიც წარმოადგენენ სამოქალაქო სამართლის სუბიექტებს იმდენად, რამდენადაც მხოლოდ ისინი განკარგავენ იმ მატერიალურ საშუალებებს, რომელთა დახმარებითაც შეიძლება შესრულდეს შრომითი ვალდებულებები აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ავტორის აზრით, იმისათვის, რომ საწარმოს მინიჭებული ჰქონდეს შრომის სამართალსუბიექტობა, საკმარისი არ არის მხოლოდ იურიდიული პირის უფლებით აღჭურვა, გარდა ამისა, საჭიროა ზემდგომი ორგანოს მიერ დამტკიცებული სამტატო განრიგი და ხელფასის ფონდი³.

ავტორთა მეორე ჯგუფი ერთმანეთისაგან მიჯნავს სამოქალაქო და შრომის სამართალსუბიექტობას და შრომის სამართლის სუბიექტად აღიარებს იმ ორგანიზაციებს, რომლებიც იურიდიულ პირებს არ წარმოადგენენ. ო. ბუხალოვსკის აზრით, შრომის სამართალსუბიექტობა შედარებით დამოუკიდებელია და მიეკუთვნება სუბიექტს მიუხედავად იმისა წარმოადგენს თუ

¹ Венедиктов А. В. О субъектах социалистических правоотношений, „Советское государство и право“, 1955, № 6, с. 24.

² Александров Н. Г. Трудовое правоотношение, М., 1948, с. 200.

³ Велтнер А. Правосубъектность предприятия в области трудового права, „Правоведение“, 1965, № 2, с. 79-80.

არა ის იურიდიულ პირს⁴. იურიდიული პირის ნიშნები მთლიანად მოიცავს შრომის სამართალსუბიექტობას, ამიტომ შრომის სამართალსუბიექტობა პრეზიუმირებულია ყველა ორგანიზაციებზე, რომლებიც კანონმდებლობით აღიარებულია იურიდიულ პირად. როგორც ნ. ჩერნომორჩენკო წერს, საწარმოს იურიდიულ პირად აღიარება გულისხმობს, რომ მას აქვს იურიდიული დამოუკიდებლობა არა მარტო სამოქალაქო სამართლით რეგულირებულ ქონებრივ ურთიერთობებში, არამედ შრომის სამართლებრივ ურთიერთობაში, მაგრამ ეს არ იძლევა იმის საფუძველს დავასკვნათ, რომ შრომის სამართალსუბიექტობით სარგებლობენ მხოლოდ ის საწარმოები, რომლებიც იურიდიულ პირებს წარმოადგენენ⁵.

იმისათვის, რომ ვაღიაროთ იმ ორგანიზაციების შრომის სამართალსუბიექტობა, რომლებიც იურიდიულ პირებს არ წარმოადგენენ, აუცილებელია ერთმანეთისაგან განვასხვავოთ შრომის და სამოქალაქო სამართალსუბიექტობა⁶. შრომის სამართალსუბიექტობა სახელმწიფო ორგანიზაციას ახასიათებს როგორც სამართლის სუბიექტს, რომელიც გამოდის შრომის შიდა კოოპერაციაში, მოცემული ორგანიზაციის შრომითი კოლექტივის შიგნით, ხოლო იურიდიული პირის ნიშნები განსაზღვრავენ ამ ორგანიზაციას, როგორც სამართლის სუბიექტს, რომელიც გამოდის სამეურნეო ბრუნვაში შრომის მოცემული კოოპერაციის, შრომითი კოლექტივის გარეთ. შრომის სამართალსუბიექტობისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, მოცემული ორგანიზაცია სამართლის სხვა სუბიექტებთან მონაწილეობს თუ არა სამართლებრივ ურთიერთობაში. ამრიგად, იმისათვის რომ ესა თუ ის სოციალურა წარმონაქმნი აღიარებულ იქნას შრომის სამართლის სუბიექტად, სავალდებულო არ არის ის იურიდიული პირის უფლებით სარგებლობდეს. აღნიშნული უფლება სამართლის კოლექტიურ სუბიექტს სჭირდება სამეურნეო ბრუნვაში გამოსვლისათვის. ამიტომ ჯერ კიდევ ფართოდ გავრცელებული ფორმულა იმის შესახებ, რომ შრომის სამართალსუბიექტობით სარგებლობენ მხოლოდ ის საწარმოები და ორგანიზაციები, რომლებიც იურიდიულ პირებს წარმოადგენენ, არ არის სწორი არა მარტო ფორმალური ნიშნით (იურიდიულა პირი ეს არის სამოქალაქო სამართლის კატეგორია), არამედ არსებითად⁷.

ლ. გინცბურგი აღიარებს იმ ორგანიზაციების შრომის სამართალსუბიექტობას რომლებიც იურიდიულ პირებს არ წარმოადგენენ. მისი აზრით, წარმოდგენილია ისეთი საწარმო, რომელიც აღჭურვილი არ არის მუშაკების სამუშაოზე მიღებისა და განთავისუფლების უფლებით, მაგრამ არსებობენ ისეთი საწარმოებიც, რომლებიც არ წარმოადგენენ იურიდიულ პირებს⁸. ასეთ სა-

⁴ Бухаловский О. Н. Правовое положение предприятия по трудовому законодательству, Воронеж, 1974, с. 56.
⁵ Черноморченко Н. П. Трудовая правосубъектность фирменных предприятий, Правоведение, 1966, № 1, с. 46.
⁶ მიუხედავად იმისა, რომ ნ. ალექსანდროვი საწარმოს შრომის სამართალსუბიექტობას უკავშირებს ამ უკანასკნელის იურიდიული პირის უფლებას, ის ერთმანეთისაგან განასხვავებს შრომის და სამოქალაქო უფლებათუარაიანობას წიგნში Трудовое правоотношение, М., 1948, с. 4.
⁷ Хрусталева Б. Ф. Государственное предприятие—субъект трудового права, М., 1976, с. 19.
⁸ Гинцбург Л. Я. Социалистическое трудовое правоотношение М., 1977, с. 228.

წარმოებად ის მიიჩნევა საწარმოო გაერთიანების შემადგენლობაში შემავალ საწარმოო ერთეულებს, რომლის ხელმძღვანელსაც მინიჭებული აქვს მუშაკების სამუშაოზე მიღებისა და განთავისუფლების უფლება. სახელმწიფო საწარმო ყოველთვის იყო შრომის სამართლის სუბიექტი, მაშინაც როცა მას არ ჰქონდა იურიდიული პირის უფლება მინიჭებული. საწარმო თავდაპირველად გვევლინება შრომის სამართლის სუბიექტად, ხოლო უფრო მოგვიანებით მან მიიღო იურიდიული პირის სტატუსი⁹.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ შრომის კანონმდებლობა შრომის უფლებაუნარიანობას არ უკავშირებს იურიდიული პირის უფლებით სარგებლობას. შრომის კანონმდებლობის საფუძვლების მე-8 მუხლში მოცემულია შრომის ხელშეკრულების ცნება, სადაც აღნიშნულია, რომ შრომის ხელშეკრულება არის მშრომელსა და საწარმოს, დაწესებულებას, ორგანიზაციას შორის შეთანხმება. აქ არ არის მითითებული რომ ეს საწარმოები, დაწესებულებები, ორგანიზაციები აუცილებლად იურიდიული პირის უფლებით უნდა სარგებლობდნენ. შრომის კანონმდებლობის კომენტარები კი იძლევა ასეთ განმარტებას, რომ მუშაკების სამუშაოზე მიღებისა და განთავისუფლების უფლება როგორც წესი მინიჭებული აქვთ საწარმოებს და დაწესებულებებს, რომლებიც წარმოადგენენ იურიდიულ პირებს, მაგრამ შეიძლება გამოჩაყლისის დაშვება ამ წესიდან¹⁰.

რა პირობებს უნდა აკმაყოფილებდეს მოცემული ორგანიზაცია იმისათვის რომ ის შრომის სამართლის სუბიექტად იქნას აღიარებული ანუ რა ნიშნებიც დამახასიათებელი შრომის სამართალსუბიექტობისათვის: 1. ქონებრივი ნიშანი, რაც გამოიხატება: ა) ხელფასის ფონდში და ბ) ასევე სხვა ქონებაში, რომელიც აუცილებელია მუშა-მოსამსახურეების შრომის გამოყენებასთან და ორგანიზაციასთან დაკავშირებულ ამოცანების განხორციელებისათვის, ე. ი. შრომის სამართალსუბიექტობისათვის განმსაზღვრელი მნიშვნელობა აქვს არამთლიანად ქონებრივ კომპლექსს, არამედ ხელფასის ფონდს, რომელსაც გეგმავს მმართველობის ზემდგომი ორგანო¹¹.

2. ორგანიზაციული ნიშანი, რაც გამოიხატება იმაში, რომ მოცემული სოციალური წარმონაქმნი წარმოადგენს შრომით კოლექტივს, რომელიც გაერთიანებულია მმართველობის ერთიანობათა და დამოუკიდებელი სამეურნეო ამოცანებით, რაც დაკანონებულია ზემდგომი ორგანოს ადმინისტრაციულ აქტში. ეს უკანასკნელი, როგორც შრომის სამართლის სუბიექტი, ორგანიზაციულად განცალკევებული უნდა იყოს სხვა სამეურნეო ერთეულებისაგან. შრომის სამართალსუბიექტობის ორგანიზაციული ნიშანი განსხვავდება საწარმოს, როგორც იურიდიული პირის, ორგანიზაციული ნიშნისაგან. სამოქალაქო კანონმდებლობის ნორმების საწარმოს ორგანიზაციულ ერთიანობას და განცალკევებულობას ახასიათებენ მხოლოდ გარეგანი მხრიდან, შინაგანი ორგანიზაციის ხასიათს ამ დროს მნიშვნელობა არა აქვს, ხოლო შრომის სამართლის სუბიექტისათვის დამახასიათებელია შინაგანი ერთიანობა¹². შრომის სამართლის სუბიექტის ორგანიზაციული განცალკევებულობის სამართლებრივ საფუძველს წარმოადგენს კომპეტენტური ორგანოს მიერ დამტკიცებული დე-

⁹ Бухаловский О. Н. დასახ. ნაშრომი, გვ. 57.

¹⁰ Комментарий к законодательству о труде, 1981, ст. 8, с. 28, 29 и послед.

¹¹ Советское трудовое право, М., 1982, с. 119.

¹² Бухаловский О. Н. დასახ. ნაშრომი, გვ. 58.

ბუღება ან მმართველობის ზემდგომი ორგანოს ბრძანება (დადგენილება, განკარგულება). 3. ოპერატიული ნიშანი, რაც გამოიხატება საწარმოს უფლებასში დამოუკიდებლად წარუდგინოს სამუშაო მშრომელებს და დამოუკიდებლად განკარგოს როგორც ძირითადი და საბრუნავი საშუალებები, ასევე ბანკში გახსნილი ანგარიში, სადაც ინახება ხელფასის და მატერიალური წახალისების ფონდი. ოპერატიულ ნიშანში შედის აგრეთვე დამოუკიდებელი პასუხისმგებლობა შრომითი ურთიერთობების სფეროში. ასეთი ოპერატიული დამოუკიდებლობისათვის მას ბანკში გახსნილი უნდა ჰქონდეს ანგარიში. თუ ასეთი ანგარიში არა აქვს, საწარმოს არ შეიძლება დაეკისროს დამოუკიდებელი მატერიალური პასუხისმგებლობა, აქედან გამომდინარე ის არ შეიძლება ჩაითვალოს შრომის სამართლის სუბიექტად.

ზოგიერთი ავტორი შრომის სამართალსუბიექტობისათვის დამახასიათებელი ამ ნიშნების გარდა ცალკე გამოყოფს ისეთ ნიშნებს, როგორცაა მუშაკებზე ხელფასის გასაცემად საჭირო ფულადი სახსრები, წესდება, სამუშაოს წარდგენის შესაძლებლობა, ნორმალური საწარმოო პირობები, შრომის სამართალსუბიექტობისათვის დამახასიათებელი ზემოთ ჩამოთვლილი ნიშნები მთლიანად მოიცავს ამ ნიშნებს და ამიტომ მათი ცალკე გამოყოფა ყოველგვარ საფუძველს მოკლებულია.

სამეურნეო ორგანოების ფილიალები მთლიანად აკმაყოფილებენ შრომის სამართალსუბიექტობისათვის საჭირო პირობებს და წარმოადგენენ შრომის სამართალის სუბიექტებს. ბ. ბეგიჩევი აღიარებს საწარმოს ფილიალების შრომის სამართალსუბიექტობას. ის თვლის, რომ შრომის სამართალსუბიექტობით სარგებლობენ საწარმოები და დაწესებულებების ფილიალები, რომლებიც ტერიტორიულად დაშორებული არიან საწარმოს ადგილსამყოფელიდან¹³. საწარმოს სხვა ქვედანაყოფებისაგან განსხვავებით ფილიალები აღჭურვილნი არიან ფართო უფლებებით შრომის კანონმდებლობით რეგულირებული ურთიერთობების სფეროში. ფილიალის ხელმძღვანელს მინიჭებული აქვს მუშა-მოსამსახურეების სამუშაოზე მიღებასა და განთავისუფლების უფლება. მუშა-მოსამსახურეებზე ხელფასის გასაცემად და მიმდინარე საქმურნეო ხარჯების ასანაზღაურებლად ფილიალს გამოეყოფა ფულადი სახსრები, რომელიც ინახება მის მიმდინარე ანგარიშზე. როგორც ცნობილია, შრომის სამართალსუბიექტობის ერთ-ერთ ნიშანს შეადგენს ორგანიზაციის ქონებრივი პასუხისმგებლობა შრომის ხელშეკრულებიდან გამომდინარე ვალდებულებების შეუსრულებლობისათვის. თუ ფილიალს არ ეკისრება პასუხისმგებლობა შრომითი ვალდებულებების დარღვევისათვის, მაშინ ის არ შეიძლება ვაღიაროთ შრომის სამართლის სუბიექტად. იმისათვის, რომ მას დაეკისროს დამოუკიდებელი ქონებრივი პასუხისმგებლობა შრომის სამართლებრივი ურთიერთობებიდან გამომდინარე ვალდებულებების შეუსრულებლობისათვის, აუცილებელია ფილიალს გააჩნდეს ქონება, რომლითაც ის პასუხს აგებს კონტრაგენტის წინაშე. ფილიალს, როგორც უკვე აღინიშნა, მუშა-მოსამსახურეებზე ხელფასის გასაცემად და მიმდინარე ხარჯების ასანაზღაურებლად, გამოეყოფა ფულადი სახსრები, რომელიც ინახება მის მიმდინარე ანგარიშზე, ამ სახსრების ხარჯზე ის პასუხს აგებს შრომითი ვალდებულებების შეუსრულებლობისათვის.

¹³ Бегичев Б. К. Правоотношения в трудовом прав, Под. ред. Бегичева Б. К. и Зайкин А. Д. М., 1985, с. 115.

შრომის სამართლის სფეროში ფილიალის კომპეტენციას განახორციელებს მისი დირექტორი, რომელიც რწმუნებულების საფუძველზე დამოუკიდებლად ახორციელებს ხელმძღვანელობას მის ყველა ოპერაციაზე, განკარგავს ფულად სახსრებს, რომელიც იმყოფება ფილიალის მიმდინარე ანგარიშზე და სრულად აგებს პასუხს სამეურნეო საქმიანობის წარმოებისათვის, გამოიყენებს წახალისების ღონისძიებებს და ადებს სასჯელს ფილიალის მუშა-მოსამსახურეებს იმ მუშაკების გამოკლებით, რომელსაც ნიშნავს საწარმოს დირექტორი, განაგებს იმ სახსრებს, რომელიც გამოყოფილია მუშა-მოსამსახურეებზე პრემიების გასაცემად და კულტურულ-საყოფაცხოვრებო მომსახურებისათვის, გასცემს ხელფასებს. ფილიალის კომპეტენციაში შედის არა მარტო უფლება, არამედ მოვალეობები. ფილიალის ხელმძღვანელი პასუხს აგებს კადრების შერჩევისა და მომზადებისათვის, მათი კვალიფიკაციის ამაღლებისათვის, ყველა მშრომელის მიერ შრომის შინაგანაწესის დაცვისათვის, შრომისა და ხელფასის რაციონალური ორგანიზაციისათვის და ა. შ. ფილიალები ასრულებენ ყველა იმ ვალდებულებებს, რაც შრომის სამართლის სუბიექტებს დაკისრებული აქვთ შრომის კანონმდებლობით. მას გააჩნია კადრების განყოფილება, რომელსაც ხელმძღვანელობს საწარმოს შესაბამისი განყოფილება. ფილიალი ვალდებულია ანგარიში წარუდგინოს საწარმოს თავის სამეურნეო-საფინანსო საქმიანობის შესახებ და არ დაუშვას ხელფასის ფონდის გადახარჯვა.

ფილიალის შრომის სამართალსუბიექტობის აღმოცენების საფუძველს წარმოადგენს შესაბამისი ზემდგომი ორგანოს აქტი. ასეთი აქტის გამოცემის დღე ითვლება მისი შრომის სამართალსუბიექტობის აღმოცენების მომენტიად იმ შემთხვევაში, თუ ის შეიცავს ყველა აუცილებელ მონაცემს, რაც საჭიროა იმისათვის, რომ ფილიალი აღიარებულ იქნას შრომის სამართლის სუბიექტად. ფილიალი მოქმედებს საწარმოს მიერ დამტკიცებული დებულების საფუძველზე, რომელშიც განსაზღვრულია მისი უფლებები და მოვალეობები. თუმცა შესაძლებელია მას ასეთი დებულება არ ჰქონდეს, მაგრამ საწარმოს წესდებაში, რომლის შემადგენლობაშიც ფილიალი შედის, სრულად იყოს განსაზღვრული მისი სამართლებრივი მდგომარეობა, მისი უფლება მუშაკების სამუშაოზე მიღებისა და განთავისუფლების შესახებ, აგრეთვე მითითებული იყოს ხელფასის ფონდისა და ბანკში გახსნილი ანგარიშის განკარგვის შესახებ. ასეთ შემთხვევაში ფილიალი შრომის სამართლის სუბიექტად ჩაითვლება საწარმოს წესების დამტკიცების მომენტიდან. ამგვარად, ფილიალის შრომის სამართალსუბიექტობა აღმოცენდება ზემდგომი ორგანოს შესაბამისი აქტის, საწარმოს შესახებ წესების, ფილიალის შესახებ დებულების ან მისი სამართლებრივი სტატუსის შესახებ შესაბამისი ბრძანების ან განკარგულების მიღების მომენტიდან¹⁴.

უნდა აღინიშნოს, რომ პრაქტიკაში ყველა ფილიალს როდი აქვს მინიჭებული შრომის სამართალსუბიექტობა. ასე მაგალითად, თბილისის საწარმოო გაერთიანება „ჩარხმშენებლის“ წალკის ფილიალს არა აქვს მუშაკების სამუშაოზე მიღებისა და განთავისუფლების უფლება, აღნიშნული ფილიალის მუშაკებს სამუშაოზე იღებს და ათავისუფლებს გაერთიანების ადმინისტრაცია-

¹⁴ Бухалогский О. Н. დასახ. ნაშრომი, გვ. 81.

ცია¹⁵. ზოგიერთი ფილიალი თავისი სამართლებრივი მდგომარეობით უახლოვდება საამქროს სტატუსს და აქედან გამომდინარე ის არ წარმოადგენს შრომის სამართლის სუბიექტს.

6. ჩერნომორჩენკო ფილიალების სამ ტიპს განასხვავებს: 1. ფილიალები, რომლებიც შექმნილია სამეურნეო ანგარიშზე მყოფი საამქროს უფლებებით აღნიშნულ ფილიალებს არა აქვს გახსნილი მიმდინარე ანგარიში, ანგარიშსწორება მიმწოდებლებთან და მყიდველებთან, ასევე სახელმწიფოსთან, აგრეთვე მუშა-მოსამსახურეებზე ხელფასის გაცემა წარმოებს საწარმოს საანგარიშსწორებო ანგარიშიდან¹⁶.

2. ფილიალები, რომლებიც შექმნილია შიდასაფირმო სამეურნეო ანგარიშზე მყოფი ქვედანაყოფების უფლებებით, რომლებსაც აქვთ თავიანთი მიმდინარე ანგარიში მუშა-მოსამსახურეების შრომის და ასევე სხვა მიმდინარე ხარჯების ანაზღაურებისათვის. აღნიშნული ფილიალების ანგარიში საამქროს სამეურნეო ანგარიშთან შედარებით უფრო ფართოა, იმდენად, რამდენადაც მათ შემადგენლობაში შეიძლება შედიოდნენ საამქროები, რომლებიც ასევე იმყოფებიან სამეურნეო ანგარიშზე. ასეთ ფილიალებში ზოგიერთი სამეურნეო და განაღდების ფუნქციები ცენტრალიზებული არ არის.

3. ფილიალები, სადაც ჭარბობენ საქარხნო სამეურნეო ანგარიშის პრინციპები, მათი სამეურნეო და განაღდების ფუნქციები გაფართოებულია, მას დამოუკიდებელი საწარმოს მსგავსად განესაზღვრებათ საგეგმო მაჩვენებლები, გარდა ბიუჯეტის გადასახადისა. აღნიშნულ ფილიალებსაც აქვთ მიმდინარე ანგარიში. მათი გამოყენების შესაძლებლობა სახბანკთან შეთანხმებით რამდენადმე გაფართოებულია. მუშა-მოსამსახურეებზე ხელფასის გასაცემად და ასევე მიმდინარე ხარჯების ასანაზღაურებლად საჭირო სახსრების გარდა მათ გადაერიცხებათ თანხა ადგილზე მატერიალური ფასეულობების შესაძენად. ჩერნომორჩენკოს აზრით, არ შეიძლება შრომის სამართლის სუბიექტად ვაღიაროთ პირველი ტიპის ფილიალები, ვინაიდან მათ არა აქვთ მიმდინარე ანგარიში და აქედან გამომდინარე არ შეუძლიათ იკისრონ დამოუკიდებელ ქონებრივი პასუხისმგებლობა შრომით საქმეებზე. რაც შეეხება მეორე და მესამე ტიპის ფილიალებს, ჩერნომორჩენკოს აზრით, ისინი წარმოადგენენ შრომის სამართლის სუბიექტებს. მართალია მათ არ შეუძლიათ ჰქონდეთ დამოუკიდებელი ქონებრივი პასუხისმგებლობა სამოქალაქო ვალდებულებების შესრულებლობისათვის, ვინაიდან მათ არა აქვთ ამისათვის საკმარისი სახსრები, მაგრამ ისინი მონაწილეობენ შრომის სამართლებრივ ურთიერთობებში და შეუძლიათ იკისრონ სრული პასუხისმგებლობა შრომით ვალდებულებებზე. ჩერნომორჩენკოს აზრით მესამე ტიპის ფილიალები, რომელთა მუშაობაში ჭარბობს საქარხნო სამეურნეო ანგარიშის ელემენტები თავიანთი სამართლებრივი მდგომარეობით უახლოვდებიან იურიდიული პირის სტატუსს¹⁷.

ფილიალების შრომის სამართლის სუბიექტად აღიარების მთავარი პირობა მდგომარეობს იმაში, რომ ისინი ტერიტორიულად დაშორებული არიან საწარმოს ადგილსამყოფელიდან, ზოგჯერ ფილიალი იმყოფება სხვა ქალაქში, სხვა

¹⁵ გაზეთი „თბილისი“, 1985 წ. 30 ნოემბერი.

¹⁶ ჩვენი აზრით გაუმართლებელია აღნიშნულ საამქროებს უწოდოთ ფილიალი, რადგან ეს ეწინააღმდეგება მის სამართლებრივ ბუნებას.

¹⁷ Черноморченко Н. П. Трудовая правосубъектность фирменных предприятий, Правоведение, 1966, № 1, с. 49-50.

7. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1988, № 1

რაიონში. თუ აღნიშნულ ფილიალებს მინიჭებული არ ექნებათ შრომის სამართალსუბიექტობა, ეს გაუმართლებელი იქნება, როგორც თეორიული ისე პრაქტიკული თვალსაზრისით და გამოიწვევს მთელ რიგ დაბრკოლებებს.

რაც შეეხება ფილიალის საპროცესო უფლებებს, უნდა ითქვას, რომ საქართველოს სსრ სამოქალაქო სამართლის საპროცესო კოდექსის 124 მუხლის თანახმად სარჩელი, რომელიც გამომდინარეობს იურიდიული პირის ფილიალის საქმიანობისაგან, შეიძლება წარდგენილ იქნას აგრეთვე ფილიალის სამყოფელი ადგილის მიხედვით. ამავე კოდექსის 33 მუხლში აღნიშნულია, რომ სამოქალაქო პროცესში მხარეებად — მოსარჩელე ან მოპასუხე შეიძლება იყვნენ მხოლოდ ის სახელმწიფო საწარმოები და ორგანიზაციები, რომლებიც სარგებლობენ იურიდიული პირის უფლებით. ვინაიდან ფილიალი იურიდიული პირის სტატუსით არ სარგებლობს, ამიტომ სასამართლო და საარბიტრაჟო პროცესში გამოდის როგორც იურიდიული პირის წარმომადგენელ რწმუნებულების საფუძველზე. პრაქტიკაში ორგანიზაციებს, რომლებიც არ სარგებლობენ იურიდიული პირის უფლებით, მინიჭებული აქვთ უფლება იყვნენ მოსარჩლე ან მოპასუხე სასამართლოსა და არბიტრაჟში იმ შემთხვევაში თუ ისინი ფლობენ შრომის სამართალ სუბიექტობას¹⁸. აქედან გამომდინარე, მიზანშეწონილია აღიარებულ იქნას ფილიალების სამოქალაქო საპროცესო უფლებაქმედუნარიანობა შრომით საქმეებზე. მათ უნდა მიენიჭოთ უფლება გამოვიდნენ მოსარჩლედ და მოპასუხედ შრომით საქმეებზე. ამასთან დაკავშირებით გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ სასამართლომ თავის გადაწყვეტილებაში უნდა მიუთითოს თუ ბანკში მოპასუხის რომელი ანგარიშიდან უნდა ჩამოიწეროს დაკისრებული თანხა (საქართველოს სსრ სამოქალაქო სამართლის საპროცესო კოდექსის 205 მუხლი). შრომით საქმეებზე ასეთი ანგარიში იქნება ფილიალის მიმდინარე ანგარიში.

Р. Д. ПИПИЯ

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СОДЕРЖАНИЯ ТРУДОВОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ ФИЛИАЛОВ ПРЕДПРИЯТИЙ

Резюме

В статье с точки зрения трудового права освещаются вопросы правового положения филиалов предприятий. Рассматривается содержание и объем трудовой правосубъектности филиалов, соотношение трудовой и гражданской правосубъектности. Автором поддерживается и развивается концепция, согласно которой наличие трудовой правосубъектности у того или иного предприятия не следует связывать с наличием у него прав юридического лица. «Юридическое лицо» не является необходимой предпосылкой для вступления в трудовое правоотношение. В статье постановлен вопрос о процессуальной правоспособности филиалов по трудовым делам. Филиалы признаются организациями, самостоятельно несущими ответственность за неисполнение трудовых обязательств, т. е. они могут участвовать в судебном процессе в качестве истцов и ответчиков по трудовым делам.

სტატია წარმოადგინა ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სამოქალაქო სამართლისა და პროცესის განყოფილებაში.

¹⁸ Коняев Н., Коняев В. Правосубъектность организаций не являющихся юридическими лицами, „Советская юстиция“, 1967, № 4, с. 26.



Г. Ш. ЛЕЖАВА

О ПОПЫТКЕ СРАВНИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В АМЕРИКАНСКОЙ КРИМИНОЛОГИИ

На советско-американском коллоквиуме по проблемам городской преступности, который проходил в ноябре 1985 г. в Москве и Тбилиси, интерес участников коллоквиума вызвало сообщение доктора Фреды Адлер о причинах низкого уровня преступности в различных странах мира. Подробно концепция и результаты этого исследования изложены в книге Ф. Адлер «Страны без проблемы преступности»¹.

Книга Ф. Адлер «Страны без проблемы преступности» заслуживает внимания уже на том основании, что в ней объектом изучения впервые выступают одновременно десять стран, в которых, как было установлено, преступность не вызывает серьезной озабоченности со стороны общества. Выбранные страны подвергнуты анализу с точки зрения социально-экономических, социально-культурных и правовых факторов и исследована связь этих факторов с низким уровнем преступности. Следовательно, речь шла о сравнительно-криминологическом исследовании международного масштаба, проведение которого до последнего времени не представлялось возможным из-за отсутствия необходимых статистических данных².

Автор, конечно, сознавал опасность «слепого доверия» к исходной количественной информации. Здесь сложности возникали, главным образом, в сравнительно-криминологическом плане, в частности, вследствие различий в юридической терминологии, а также из-за возможного искажения информации, связанного, с одной стороны, с пробле-

¹ Freda Adler. Nations not obsessed with crime Littleton, Colorado, 1983. Доктор Фреда Адлер — известный американский криминолог. Будучи профессором уголовной юстиции в Ратджерском университете штата Нью-Джерси, она одновременно занимает должность консультанта ООН по отделу предупреждения преступности и уголовной юстиции и является постоянным представителем в ООН от Международного общества социальной защиты. В 1972 г. Ф. Адлер получила премию им. Г. Блоха от американского общества криминологии, а в 1979 г. — золотую медаль им. Ч. Беккариа от криминологического общества ФРГ. Книги Ф. Адлер «Сестры по преступлению», «Криминология девиантного поведения женщины», «Диапазон женской преступности в мире» и др. снискали ей репутацию талантливой исследовательницы в области криминологии.

² Как отмечает Ф. Адлер, несмотря на усилия по созданию системы международной уголовной статистики, проблема оставалась открытой, пока в 1975—76 гг. не был реализован «главный проект» ООН по исследованию форм и параметров преступности в мировом масштабе. Во исполнение этого проекта Секретариат ООН разослал странам — членам ООН вопросник, на основании которого можно было бы установить картину преступности, число преступников и систему мер по предупреждению и контролю над преступностью в соответствующей стране. На просьбу откликнулись 64 страны. Данные этого первого криминологического опроса в мировом диапазоне и послужили основой для исследования Ф. Адлер.



мой честности или нечестности при ответах на вопросник, а с другой — с неадекватным отражением объективных параметров преступности в официальной отчетности (проблема латентности).

Ф. Адлер были предприняты серьезные попытки преодоления отмеченных трудностей. Так, различия в дефиниции составов преступлений невеликовались благодаря определению категорий преступлений, доступных для сравнительно-криминологического исследования. Для устранения искажений, обусловленных возможной недостоверностью статистических данных, использовалось несколько методов. Во-первых, поступившие сведения сверялись с данными из иных источников информации, а также с другими показателями преступности. Кроме того, для коррекции статистической информации автор использовал экспертный опрос. Как оказалось, экспертные оценки стран с низким уровнем преступности в подавляющем большинстве случаев совпали. Это дает основание заключить, что данные экспертного опроса можно рассматривать как важный источник криминологической информации; тем более, что, как известно, до изобретения уголовной статистики государство широко использовало этот метод для получения сведений о состоянии дел в обществе.

Одну из особенностей рецензируемой работы можно обнаружить и в подходе автора к предмету криминологического исследования. Если традиционно криминология интересовалась причинами преступности, то в связи со спецификой поставленных задач не изучалась другая проблема — причины отсутствия преступности. Между тем, как справедливо писал А. Коэн, теория отклоняющегося поведения призвана объяснять не только наличие отклоняющегося поведения, но и его отсутствие, иными словами, конформизм³. Ф. Адлер обращает внимание именно на такую постановку вопросов и предпринимает попытку конкретно, на обширном материале международной уголовной статистики установить причины низкого уровня преступности в некоторых странах мира.

На первой стадии исследования изучалась корреляция между 47 социально-экономическими показателями и уровнем преступности, который определялся с помощью коэффициента арестов (число арестов на 100 тыс. населения). Однако, как показал корреляционный анализ, статистически достоверная связь между этими переменными отсутствует. (Относительно значимая связь была зафиксирована между уровнем преступности и годовым приростом населения). Соответственно безрезультатным оказался и типологический анализ: установить общие социально-экономические и социально-демографические характеристики стран с низким уровнем преступности не удалось.

Дополнительный анализ, однако, позволил автору установить, что страны с низким и высоким уровнем преступности сходны по социально-экономическим и социально-демографическим параметрам. Как пишет автор, «по всей видимости, эти два типа стран существенно не отличаются друг от друга» (с. 11).

Необходимо, однако, относиться к этому выводу критически, поскольку он, с нашей точки зрения, основан на методологически неверных предпосылках. То, что данный факторный анализ оказался практически безрезультатным, еще не говорит о том, что между социально-экономическими показателями и преступностью нет связи. Скорее,

³ См. Социология сегодня. Проблемы и перспективы. М., 1965, с. 522. Следует отметить, что этот подход не чужд и советской криминологической науке. См., напр.: В. Н. Кудрявцев. Правовое поведение: норма и патология. М., 1982.

неправильно были выделены соответствующие факторы. В этом плане наиболее важным было выделение основного фактора развития общества. Как известно, в качестве такого фактора история выделяет уровень развития производительных сил. Между тем, Ф. Адлер суть ведущих социальных факторов видит в совокупности следующих семи параметров: 1. роста населения (по показателю его ежегодного прироста); 2. занятость (по показателю доли экономически активного населения); 3. миграции из села в город (по показателю роста городов); 4. благосостояния общества (по показателю расходов на образование); 5. модернизации (по показателю числа телефонов на 1000 жителей); 6. урбанизации (по показателю доли городского населения); 7. индустриализации (по показателю валового национального продукта). Однако это по существу производные факторы, и они сами нуждаются в объяснении.

Таким образом, не соблюдая требований исторического подхода, автор вынужден исследовать социальную реальность в рамках теории факторов и ставить в один ряд сущностные и производные явления. Соответственно автору не удастся выделить страны, сопоставимые по своим социально-экономическим условиям. Об этом говорят сами результаты исследования. Так, например, по наиболее значимому коэффициенту корреляции (ежегодный прирост населения) между странами с низким уровнем преступности не было найдено сходства, другой относительно значимый показатель (число телефонов на 1000 жителей) в равной степени характеризовал страны с низким и с высоким уровнем преступности. Сомнение вызвали и индикаторы, общие для стран с низким уровнем преступности (плотность населения, доля городского населения), поскольку и они одновременно были общими для стран с высокой преступностью.

Критику вызывает и применение самого статистического подхода для выявления причин отсутствия преступности, маскирующего уровень социальных противоречий в изучаемых странах. Для решения поставленных перед исследованием задач, по нашему мнению, более плодотворным было бы использовать не общие статистические показатели, а установить, как те же показатели распределяются по классам и соответственно по социальным группам и слоям. Это позволило бы определить степень дифференциации общества и непосредственно выйти на проблему социальной интеграции и ее связи с уровнем преступности.

Следует заметить, что автор попыталась объяснить безрезультатность проделанного в этой части исследования анализа. Она пишет: «Статистический анализ показал, что на основании имевшихся «твердых» данных была получена малозначительная информация о связи между социально-экономическими и культурными индикаторами и уровнем преступности. Кстати, трудности были связаны со случайностью типов доступных индикаторов, с использованием официальных данных и со статистическими проблемами отсутствия данных. Стало ясным, что для объяснения низкого уровня преступности необходимо использовать разные методы и различную информацию» (с. 11). Однако в этом случае неудовлетворенность сущностью теоретической концепции исследования смешана с неудовлетворенностью его методикой и ограниченным объемом информации.

Ввиду того, что разноречивой возник в основополагающих принципах исследования, автор столкнулся с трудностями на последующих стадиях изучения проблемы, в частности, при сравнительном исследовании систем уголовной юстиции. Не расширяя текст рецензии, укажем



лишь на один парадоксальный вывод этой части исследования: между странами с низким уровнем преступности не оказалось сходства и по характеру применяемых наказаний. В одних странах смертная казнь была отменена, в других — применялась редко, в третьих — применялась регулярно (с. 126).

Не обнаружив общих признаков в системах формального социального контроля, автор исследует действие в странах без проблемы преступности различных видов неформального контроля (семья, родственные группы, соседские и сельские общины, производственные коллективы, политические союзы, религиозные системы и т. д.). Как было установлено, в этих странах неформальные институты социального контроля обладают огромным влиянием, они проникают во все сферы жизнедеятельности индивида и эффективно дополняют или даже заменяют органы официального контроля (включая уголовную юстицию). Действуя в различных культурных контекстах, эти системы социального контроля выполняют сходные цели: формируют, распространяют и охраняют определенные ценности, на основании которых в обществе достигается социальная сплоченность. Характерным для этих систем является то, что по отношению к преступности они в первую очередь выполняют предупредительную, а не контрольную функцию.

Неудовлетворенность результатами факторного анализа эмпирического материала вынудила автора, как нам кажется, проделать обратный путь в поисках теоретического обоснования центрального вывода исследования — эффективная и популярная система социального контроля создает условия для снижения преступности. С этой целью автор рассмотрел многочисленные социологические и криминологические теории, в которых в той или иной степени затронуты проблемы социального конформизма.

Рассмотрение криминологических теорий в этом ракурсе, как и ожидалось, не принесло больших результатов (исключение, пожалуй, составила теория дифференцированной связи Сатерленда), поскольку эти теории, исходя из концепции аномии, акцентировали внимание на негативной стороне проблемы — существовании преступности — и не интересовались факторами, удерживающими лиц от девиации. Более плодотворным для понимания механизмов социальной интеграции и подчинения нормативным требованиям общества, по мнению автора, оказался анализ теорий социального контроля (Росс, Самнер, Вуд, Лапиер, Мартиндал), а также исследования структур формального социального контроля (Бергер, Шварц, Паунд) и неформального социального контроля (Кули, Парсонс).

Проникновение идей социального контроля в криминологию, как показывает Ф. Адлер, принесло большую теоретическую пользу. Появились теории контроля Реклесса, Хирши, теория «дрейфа» Матццы, были проведены исследования о факторах, препятствующих социальному отклонению (Хинделэнг, Хиггинс и Альбрехт, Хелберн и др.).

Показав состояние общества, в котором социальный контроль ослаблен или бездействует (аномия), Ф. Адлер в заключение исследования выдвигает концепцию синномии, т. е. такого состояния общества, в котором функционируют широко одобряемые общие нормы и обычаи и действует целостная система социального контроля, обеспечивающая социальную солидарность. Вместе с этим, как подчеркивает Ф. Адлер, «для достижения такого состояния культуры, которое достойно названия синномии, необходимо наличие общих ценностей с оптимальной мерой терпимости к отклоняющимся ценностям. возника-

ющим в смежных культурах, заимствованных из конвергенции субкультур в рамках данной культуры, или вытекающих из индивидуальных убеждений (с. 157—158).

Концепция синномии позволила автору в итоге заключить, что эффективная система социального контроля (преимущественно неформального), основанная на социальной солидарности и интегрированности общества, обеспечивает снижение уровня социального отклонения, в том числе преступности.

Критическая оценка этого заключения между тем показывает, что существование общих социальных ценностей и оптимальной меры терпимости к отклонениям и, следовательно, реальное снижение преступности, возможно лишь при определенных социальных условиях, обеспечивающих достижение синномии, а именно при социализме с присущими ему принципами коллективизма и формой общенародной собственности.

Неудовлетворенность методами исследования, на что не раз сетует автор, фактически означает неудовлетворенность в поисках моделей предупреждения преступности в том строе общества, где преступность является состоянием культуры и приобретает характер национального бедствия, т. е. при капитализме.

Невозможность снижения преступности в условиях разрыва единства общества, роста субкультур и усиления различий между социальными классами признана на страницах рецензируемой книги. В предисловии к ней известный американский криминолог Т. Селлин пишет: «Влияние роста преступности в последние десятилетия на общественную мораль в Соединенных Штатах столь же очевидно, сколь и реакция со стороны законодателя и судов. Хотя уровень серьезных насильственных преступлений, кажется, снизился, страх и негодование общества не ослабевает и по всей видимости наша жесткая система обращения с преступниками, основанная на идее возмездия, будет существовать еще долгие годы. Власть имущие по-прежнему пренебрегают и в значительной мере игнорируют глубинные причины преступности. До тех пор, пока они не поймут эти причины и не предпримут социальных мер по их устранению, наше сложное общество будет по-прежнему страдать от преступности, которую оно заслуживает» (с. 17).

В заключение надо отметить, что новая работа Ф. Адлер расширяет диапазон криминологических исследований, связывая их задачи не только с изучением причин самой преступности, но и причин ее отсутствия. Опыт, накопленный автором, показывает, какие проблемы возникают в сравнительно-криминологических исследованиях, на каких узловых вопросах необходимо сосредоточить внимание в будущем и позволяет избежать ошибок в методологии и методике аналогичных исследований.

В этой связи книга Ф. Адлер «Страны без проблемы преступности», открывающая новые перспективы научного поиска и стимулирующая проведение сравнительно-криминологических исследований, представляет несомненную научную ценность.

სულხან გოგიწავა

„ველმწიფის კარის გარიგების“ ერთი ტერმინის ბამო („სიკისტრონი“:

„ველმწიფის კარის გარიგებაში“ არის ერთი ტერმინი, რომელიც კარ-
გა ხანია მკვლევარების ყურადღებას იპყრობს, მაგრამ ჯეროვანი ახსნა დღემ-
დე არა აქვს. ეს სიტყვა არის „სიკისტრონი“. ძველში ვკითხულობთ:

„სიკისტროსანი ჯორი, ესრეთ მოკმაზული, კეხი კეკლუცად მოკმაზული,
მოჭედილი და ჯორის ყელსაბამი, და ზანზალაკი ოქროთა შეღებილი, და სა-
ხურავი ხავედისა, ნაკერი, ლავამი, ერთობ მოთვალული. დიდი მაფრამი,
რომელსაც შიგან იღვას ერთი მომცრო ორხოვა, ერთი ლაიბი, ერთი სუნ-
დუზი და ერთი სასთაული, ეს ერთს თხელს ლარის ბუდესა შიგან და მაფ-
რამსა შიგან იღვას; და ერთი ტყავიცა, და ეგეთი ზედ გარდააფარონ, მით
სახურავითა, ნკერთითა, დახურონ და წითლის ბანბის ქარშიკით დააკრან.

და უვდასი სახლი მესაწოლე არის; და გლეხი რვა სახელია და სხვა ყო-
ველივე — აზნაური.

და უვდასივე შუბოსანი ამა სიკისტრონისა ჯორისასა მისჯევენ, რა მეფე
აიყაროს.

და სალაროს წინათ იარების სიკისტრონი, და ერთი ყათარი სხვა ჯორი,
სასაგებლე, გურფადვე მოკმაზული, მაგრამ იგიცა სალაროს წინათ იარების,
სიკისტრონს უკანით.

ბარგის უხუცესი წინ მიუძღვების და სიკისტრონი და მესაწოლენი წინ
იარებიან“¹.

რას უნდა ნიშნავდეს „სიკისტროსანი ჯორი“ ან საერთოდ „სიკისტრონი“?
არც სულხან-საბა ორბელიანს, არც დ. ჩუბინაშვილს, არც ნ. ჩუბი-
ნაშვილს, არც ი. აბულაძეს და არც სხვას ეს სიტყვა განმარტებული არა აქვთ.

ე. თაყაიშვილის „ველმწიფის კარის გარიგებისადმი“ დართულ ლექსი-
კონში „სიკისტრონი“ ახსნილი აქვს, როგორც „მოკაზმული ჯორი“².

ივ. ჯავახიშვილი კი აღნიშნავს, რომ „როგორც მოძრავი სალარო იყო,
იმგვარადვე მოძრავი საწოლიც არსებობდა. ამისათვის განკუთვნილი იყო
„სიკისტროსანი ჯორი“ ანუ „სიკისტრონი“³. მაგრამ საკითხი თუ რას ნიშ-
ნავს ეს ტერმინი, ივ. ჯავახიშვილმა ღიად დატოვა. „ველმწიფის კარის გარი-
გების“ ტექსტის დადგენაზე მუშაობისას მას ეს ტერმინი განუმარტავად აქვს
აშოაზე გამოტანილი⁴.

¹ ქართული სიმართლის ძეგლები, ივ. სურგულაძის გამ., თბ., 1970, გვ. 31.

² ე. თაყაიშვილი, ველმწიფის კარის გარიგება, ტფ. 1920, ლექსიკონი.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სიმართლის ისტორია, თბ., ტ. VI, თბ., 1982, გვ. 317.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. V, დასაბუქდად მოამზადა და
ივ. ჯავახიშვილის არქივში დაცული მასალით შეავსო სიმ. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1953, გვ. 209.

ივ. სურგულაძეს „სიკისტრონი“ „სიკრიტონად“ მიაჩნია, რომელიც ბი-
ზანტიაში სამდივნოს, უწყებას აღნიშნავდა⁵. მართლაც „სიკრიტონი“ („სეკრე-
ტონი“) გვხვდება ქართულ წყაროებშიც⁶, მაგრამ მას „სიკისტროსან ჯორთან“
საერთო არაფერი აქვს.

დაახლოებით ამგვარივე მოსაზრება გამოთქვა ი. ანთელავამ, რომელიც
ისევე როგორც ივ. სურგულაძე, თვლის, რომ „სიკისტრონი“ იგივე „სიკრი-
ტონია“, მეფის სამდივნოა, რომელიც მიმოსვლისას მას თან ახლდა⁷.

ჩვენც ვთვლით, რომ მეფეს მგზავრობის დროს თან ახლდა თავისი სა-
წოლი, სალარო, სამზარეულო, კარავი, „მოძრავი“ ეკლესია და სხვ⁸. „სი-
კისტრონიც“ მათთან ერთად უნდა ვიგულისხმოთ, ხოლო რაც შეეხება „სი-
კისტრონის“ გაგებას „სიკრიტონად“, იგი უმართებულო უნდა იყოს.

პირველ ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ „სიკისტროსან ჯორს“ სამეფო
„ტახტის“ მოწყობილობა ჰქონდა აკიდებული⁹. მართლაც, „კარის გარიგების“
ცნობით „სიკისტროსან ჯორს“ აკიდებული ჰქონდა „დიდი მაფრაში, რომელსა
შიგან იდვას ერთი მომცრო უკეთესი ორხოვა, ერთი ლაიბი, ერთი სუნდუზი
და ერთი სასთაული“¹⁰, რაც მეფის ლოგინს კი არ წარმოადგენდა, არამედ
„ვეზირობის“ დროს მეფის საჯდომ მოწყობილობას¹¹. „ვეზირობის“ აღწე-
რაში ნათქვამია: „დაფინოს ო რ ხ ო ვ ა ფარეშთუხუცესმან მომცრო და
ზედ სასთაული დადვას. დაჯდეს მეფე მას ზედა“¹². როგორც ვხედავთ,
ორივე ცნობაში საუბარია მომცრო ორხოვაზე, სასთაულზე. „სუნდუზი“ კი
ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით ძვირფასი ქსოვილი ყოფილა¹³. აქვე დავძენთ.

⁵ ივ. სურგულაძე, „ველმწიფის კარის გარიგების“ ერთი ტერმინის გამო, „მაცნე“
(ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია), 1975, № 2, გვ. 148-154.

⁶ ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ., 1971,
გვ. 123-124; თ. ყორღანიძე, ქრონიკები, 1, ტფ., 1892, გვ. 212.

⁷ ი. ანთელავა, საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-
XIII სს., თბ., 1983, გვ. 46-48.

⁸ ეს კარგად ჩანს „ველმწიფის კარის გარიგებიდან“. ამასვე ამაგრებს დავით აღმაშენ-
ბლის ისტორიკოსის ცნობა, რომელიც მოგვითხრობს, რომ დავით IV-ს მოგზაურობისა თუ
ლაშქრობისას თან მიჰქონდა ჯორებსა და აქლემებზე აკიდებული ბიბლიოთეკა („ქართლის
ცხოვრება“, ტ. 1, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვი-
ლის მიერ, თბ., 1955, გვ. 348). ამასვე მხარს უჭერს ერთი აღმოსავლური ცნობა, თუ რა
ნივთები ღარჩათ მუსიკოსებს გიორგი III-ს დამარცხების შემდეგ იხ. З. М. Буниятов. Госу-
дарство атабеков Азербайджана (1136 — 1225 гг.), Баку, 1978, с. 54. შდრ. ბი-
ზანტია, სადაც მეფის ბარგის ვადასატანად 585 ცხენი და ჯორი იყო საჭირო. მათ
შორის 80 — მარტო სამეფო სამზარეულოს სატარებლად, 30 — სამეფო გარდერობისათვის.
ამას მოსდევდა ვერცხლის ჭურჭელი — ხელის დასაბანი, „მოძრავი“ სამეფო ბიბლიოთეკა,
„მოძრავი“ საიმპერატორო ეკლესია, კარები, იმპერატორის სალარო და სხვ. (М. Н. Ремезов,
Картины жизни Византии в X-м веке, М., 1898, с. 80—82). ზოგჯერ მეფეებს მთელი არქი-
ვებიც კი დაჰქონდათ თან. იხ. И. Л. Маяковский, Архивы и архивное дело в
иностранных государствах (Архивы и Архивное дело в рабовладельческих государствах
древности и в эпоху феодализма) М., 1959, с. 76.

⁹ ი. ანთელავას იგი სავაზიროს მოწყობილობად მიაჩნია. იხ. მისი დასახ. ნაშრომი, გვ. 47.

¹⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ივ. სურგულაძის გამოცემა, გვ. 37.

¹¹ ი. ანთელავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 47.

¹² ქართული სამართლის ძეგლები, ივ. სურგულაძის გამოცემა, გვ. 49.

¹³ ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტო-
რიისათვის, ტ. III-IV, თბ., 1962, გვ. 172.

რომ უფრო სწორი იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ჯორს მეფის ტახტის აღჭურვილობა მიჰქონდა.

ჩვენ ვეცადეთ, ამოგვეხსნა, თუ რას ნიშნავს სიტყვა „სიკისტრონი“ და მივედით იმ დასკვნამდე, რომ იგი შესაძლოა, უდრის ბერძნულ „სეგესტრონს“ (σέγεςτρον)¹⁴, რაც ნიშნავს გადასაფარებელს, შემოსახვევს, სახურავს, გარეკანს, შალითას და ა. შ. თუ ყურადღებით ჩავიკითხავთ ჩვენთვის საინტერესო ადგილს, დავინახავთ, რომ მეფის ტახტის მთელ მოწყობილობაზე გადაფარებული იყო „სახურავი ხავედისა, ნაკერი“, ე. ი. ძვირფასი ქსოვილი, რომლის სახელიდანაც უნდა წოდებოდა ჯორს „სიკისტრონი“, ხოლო გადასაფარებელს შიგნით მოთავსებულ აღჭურვილობას „სიკისტრონი“¹⁵.

С. А. ГОГИНАВА

О ТЕРМИНЕ «СИКИСТРОН» В «РАСПОРЯДКЕ ЦАРСКОГО ДВОРА»

Резюме

«Распорядок царского двора» — памятник скорее всего XIV века — называет во главе царского поезда-обоза «мула с сикистроном», «сикистрон». В литературе это понимается по-разному: как особо «убранный», «украшенный» мул, походная опочивальня царя, (сацולי), походный секретариат (греч. секретон). Последнее понимание, думается, не находит подтверждения. Скорее термин должен происходить от греческого же сегестрон — покров, в настоящем случае особого, парадного убора головной поклажи царского поезда.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ქართული სამართლის ისტორიის განყოფილებამ.

¹⁴ E. A. Sophocles, Greek Lexikon of the Roman and Byzantine periods (From B. C. 146 to A. D. 1100), Boston, 1870.

¹⁵ უნდა აღინიშნოს, რომ ე. თაყაიშვილი „ხელმწიფის კარის გარიგების“ თარგმანში ერთ ადგილას „სიკისტროსან ჯორს“ თარგმნის, როგორც Мул, покрытый с сикистром (ქართულ სამართლის ძეგლები, ივ. სურგულაძის გამოცემა, გვ. 58).

რეცენზია, კოლმეიკა, ინფორმაცია, ქრონიკა

საბჭოთა კავშირ-ამერიკის X სიმპოზიუმი.

საბჭოთა კავშირ-ამერიკის X სიმპოზიუმი, რომელიც ქ. თბილისში მიმდინარეობდა 1987 წ. 1-4 სექტემბერს მიეძღვნა სოფლის მეურნეობის ეკონომიკის საკითხებს. იგი ორგანიზებული იყო საბჭოთა ეკონომიკურ სამეცნიერო დაწესებულებათა ასოციაციის მიერ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტთან ერთად.

სიმპოზიუმი გახსნა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტმა, სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ა. თავხელიძემ.

შესავალი სიტყვა წარმოთქვა საბჭოთა ეკონომიკურ სამეცნიერო დაწესებულებათა ასოციაციის პრეზიდიუმის თავმჯდომარემ, სსრ კავშირის დელეგაციის მეთაურმა აკადემიკოსმა ტ. ხაჩატუროვმა.

პირველ სხდომას თავმჯდომარეობდნენ: აკადემიკოსი ტ. ხაჩატუროვი და პროფესორი ფ. ხოლცმანი (აშშ-ის დელეგაციის მეთაური).

მომხსენებებით გამოვიდნენ: **ე. მ. დ. ვ. ა. ვაშანოვი** (სსრ კავშირის საგეგმო კომიტეტთან არსებული საწარმოო ძალთა შემსწავლელი საბჭო). მისი მოხსენების თემა იყო: „ბუნებრივი რესურსების გამოყენების პერსპექტივები სსრ კავშირის აგროსამრეწველო კომპლექსში“.

მომხსენებელმა ყურადღება გაამახვილა ბუნებრივი რესურსების (მიწის, წყლის, ტყის, მცენარეებისა და ცხოველების) გამოყენების პრობლემებზე აგროსამრეწველო კომპლექსში. იგი ფართოდ შეეხო სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების და კერძოდ, სახნავის მდგომარეობას. აღნიშნა, რომ სსრ კავშირის მთელი სახნავი მიწის ნახევარზე მეტი სარისკო მიწათმოქმედების ზონაშია განლაგებული, ხოლო მისი ბიოკლიმატური პოტენციალი 1,5-ჯერ უფრო დაბალია, ვიდრე შესაბამისად ინგლისში, 1,7-ჯერ დაბალი, ვიდრე ფრანსიაში და 2,2-ჯერ დაბალი ვიდრე აშშ-ში.

მომხსენებელი შეეხო მიწის რესურსების შესწავლის სისტემას სსრ კავშირში, კერძოდ მან აღნიშნა, რომ ეს სისტემა ითვალისწინებს მიწის ტოპოგრაფიულ შესწავლას, ნიადაგის გამოკვლევას, მიწების დარაიონებას, კლასიფიკაციას და შეფასებას. მიღებული რაოდენობრივი და თვისებრივი მაჩვენებლები საფუძვლად ედება მიწის კადასტრის ფორმირებას.

მომხსენებაში განხილულ იქნა მიწის რაციონალური გამოყენების, მისი გაუმჯობესების საკითხები. აღნიშნა, რომ მიწათმოქმედების სისტემის დარღვევის შედეგად იკარგება მისი ჰუმუსის მნიშვნელოვანი ნაწილი: მან ყურადღება გაამახვილა სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის და ინტენსიფიკაციის ისეთ მიმართულებებზე როგორცაა მელიორაცია და ქიმიზაცია, განიხილა მიწათმოქმედების ზონალური სისტემების სრულყოფის, ორგანული სასუქის გამოყენების, სასოფლო-სამეურნეო მანქანათმშენებლობის გზვითარების და სხვა საკითხები.

მოხსენებაში სათანადო ადგილი დაეთმო სასოფლო-სამეურნეო სავარ-
გულებზე და სახნავზე მოთხოვნილების განსაზღვრის ვარიანტებსა და ხერხებზე
მსჯელობას, აგრეთვე სოფლის მეურნეობისათვის ვარგისი მიწების რესურსე-
ბის გაფართოებისა და შევსებისათვის სათანადო გზების ძიებას.

დოქტორი პიერ რ. კროსონი (კვლევითი ცენტრი „რესურსები მომავლისა-
თვის“). თავის მოხსენებაში — „მიწისა და წყლის რესურსების გრძელვადიანი
შესატყვისობა აშშ-ის მოთხოვნილებასთან“ — მან გაუქა აშშ-ში მიწისა
და წყლის რესურსების მართვის, ეკონომიურად გამოყენების საკითხები. შეეხა
სავარგულების დინამიკასა და მიწის ფასების საკითხს. აღნიშნა, რომ 1970-იანი
წლებიდან სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები აშშ-ში 20 მლნ. ჰექტარით
გაიზარდა, მაგრამ მიუხედავად ამისა გაიზარდა მიწის ფასიც, ძირითადად ინ-
ფლაციის შედეგად. როგორც მან აღნიშნა, პროდუქციის ექსპორტის შემცი-
რების შედეგად ბოლო ხანებში შემცირდა დასამუშავებელი მიწის ფართობი.
მომხსენებელი შეეხო ეროზიის გავლენას ნიადაგის ნაყოფიერებაზე, როგორც
მან აღნიშნა ეს პროცესი მისი პროგნოზებით გაგრძელდება 2000 წლამდე, რის
გამოც ამ პერიოდში შემცირდება მარცვლეულის მოსავალი, ეროზიის შემცი-
რების უმთავრეს საშუალებად მას მიაჩნია მიწების კონსერვაცია.

როგორც პ. კროსონმა აღნიშნა ეროზიის და კერძოდ წყლისმიერი ერო-
ზიის მოქმედება დაკავშირებულია დიდ დანახარჯებთან, ამიტომ მასზე კონ-
ტროლი უნდა გაძლიერდესო.

იგი შეეხო აშშ-ში სასოფლო-სამეურნეო მიწების არა სასოფლო-სამეურ-
ნეო მიწებად გადაქცევის პრობლემას, აგრეთვე წყლის რესურსების შემცი-
რების საკითხს, განსაკუთრებით ქვეყნის დასავლეთ ნაწილში, ამიტომ აღნიშ-
ნა მან აშშ-ში იზრდება კონკურენცია წყლისათვის. ამასთან იზრდებაო წყლის
სიმლაშეც, მარილის შემცველობა, რაც უარყოფითად მოქმედებს მოსავლია-
ნობაზე. საერთოდ მისი აზრით მომავალში აშშ-ის სოფლის მეურნეობა წყლით
წაკლებად დაკმაყოფილდება და შესაბამისად შემცირდება სარწყავი მიწის
ფართობიცო.

ე. მ. კ. ი. ბოგდანოვა (სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საწარმოო ძალთა
და ბუნებრივი რესურსების შემსწალელი კომისია). წაიკითხა მოხსენება თემაზე
„მიწების მელიორაციის ეკოლოგიურ-ეკონომიკური პრობლემები“.

მომხსენებელი შეეხო წყლის გამოყენების და მოხმარების პრობლემებს.
მოიტანა სათანადო მონაცემები გამოყენებული წყლის მოცულობის შესახებ სა-
ერთოდ და მოსახლეობის ერთ სულზე სახალხო მეურნეობის დარგების და
გამოყენების სახეების მიხედვით.

შეეხო წყლის დანაკარგების და გატუჭყიანების საკითხებს, რაც არა მარ-
ტო ეკოლოგიურ საშიშროებას წარმოშობს, არამედ, ამცირებს მისი გამოყენე-
ბის ეფექტიანობასაც.

მომხსენებელმა შემდეგ აღნიშნა რომ გამოყენებული წყლის 70% მოდის
სოფლის მეურნეობაზე. იმის გამო, რომ ჩვენს ქვეყანაში სახნავის 40%-ზე
ნალექები არაა საკმარისი, ამიტომ მთელ რიგ რეგიონში პროდუქციის წარ-
მოება შეიძლება მხოლოდ მორწყვის პირობებში.

მოიტანა რა მონაცემები მელიორირებული მიწების ფართობის და მელიო-
რაციასზე გაწეული დანახარჯების დინამიკის შესახებ, მომხსენებელმა აღნი-
შნა, რომ დანახარჯები მელიორაციაზე ვერ გამოისყიდება, ხშირ შემთხვევაში
ორგანიზაციული ნაკლოვანებების გამო.

მომხსენებელი შეეხო კაპდაბანდებს ბრუნვის დროს მელიორაციაში, რომელიც დიფერენცირებულია კულტურების მიხედვით, აქვე მიუთითა, რომ ბრუნვის დროში ყოველთვის ვერ ვეტყვი.

მან საკითხი დასვა აგრეთვე ქიმიური საშუალებების უფრო ზომიერად და რაციონალურად გამოყენების შესახებ.

მეორე სხდომაზე (თავმჯდომარეები: პროფესორი დ. ჯონსონი, აკადემიკოსი ვ. ბოევი), მოხსენებები წაიკითხეს:

პ რ ო ფ ე ს ო რ მ ა ლ უ თ ე რ გ. ტ ვ ი ტ ე ნ მ ა (ოკლახომის შტატის უნივერსიტეტი) თემაზე „ეკონომიკური ზრდის გავლენა სოფლის მეურნეობაზე“. მან გააშუქა საკითხი იმის შესახებ თუ რა გავლენას ახდენს ეკონომიკური ზრდა ფერმერულ მეურნეობაზე, როგორც მან აღნიშნა მცირდება ფერმერულ მეურნეობათა რიცხვი.

ეკონომიკური ზრდა მისი აზრით ორმხრივ გავლენას ახდენს ფერმერულ მეურნეობაზე: ამცირებს მათ რაოდენობას და ცვლის მათ სტრუქტურას. მცირე ფერმერები, რომელთა შემოსავალი 40 ათას დოლარზე ნაკლებია ეკონომიკურად არახელსაყრელი ხდება. საოჯახო ფერმერები, აღნიშნა მომხსენებელმა, იყო ძირითადი ბირთვი აშშ-ის სოფლის მეურნეობისა. ესლა ჩვენ მათ ვკარგავთო, სამაგიეროდ იზრდება ფერმერულ მეურნეობათა სიდიდე. შემდეგ მომხსენებელმა ილაპარაკა საოჯახო ფერმერების სიმტკიცეზე. ასეთ ფერმერებს ხშირად აქვთ არასასოფლო-სამეურნეო შემოსავალი, შემოსავალი სხვა დარგებიდან, ხოლო ამ შემოსავლის ნაწილს ხშირად იყენებენ თავიანთ ფერმერულ მეურნეობაში.

მან აღნიშნა, რომ ეკონომიკური ზრდის კვალობაზე აშშ-ში ხდება აგრო-სამრეწველო კომპლექსის ფორმირება, ინტენსიურად იზრდება კვების მრეწველობა, მომსახურეობის სფერო, შეფარდებით მცირდება აგროკომპლექსში სოფლის მეურნეობის ხვედრი წონა. ამიტომ, დასკვნის იგი, თუ წინათ სოფლის მეურნეობა დიდად განაპირობებდა აშშ-ის ეროვნული შემოსავლის ზრდას, ესლა მასზე არსებით გავლენას ვერ ახდენს.

ე. მ. კ. ლ. ნიკიფოროვის (სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტი) მოხსენებების თემა იყო: „სასოფლო-სამეურნეო და არასასოფლო-სამეურნეო დარგების განვითარება სოფლად“.

გაამაზვილა ყურადღება სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ეფექტიანობის ამაღლების ფაქტორებზე.

ვრცლად შეჩერდა სოფლად არასასოფლო-სამეურნეო დარგებზე, რომლებიც წვრილი საწარმოების-სამჭედლოების, საფეიქრო საქმის და სხვათა სახით არსებობდა. ეს საწარმოები, როგორც მან აღნიშნა ინდუსტრიის განვითარებასთან ერთად თანდათანობით არაეფექტური ხდებოდა, ერთი შეხედვით ხელს უშლიდა სოფლის მეურნეობის განვითარებას — იზიდავდა სოფლის რესურსებს და სხვა, რის გამოც მრეწველობის განვითარების კვალობაზე ასეთი წვრილი საწარმოები სოფლიდან იდევნებოდა და სოფელი ხდებოდა წმინდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების მატარებელი, მაგრამ მეორეს მხრივ, როგორც მომხსენებელმა შენიშნა სოფლად არასასოფლო-სამეურნეო დარგების შემცირებას ახლდა ნეგატიური მხარეც, კერძოდ ის, რომ მან გამოიწვია სოფლის მოსახლეობის შემოსავლების შემცირება, რესურსების არა სრულად გამოყენება, სოფლის მეურნეობის პროდუქტების დანაკარგების გადიდება და უარ-

ყოფითი სოციალური მოვლენები, შემცირდა პროფესიის არჩევის საშუალება, გაძლიერდა მიგრაცია და სხვა.

მომხსენებელმა დასვა საკითხი იმის შესახებ, რომ სოფლად არასასოფლო სამეურნეო დარგები განვითარდეს, მაგრამ სხვა საფუძველზე-აგროსამრეწველო ინტეგრაციის საფუძველზე. იგი არ ეთანხმება იმ შეცნეერთა მოსაზრებებს რომლებსაც არასასოფლო-სამეურნეო დარგების განვითარება სოფლად პროგრესულად არ მიაჩნიათ.

მომხსენებელი შემდეგ შეეხო წვრილჯგუფური და საოჯახო იჯარის საკითხებს, აღნიშნა რომ ეს არ ცვლის კოლმეურნეობებს, რომ ჩვენ ამით არ გადავდივართ წვილ წარმოებაზე.

პროფესორ ე. კრილატიხის (მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტი) გამოსვლის თემა იყო — „ეკონომიკური მათემატიკური მეთოდების გამოყენება სსრ კავშირის სოფლის მეურნეობის დაგეგმვაში“.

მომხსენებაში დაახასიათა ფაქტორები, რომლებიც დადებითად მოქმედებენ აგროსამრეწველო ინტეგრაციის დაჩქარების პროცესზე. აღნიშნა, რომ აგროსამრეწველო კომპლექსის მართვის ორგანიზაციული სტრუქტურის სრულყოფამ, ახალი სამეურნეო მექანიზმის ათვისებამ აგროსამრეწველო კომპლექსის, როგორც ერთიანი მთლიანის დაგეგმვაზე და მართვაზე გადასვლამ მოითხოვა ამ პროცესებისადმი სრულიად ახლებური მიდგომა.

მომხსენებელმა ყურადღება გაამახვილა აგროსამრეწველო კომპლექსის განვითარების პერსპექტივების განსაზღვრაზე, სტრუქტურული ცვლილებების ოპტიმიზაციაზე, აქედან გამომდინარეობს მისი აზრით მათემატიკური მეთოდებისა და მოდელების გამოყენების აუცილებლობა, აგროსამრეწველო კომპლექსის მართვის სხვადასხვა დონისათვის ინფორმაციული სისტემის აგება და გამოთვლების ჩატარება. მან დაახასიათა მოდელოთა ტიპები: დარგთაშორისი, ოპტიმიზაციური, იმიტაციური და სხვა.

მომხსენებელი აგროსამრეწველო კომპლექსის სისტემური მოდელირების კონცეპციის მომხრეა. იგი გამოყოფს ხუთ ყველაზე არსებით პრინციპს, რომელთა გამოყენება შეიძლება, როგორც ამოსავალი მეთოდოლოგიური დებულებანი ასკ-ის მოდელოთა სისტემების აგებისათვის.

მაგალითისათვის მან მოიყვანა მოდელოთა სისტემის ერთი ბლოკი კომპლექსის პერსპექტიული დაგეგმვისათვის. მან წარმოადგინა სქემები, სადაც ასახულია ასკ-ის მაკრო ეკონომიკური მოდელის გამსხვილებული სტრუქტურა და აგროსამრეწველო კომპლექსის პროდუქტიული ქვეკომპლექსის განვითარების ოპტიმიზაციის ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელი.

მომხსენებაში აღნიშნული იყო ასკ-ის განვითარების ოპტიმიზაციის ეკონომიკურ მათემატიკური მოდელების გამოყენების შესაძლებლობები, როგორც სამეცნიერო გამოკვლევებში ისე საგეგმო მუშაობაში. აღინიშნა, რომ საგეგმო ორგანოების მუშაობაში მოდელების სხვადასხვა მოდიფიკაციები შეიძლება გამოყენებულ იქნას ავტომატიზებული სისტემების გეგმურ გათვლებში, რომლებიც საფუძვლად შეიძლება დაედოს ასკ-ის ხუთწლიანი პერიოდის განვითარებისათვის მაჩვენებლების ვარიანტული გათვლების ჩატარებას.

პროფესორ სტენლი ს. ჯონსონის (აიოვას შტატის პროფესორი) მოხსენების თემა იყო „ეკონომეტრიკული და საგეგმო მოდელების გამოყენება ალტერნატიული სასოფლო-სამეურნეო პოლიტიკის შემოქმედების შეფასებისათვის“.

როგორც მან აღნიშნა ფართომასშტაბიანი მოდელების თეორიები და მეთოდები 50-იანი წლებიდან ფართოდ იკიდებენ ფეხს. მოდელირების სისტემისათვის შეიქმნა სათანადო ტექნიკა. მან ფართოდ გააშუქა მოდელირების მასშტაბების და დანერგვის საკითხები.

უპირველეს ყოვლისა შეეხო პოლიტიკური მოდელირების საკითხს. აღნიშნა, რომ იგი ფართოდ უნდა გამოვიყენოთ.

გააშუქა რა მოდელირების მასშტაბების საკითხი აღნიშნა, რომ ფართომასშტაბიანი მოდელები მოიცავს ფერმერულ მეურნეობებს, ბაზრებს, მთლიანად სოფლის მეურნეობას, ცალკეულ ქვეყნებსაც კი.

როგორც მომხსენებელმა აღნიშნა აშშ-ის კერძო სექტორი გარკვეულ ინტერესს იჩენს ფართომასშტაბიანი მოდელირების შემუშავებით, განსაკუთრებით ბაზრების შესახებ, მოსალოდნელი ფასების შესახებ და სხვა. მან აღნიშნა, რომ 1960-70-იან წლებში შემუშავებული იქნა მოდელი მსოფლიო ბაზარზე სოფლის მეურნეობის პროდუქტების რეალიზაციის პირობების შესახებ. იგი შეეხო ეკოლოგიური მოდელირების საკითხებსაც.

მომხსენებელი შეეხო მოდელების შემუშავებასა და გამოყენებაში კომპიუტერული ტექნოლოგიის როლსა და მნიშვნელობას.

მომხსენებელი ვრცლად შეჩერდა აგრეთვე მოდელების პრაქტიკული რეალიზაციის სიძნელებთან დაკავშირებულ საკითხებზე. ფართოდ შეეხო აგრეთვე იმას თუ რით განსხვავდება ერთმანეთისაგან მოდელირება აშშ-ში და სსრ კავშირში.

პროფესორმა უოლეს ე. ხუფმანმა (აიოვას შტატის უნივერსიტეტი) ისაუბრა თემაზე: „ფერმერთა გადაწყვეტილებანი წარმოების, მოხმარების და სამუშაო ძალის მიწოდების შესახებ. მოწმეთა მიმოხილვა ჩრდილოეთ ამერიკაზე“.

იგი თავის მოხსენებაში შეეხო ფერმერების შემოსავლების, ფერმერთა ფერმის გარეშე დასაქმების, მუშაძალით უზრუნველყოფის, ფერმერულ მეურნეობათა განვითარების გრძელვადიანი პროგნოზების საკითხებს.

როგორც მან აღნიშნა, ფერმერული მოსახლეობის ხვედრიწონა მცირდება, ხოლო შემოსავლის მიღებოს პირობები უარესდება, სამაგიეროდ იზრდება ოჯახის წევრების ფერმის გარეშე მუშაობა, შესაბამისად იზრდება ფერმერთა ფერმის გარეშე მიღებული შემოსავალი. ფერმებში, როგორც წესი, მშობლება რჩებიან, ხოლო შვილები კი მიდიან ქალაქებში, სხვა სამუშაოებზე. რაც უფრო დიდია ფერმა მით უფრო მცირეა ფერმის გარეშე სამუშაოდან მიღებული შემოსავალი. ფერმერულ მეურნეობათა მხოლოდ 10%-ია შექცეული, ფერმერთა 2/3 პატარაა და არა აქვს დიდი შემოსავალი, მისი შემოსავალია ფერმის გარეშე მუშაობა.

შეეხო რა შემოსავლების საკითხს, მომხსენებელმა აღნიშნა, რომ ფერმერთა შემოსავალი ერთსულზე გაანგარიშებით ბოლო ხანებში მცირდება. ბევრი ფერმა გაღარიბდა და ამიტომ მიატოვეს.

მომხსენებელი შეეხო ფერმერთა განათლების საკითხებს, რაც დაკავშირებულია ახალი ტექნოლოგიის, კომპიუტერული ტექნიკის გამოყენებასთან.

აკადემიკოსმა ა. ლ. გუნია (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის დირექტორი) მოხსენებაში — „საკუთრების ფორმების ერთიანობა და განსხვავება აგროსამრეწველო კომპლექსში და მათი თავისებურებანი საქართველოს სსრ-ში“ ყურადღება გაამახვილა იმაზე თუ რა არსებითი ცვლილებანი შეიტანა საკუთრების ურთიერთობებში

აგროსამრეწველო ინტეგრაციამ. როგორც აღინიშნა მოხსენებაში, რაიონულმა აგროსამრეწველო გაერთიანებამ უფრო მეტად დაუახლოვა ერთმანეთს საკუთრების ყველა ფორმა ერთიან წარმოებრივ და კვლავწარმოებრივ პროცესში, რომ თანამედროვე აგროსამრეწველო კომპლექსი წარმოადგენს სოციალისტურ საწყისებზე, საკუთრების მრავალი ფორმის — სახელმწიფო, საკოლმეურნეო-კოოპერაციული და პირადი მეურნეობების ერთიანობას, რომელიც უშუალოდ დაკავშირებული არიან სოფლის მეურნეობის პროდუქტების წარმოებას, ტრანსპორტირებას, გადამუშავებას, შენახვასა და რეალიზაციასთან.

მომხსენებელი შეეხო რა პირადი საკუთრების ადგილს რესპუბლიკის ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ღირებულებათა სტრუქტურაში აღნიშნა, რომ ინდივიდუალური შრომითი საქმიანობის განვითარებასთან ერთად, მისი ხვედრითი წილის ზრდის მიუხედავად, ეკონომიკის განმსაზღვრელი მაინც სახელმწიფო საკუთრება იქნება. ამიტომ, აღნიშნა მომხსენებელმა, ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებს საზღვარგარეთელი სოვეტოლოგების განცხადება იმის შესახებ, რომ სსრ კავშირში და მათ შორის საქართველოში მიმდინარეობს კერძო სექტორის აღორძინება ე. წ. საბაზრო სოციალიზმის განვითარება. სათანადო ციფრობრივი მონაცემების საფუძველზე მან წარმოადგინა დასაბუთებული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ საცალო საქონელბრუნვაში ისევე, როგორც სურსათით ვაჭრობაში თანაფარდობა განსაზოგადოებულ და არაგანსაზოგადოებულ სექტორებს შორის იცვლება განსაზოგადოებული სექტორის სასარგებლოდ. ეს თავისებურება დამახასიათებელია, როგორც მთლიანად კავშირისათვის, ისე საქართველოს ეკონომიკისათვისაც.

მომხსენებელმა სათანადო მონაცემებზე დაყრდნობით განავითარა შეხედულება იმის შესახებ, რომ რესპუბლიკის სასოფლო-სამეურნეო წარმოება თავისი ხასიათით და განვითარების მიმართულებით წარმოადგენს განსაზოგადოებულ წარმოებას სადაც სახელმწიფო მეურნეობას წამყვანი როლი უკავია.

მესამე სხდომას თავმჯდომარეობდნენ აკადემიკოსი ა. გუნია და პროფესორი ლ. ტვიტენი.

მოხსენებები წარმოადგინეს:

სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ვ. ზოევმა (სოფლის მეურნეობის სრულიად საკავშირო სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორი) თემაზე: „ორგანიზაციულ-ეკონომიკური გარდაქმნები აგროსამრეწველო კომპლექსის განვითარებაში“.

იგი შეეხო იმ ცვლილებებს აგროსამრეწველო კომპლექსის სამეურნეო მექანიზმის სრულყოფაში, რომელიც ბოლო ხანებში განხორციელდა ჩვენს ქვეყანაში, რაც უდაოდ აღიღებს ინიციატივას და ქმნის ახალ სტიმულებს წარმოების ზრდისათვის. მაგრამ, როგორც მომხსენებელმა აღნიშნა ფასების სისტემა და სამეურნეო მექანიზმის სხვა ინსტრუმენტები ძირეულად უნდა შეიცვალოს და გაიზარდოს მისი ზემოქმედება წარმოებაზე. შეეხო რა ფასწარმოქმნის სრულყოფის საკითხებს, მან აღნიშნა, რომ იგი უნდა განხორციელდეს ეტაპობრივად სათანადო მოთხოვნილების დაცვით, რასაც თანამედროვე ფასწარმოქმნა უნდა აკმაყოფილებდეს.

სათანადო ადგილი დაუთმო რა მართვის სრულყოფის საკითხებს, მომხსენებელმა ყურადღება გაამახვილა აგროსამრეწველო კომპლექსის, როგორც ერთიანის და მთლიანის მართვის უზრუნველყოფაზე, საწარმოთა ინიციატივისა

და პასუხისმგებლობის ამაღლებაზე რესურსების ეფექტიან გამოყენებაში, სოციალური საკითხების გადაწყვეტაში, სათანადო პირობების შექმნაზე სასაქონლო ფულადი ურთიერთობების უკეთ გამოყენებაში.

მომხსენებელი ფართოდ შეეხო აგროსამრეწველო კომპლექსის დაგეგმვის სისტემის, დაგეგმვის მეთოდების საკითხებს, რაც პრინციპულად იცვლება მეურნეობრიობის ახალ პირობებში.

გააშუქა რა აგროსამრეწველო ფორმირებათა განვითარების საკითხები, მომხსენებელმა ყურადღება გაამახვილა აგროსამრეწველო კომბინატებზე, აგრეთვე აგროსაწარმოო სისტემაზე, როცა მოწინავე სასოფლო-სამეურნეო საწარმოო კოოპერირების საფუძველზე სამეურნეო-ტექნიკურ მიღწევებს ნერგავს სხვა საწარმოში. მოხსენებაში სათანადო ადგილი დაეთმო რაიონულ აგროსამრეწველო გაერთიანებათა მართვის დემოკრატიზაციის საკითხებს.

პროფესორმა კარენ მ. ბრუკსმა (მინესოტის უნივერსიტეტი). მისი მოხსენების თემა იყო: „ფასწარმოქმნა სოფლის მეურნეობაში. აშშ-ის და სსრ კავშირის გამოცდილება“.

უპირველეს ყოვლისა შეეხო ფასების ცვლილების საკითხებს და აღნიშნა, რომ მწარმოებლებს უნდა შეეძლოთ ფასების პროგნოზირება რამდენადაც ეს დიდ გავლენას მოახდენს თვით ფასების დონეზე. აშშ-ის ეკონომისტებმა აღნიშნა მან ამ მხრივ ბევრი ვაკეეთეს და ამის გარეშე მწარმოებლები არ იქნებოდნენ სწორად ორიენტირებულნი ბაზრებზე მიწოდება-მოთხოვნილებას შორის სათანადო წონასწორობის დამყარებისათვის.

შეეხო რა ფასწარმოქმნის საკითხებს სსრ კავშირში, იგი ეთანხმება ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ფასები სსრ კავშირში ჯერ კიდევ ვერ გახდა ეკონომიკის აქტიური ბერკეტი და რომ საჭიროა გარდაქმნა ამ სფეროში. მან აღნიშნა, რომ თუ სოფლის მეურნეობის პროდუქციის სახელმწიფოებრივი შესყიდვა შემცირდება, მეურნეობები პროდუქციის დიდ ნაწილს გაყიდვას თავისუფალ ბაზარზე, რაც მისი აზრით, დიდ გავლენას მოახდენს მეურნეობათა სპეციალიზაციის გაღრმავებაზე.

იგი შეეხო აგრეთვე სსრ კავშირის სოფლის მეურნეობაში მყარი ფასებისა და მოქნილი ფასების თანაფარდობის პრობლემებს. მან ხაზი გაუსვა, რომ სასურსათო პროგრამის რეალიზაციისათვის სსრ კავშირში გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს შრომის ნაყოფიერების ზრდას და წარმოების დანახარჯების შემცირებას სოფლის მეურნეობაში.

მომხსენებელმა ყურადღება გაამახვილა ფასების ინდექსების გაანგარიშებაზე. მან აღნიშნა, რომ აშშ-ში ეს იყო პარიტეტული ინდექსები, რაც საჭირო იყო იმისათვის, რომ ფერმერთა შემოსავალი არ შემცირებულიყო.

მან გარკვეული ინტერესები გამოხატა ფასების ინდექსების გამოანგარიშების მეთოდის საკითხებისადმი სსრ კავშირში.

დოქტორმა ემანუელ ო. მელიჩარმა (ფედერალური სარეზერვო სისტემის მმართველთა საბჭო). მან წაიკითხა მოხსენება თემაზე „ფინანსები სოფლის მეურნეობაში: მობრუნება ფერმერთა დავალიანების პრობლემაში“.

შეეხო რა ფერმერთა მეურნეობათა ეკონომიკურ მდგომარეობას აღნიშნა, რომ 1970-იანი წლების აღმავლობის შემდეგ 80-იანი წლებიდან ფერმერთა ფინანსური მდგომარეობა გაუარესდა, როცა ფასები სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე და მიწაზე დაეცა. იზრდება ფერმერთა დავალიანება, ბევრი მათგანი ავირავებს ან ყიდის ქონებას. ზოგიერთი მეურნეობის მდგომარეობა

დროებით უმჯობესდება იმით, რომ იგი გაკოტრებული ფერმების ხელიდან შეძლებული მევალის ხელში გადადის.

პროფ. მელიჩარის მოხსენების მეორე ნაწილი ეხებოდა კომერციული ბანკების დამოკიდებულებას ფერმერთან, იგი შეეხო აგრეთვე სოფლის მეურნეობაში კაპიტალიზმის საკითხებს.

მომხსენებელი შეეხო რა მოიჯარე ფერმერთა მდგომარეობას, აღნიშნა, რომ მიწაზე ფასების დაცემის პირობებში, ფერმერთა ეს კატეგორია განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში ვარდება. ბევრი ასეთი ფერმერი გამოსავალს ხედავს იმაში, რომ პარალელურად დასაქმდეს არასასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში.

ე. მ. კ. დ. ს. დიასამიძემ (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის განყოფილების გამგე) თავის მოხსენებაში „საქართველოს სსრ აგროსამრეწველო კომპლექსის სტრუქტურის სრულყოფის შესახებ“, ყურადღება გაამახვილა იმ სტრუქტურულ ცვლილებებზე, რაც რესპუბლიკის აგროსამრეწველო კომპლექსში მიმდინარეობს ბოლო ხანებში დარგობრივ-ფუნქციონალურ კრილში. იგი ვრცლად შეეხო რესპუბლიკის აგროსამრეწველო კომპლექსის ფორმირებისა და განვითარების რეგიონალურ თავისებურებებს. მან აღნიშნა, რომ ეს კომპლექსი ჯერ კიდევ ფორმირების პროცესშია, რომ მასში დიდი ხვედრიწონით (უფრო მეტად ვიდრე საშუალოდ კავშირში) არის წარმოდგენილი სოფლის მეურნეობა, რაც გარკვეულად იმითაც აიხსნება, რომ მეტად მცირეა მასში წარმოების საშუალებათა მწარმოებელი დარგების, აგრეთვე მომსახურების სფეროს ხვედრი წონა. მომხსენებელმა ყურადღება გაამახვილა იმაზე, რომ რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის თავისებურებანი — მთიანი მიწათმოქმედების დიდი ადგილი, ისეთი კულტურების დიდი ხვედრიწონა, რომელიც ძნელად ექვემდებარება მექანიზაციას, მალფუჭადი პროდუქტების სიჭარბე და სხვა, დღის წესრიგში სვამენ აღნიშნული დარგების პრიორიტეტულ განვითარებას.

მომხსენებელი შეეხო, რა აგროსამრეწველო ინტეგრაციის საკითხს მიკროეკონომიკურ დონეზე, აღნიშნა, რომ ეს პროცესი ჯერ კიდევ ნელა მიმდინარეობს, რაზედაც გარკვეული ზომით მოქმედებს სოფლის მეურნეობის სოციალური სტრუქტურა.

მოხსენებაში გარკვეული ადგილი დაიკავა აგროსამრეწველო კომპლექსის სტრუქტურის მართვის და სამეურნეო მექანიზმის კავშირთიერთობის საკითხმა. აღნიშნა, რომ დარგობრივი მიდგომა კომპლექსის მართვაში გარკვეული დროის მანძილზე ვერ ქმნიდა სათანადო პირობებს მისი შეწონასწორებული განვითარებისათვის. ზემდგომი ორგანოების ბოლოდროინდელი გადაწყვეტილებები მიმართულია მართვის ისეთი მექანიზმის ფორმირებისაკენ, რომელიც უზრუნველყოფს კომპლექსში შემავალ დარგთა ინტერესების დაახლოებას მისი საბოლოო შედეგების გადიდების მიზნით.

მომხსენებელმა ყურადღება გაამახვილა სოფლის მეურნეობაში ფასწარმოქმნის საკითხებზე, აღნიშნა, რომ იგი, როგორც ეკონომიკური ბერკეტი ჯერ კიდევ ვერ გამოიყენება მაღალეფექტიანად წარმოებაზე, პროდუქციის ზრდაზე, მისი ზემოქმედების გაძლიერების მიმართულებით. შეეხო ფასწარმოქმნის სრულყოფის ზოგიერთ საკითხს.

პროფესორმა ვ. კ. ბურკაძემ (სოფლის მეურნეობის ეკონომიკისა და ორგანიზაციის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორის მოვალეობას

შემსრულებელი) წაიკითხა მოხსენება თემაზე — “საქართველოს სსრ აგრო-სამრეწველო კომპლექსის განვითარების საკითხები“. უპირველეს ყოვლისა იგი შეეხო აგროსამრეწველო კომპლექსის მართვის ორგანოების ფორმირებისა და განვითარების საკითხებს რაიონისა და რესპუბლიკის დონეზე. დაახასიათა რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის მთლიანად აგროსამრეწველო კომპლექსის თავისებურებანი, და განვითარების ძირითადი მიმართულებანი, გაამუქა ის კონკრეტული ამოცანები, რომლებიც ამჟამად დგას მის წინაშე.

მომხსენებელი შეეხო აგროსამრეწველო კომპლექსის კვალიფიციურა კადრებით უზრუნველყოფის, კადრების მომზადების და კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემას. ყურადღება გამახვილა რა აგროსამრეწველო კომპლექსის ძირითად მიმართულებებზე წინა პლანზე წამოსწია ისეთი საკითხები, როგორცაა სასოფლო სამეურნეო მანქანათმშენებლობის და უპირველეს ყოვლისა, მთიანი რეგიონისათვის მცირე მექანიზაციის საშუალებათა წარმოების გადიდება, ქიმიური მრეწველობის ზრდა, მინერალური სასუქის ხარისხის ამაღლება და ასორტიმენტის გაფართოება, კომბინირებული საკვების და მიკრო-ბიოლოგიური მრეწველობის განვითარება, მცენარეთა დაცვის ქიმიურ საშუალებათა წარმოების გაფართოება და სხვა, განსაკუთრებული ადგილი დაუთმო სოფლის მეურნეობის კულტურებისა და დარგების გაადგილების, წარმოების სპეციალიზაციის გაღრმავების, სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულის მცირენა-რჩენიანი კომპლექსური გადამამუშავების ტექნოლოგიის დანერგვის და სხვა საკითხებს. იგი შეეხო აგრეთვე სოფლის მეურნეობაში მეცნიერულ ტექნიკური პროგრესის პრიორიტეტულ მიმართულებებს: ცხოველთა ახალი ჯიშების გამოყვანას, დიფერენცირებული აგროტექნიკის დამუშავებას, ახალგაზრდა ნარგავთა დაჩქარებული ფორმირების მეთოდების დანერგვას, სწრაფმწიფადა და მაღალმოსავლიანი ჯიშების გამოყენებას, მიწების მელიორაციას, განმლაშებას და სხვა.

პროფესორმა ბრიუს ლ. გარდნერმა (მერილენდის უნივერსიტეტი). წაიკითხა მოხსენება თემაზე „აშშ-ის სასოფლო-სამეურნეო პოლიტიკის რეფორმის შესაძლებლობანი“.

მომხსენებელი შეეხო სოფლის მეურნეობის საბიუჯეტო დაფინანსების, მიწის რესურსების გამოყენების, გასაღების სიძნელეების, სოფლის მეურნეობის დარგში სტრუქტურული პოლიტიკის და სხვა საკითხებს.

მან აღნიშნა, რომ სახელმწიფო აშშ-ში ყოველდღიურად 25 მლრდ. დოლარს ხარჯავს, რათა შეინარჩუნოს ფასების სათანადო დონე სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე. რეალიზაციის სიძნელეების გამო, ხაზი გაუსვა მომხსენებელმა, გამოუყენებელია დასამუშავებელი მიწის დიდი ნაწილი. თითქმის მეოთხედი. დიდი ხარჯების გაღება უხდება სახელმწიფოს ყოველწლიურად რესურსების არარაციონალური გამოყენების გამო.

შეეხო რა გასაღების სიძნელეებს პროფესორმა გარდნერმა განსაკუთრებით გაამახვილა ყურადღება სიმინდის გასაღების სიძნელეებზე შედარებისათვის, მან აღნიშნა, რომ სიმინდის ზონას აშშ-ში 100 მლნ. აკრი უკავია. (ერთი აკრი მიწის რენტა 100 დოლარს უდრის).

მომხსენებელმა გააკრიტიკა აშშ-ის აგრარული პოლიტიკის და, კერძოდ, სტრუქტურული პოლიტიკის კურსი, რომ აუცილებელია მისი შეცვლა იმ მეტად მნიშვნელოვანი მომენტის გათვალისწინებით, რომ სოფლის მეურნეობის სტრუქტურა სხვადასხვა ზონაში სხვადასხვა ეფექტიანობით ხასიათდება.

სიმპოზიუმის მუშაობაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს პროფესორებმა ო. საღარეიშვილმა, ჰ. გიორგაძემ, დოცენტებმა ო. ვაშაკიძემ, გ. ყუფუნიაშვილმა და სხვებმა.

საბოლოო სიტყვაში საბჭოთა დელეგაციის მეთაურმა აკადემიკოსმა ტ. ხაჩატუროვმა აღნიშნა, რომ ასეთი ურთიერთშეხვედრები სასარგებლოა ორივე მხარისათვის, იგი მიმდინარეობდა გულლიად გამოცდილების ურთიერთგაზიარების მიზნით. მოხსენებებმა და კამათმა გვიჩვენა, რომ ჯერ კიდევ გვაქვს სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ზრდის ბევრი გამოუყენებელი რეზერვი.

მან სურვილი გამოთქვა, რომ ორივე სიმპოზიუმის მასალა რომელიც ჩატარდა სოფლის მეურნეობის ეკონომიკის საკითხებზე ქ. ბოსტონში (აშშ) და ქ. თბილისში (სსრ კავშირი), მიზანშეწონილი იქნებოდა გამოგვექვეყნებია.

აშშ-ის დელეგაციის მეთაურმა პროფესორმა ფ. ხოლცმანმა ხაზი გაუსვა იმას, რომ შეხვედრა სასარგებლო იყო ორივე მხარისათვის, რომ იგი ხელს უწყობს ჩვენს დაახლოებას და ურთიერთგაგებას. მან აღნიშნა, რომ სიმპოზიუმის მუშაობა ორგანიზებული იყო კარგად, შექმნილი იყო მუშაობის ყველა საჭირო პირობა. მადლობა გადაიხადა იმ დიდი ყურადღებისათვის, რაც სტუმრების მიმართ გამოიჩინეს თბილისელმა მასპინძლებმა.

სიმპოზიუმის შედეგების შესახებ მისმა მონაწილეებმა მიიღეს კომუნიკე.

საბჭოთა კავშირის და ამერიკის შეერთებული შტატების ეკონომისტთა მათე სიმპოზიუმის შემდეგ მოეწყო ექსკურსია. სტუმრებმა დაათვალიერეს საწარმოო გაერთიანება „თბილრძე“ და თელეთის მეცხოველეობის კომპლექსი.

დ. დიასანიძე

ИССЛЕДОВАНИЕ ПО ВОПРОСАМ ПРОДУКТИВНОСТИ

Проблема эффективности производства является одной из важнейших, исследованию которой к настоящему времени посвящен целый ряд работ как у нас в стране, так и за рубежом. Среди них лишь немногие не просто рассматривают современное состояние той или иной концепции, а ее эволюцию, что позволяет более глубоко осмыслить сущность проблемы. Именно такой целостной работой можно считать рецензируемое исследование¹, которое посвящено проблеме продуктивности как одной ветви более общей проблемы эффективности.

В начале работы автор делает, на наш взгляд, вполне обоснованное замечание терминологического характера (с. 6—8). В частности им предлагается разграничить терминологически способность человеческого труда создавать продукцию и аналогичную способность средств производства; эта общая способность характеризуется терминном «продуктивность», но, учитывая активное начало человеческого труда, без которого указанная способность средств производства остается нереализованной, по утвердившейся традиции «продуктивность труда» квалифицируется как «производительность труда».

В соответствии с целью исследования значительное место в работе отведено рассмотрению эволюции теорий продуктивности капитала, начиная от учений А. Смита и Ж. Б. Сэя и кончая некоторыми современными разновидностями этих теорий.

Как известно, во многих работах немарксистского характера под капиталом подразумевают исключительно средства производства; под продуктивностью же капитала подразумевается некая способность средств производства приносить прибыль. В работе показано, что эта идея имеется в зачаточном состоянии в учении А. Смита и как она обнажается в теории факторов производства Сэя (с. 9—15).

Заслуживает внимания та часть работы, в которой рассматриваются вопросы отношения главы австрийской школы буржуазной политической экономии Е. Бем-Баверка к теориям продуктивности капитала. Он внес значительный вклад в критику этих теорий (как стоимостной, так и физической ее версий), что является признанным фактом в марксистской экономической литературе. К сожалению, несмотря на последовательную критику указанных теорий, теория прибыли самого Бем-Баверка тоже содержит в мотивированном (по его же терминологии) виде идеи продуктивности капитала (с. 33—36).

В работе показано, что немарксистскими учеными XX столетия теория продуктивности капитала практически не развивалась, хотя сама идея продуктивности встречается в эклектической смеси с другими идеями, «обосновывающими» неэксплуататорский характер прибыли и проценты на капитал.

¹ Папава В. Г. Теории продуктивности капитала и модели межотраслевого баланса. Тбилиси, 1987.

Небезынтересна и та часть работы (с. 48—54), в которой приводится известная марксова критика теорий продуктивности капитала. К. Маркс доказал несостоятельность идеи продуктивности капитала, как некой магической способности средств производства приносить прибыль; вместе с тем он показал, что сущность продуктивности капитала заключается в тех специфических производственных отношениях, характеризующих капитал, которые путем эксплуатации наемного труда создают для капиталиста прибавочную стоимость, превращенной формой которой является прибыль.

На основе обобщения той, безусловно неоспоримой идеи, содержащейся в физической версии теории продуктивности капитала, согласно которой с помощью более совершенных средств труда производится больше и лучшего качества продукции, чем без их помощи, автору удается разработать концепцию продуктивности производства (с. 55—68) как составной части теории эффективности производства. В этой части работы, по нашему мнению, особо следует отметить раскрываемую автором интересную взаимосвязь между идеей продуктивности общественного производства и марксовыми условиями расширенного общественного воспроизводства (с. 56—58). Заслуживают внимания и выявленные в работе формы годового общественного продукта (конечный общественный продукт — статическая, конечный общественный продукт-нетто — полудинамическая, полностью конечный общественный продукт — полностью динамическая форма), через которые реализуется продуктивность общественного производства (с. 61—63).

В заключительной части работы рассматриваются свойства продуктивности и прибыльности статических моделей межотраслевого баланса (с. 69—81). На наш взгляд, автором получены интересные результаты по масштабированию измерений продукции с целью выполнения известных условий продуктивности Брауэра—Солоу (с. 73—78). Интересны и рассуждения автора по разграничению условий продуктивности и прибыльности (с. 79—81).

Не снижая достоинств рецензируемой работы, необходимо сделать следующие замечания:

— хотя мы и согласны с автором в том, что современные разработки немарксистских экономистов не внесли практически ничего нового в саму идею продуктивности капитала, но более широкое их рассмотрение значительно обогатило бы работу;

— для полноты исследования вопросов продуктивности моделей межотраслевого баланса не следовало ограничиваться рассмотрением только статической модели, ибо куда более сложные вопросы аналогичного характера возникают относительно динамических межотраслевых моделей.

Рецензируемая работа Папава В. Г. выполнена на высоком научном уровне и заслуживает положительной оценки. В ней удачно сочетаются как политэкономическое, так и экономико-математическое исследование вопросов продуктивности производства.

ХАРБЕДИЯ Р. С.,
ЦЕРЕТЕЛИ Г. Ш.

აჭ ტ უ ა ლ უ რ ი პ რ ო ბ ლ ე მ ი ს ბ ა ნ ხ ი ლ ვ ა

ჩვენს ქვეყანაში მიმდინარე გარდაქმნა, საზოგადოებრივი ცხოვრების განახლება ახალგაზრდა მეცნიერ-ეკონომისტს დიდ შესაძლებლობებს და ასპარეზს უქმნის გამოავლინოს ინდივიდუალობა და შემოქმედებითი პოტენციალი. ასეთ პირობებში ახალგაზრდა მეცნიერი უფრო გაბედულად უნდა იკვლევდეს სადღეისო ეკონომიკურ პრობლემებს. ასეთი პრობლემის საინტერესო კვლევაა მოცემული ეკონომიკის და სამართლის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერთანამშრომელის ე. მ. კ. თ. ბერაძის წიგნში „რეგიონალური ეკონომიკის ეფექტიანობა (პოლიტეკონომიური ასპექტი)“, რომლის საჯარო განხილვა მოეწყო ეკონომიკის და სამართლის ინსტიტუტში.

ღონისძიება შესავალი სიტყვით გახსნა ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილემ სამეცნიერო ნაწილში პროფ. ლ. ჩიქავამ. მან აღნიშნა, რომ სოციალიზმის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე, როდესაც პარტიის ეკონომიკურ პოლიტიკას საფუძვლად უდევს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარების კონცეფცია, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის თეორიისა და პრაქტიკის განვითარებას. ამ პრობლემის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია წარმოების რეგიონალური ეფექტიანობა და ყოველივე ეს განაპირობებს ნაშრომის აქტუალობას.

იდიკიალური რეცენზიები წარმოადგინეს პროფ. ლ. ჩიქავამ და ე. მ. კ., დოცენტმა ჯ. ჩხიკვაძემ.

პროფ. ლ. ჩიქავამ თავის გამოსვლაში აღნიშნა, რომ ნაშრომში გახსნილია მეურნეობის პოლიტეკონომიკური შინაარსი რეგიონის დონეზე. განხილულია, ერთი მხრივ, რეგიონის განსხვავება სახელმწიფო საწარმოსაგან, ხოლო, მეორე მხრივ, დარგისაგან. მოცემულია საზოგადოებრივი კვლავწარმოების რეგიონალური ფორმის, როგორც წარმოებით ურთიერთობათა გამოვლინების, სპეციფიკური ფორმის განსაზღვრულობა. ნაჩვენებია რეგიონალური ეფექტიანობა, როგორც სოციალისტური წარმოების ეფექტიანობის განსაკუთრებული დონე. გაანალიზებულია წარმოების რეგიონალური ეფექტიანობის კრიტერიუმი და მაჩვენებელთა სისტემა, შემოთავაზებულია რეგიონის ეკონომიკის მართვის სრულყოფის გზები.

ნაშრომის დადებითი მომენტების გაშუქებასთან ერთად, რეცენზენტი შეეხო ზოგიერთ საკითხს, რომლის მიმართაც მას სხვაგვარი მოსაზრება ან შენიშვნა გააჩნდა. კერძოდ, იგი არ დაეთანხმა ნაშრომში მოცემულ დებულებას, რომ საზოგადოებრივი (სახალხომეურნეობრივი) წარმოების ეფექტიანობის და რეგიონალური ეფექტიანობის ერთიანობა მდგომარეობს სოციალურ-ეკონომიკურ ასპექტში (საზოგადოებრივი წარმოების უზენაესი მიზნის რეალიზაციაში სოციალიზმის დროს), ხოლო სხვაობა — ზოგადეკონომიკურ ასპექტში — რეგიონალური წარმოების ეფექტიანობის მაჩვენებლებში. რეცენ-

ზენტის აზრით, რეგიონალური წარმოების ფექტიანობის კრიტერიუმს გააჩნია საკუთარი თვისებრივი დატვირთვა, რომელიც მარტო მაჩვენებლებში არ ვლინდება. ნაშრომის ავტორების საბოლოო შეფასებისას პროფ. ლ. ჩიქავამ ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ მასში მოცემულია რიგი საკითხების საინტერესო და ორიგინალური გადაწყვეტა.

ე. მ. კ. დოცენტმა ჯ. ჩხიკვაძემ ნაშრომის მთლიანად დადებითად შეფასებასთან ერთად აღნიშნა: იგი არ ეთანხმება აზრს იმის თაობაზე, რომ არსებობს ეფექტიანობის კრიტერიუმთა სისტემა და დასძინა — საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობას გააჩნია მხოლოდ ერთი კრიტერიუმი.

განხილვაში მონაწილეობა მიიღეს ინსტიტუტის განყოფილების გამგეებმა ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატებმა მ. გველესიანმა და ა. თერთაულმა, ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატებმა ი. არჩვაძემ, ი. კაპანაძემ, ე. მექვაბიშვილმა, ვ. პაპავამ, ზ. სოსელიამ და მ. ჯიბუტმა.

წიგნის ავტორი თავის გამოსვლაში შეეხო ზოგიერთ სადავო საკითხს და მათ მიმართ თავისი პოზიცია განმარტა.

ნაშრომის განხილვის შედეგები შეაჯამა პროფ. ლ. ჩიქავამ, რომელმაც კიდევ ერთხელ გაუსვა ხაზი ამგვარი ღონისძიებების დიდ მნიშვნელობას ახალგაზრდა მეცნიერმუშაკთა პროფესიული დაოსტატების საქმეში.

ნაშრომის განხილვა მოაწყვეს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის პრობლემების სამეცნიერო-საკოორდინაციო საბჭომ, ინსტიტუტის დირექციამ, პარტიურომ, პროფკავშირის კომიტეტმა და ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭომ.

ა. მუხვანიშვილი

626/90

ფასი 85 კაპ.

ინდექსი 76196